

SARAYI, ASKERİ VE İDARİ YÖNLERİYLE KARAHANLI DEVLETİ'NİN TEŞKİLAT TARİHİ

YAZAR
Gülseri OKUDAN



Editör
Prof. Dr. Ekrem KALAN

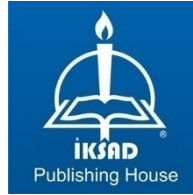


**SARAYI, ASKERİ VE İDARİ YÖNLERİYLE
KARAHANLI DEVLETİ'NİN TEŞKİLAT TARİHİ**

GÜLSERİ OKUDAN

Editör

Prof. Dr. Ekrem KALAN



Copyright © 2019 by Iksad Publishing House
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed, or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording,
or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission
of the publisher, except in the case of
brief quotations embodied in
critical reviews and certain other non-commercial uses permitted by copyright law
. Institution Of Economic Development And Social
Researches Publications®

(The Licence Number of Publisher: 2014/31220)

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksad.net

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications – 2019©

ISBN: 978-625-7029-42-1

Cover Design: İbrahim Kaya

December / 2019

Ankara / Turkey

Size = 16 x 24 cm

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1
GİRİŞ: KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMA ESERLERİ	5
1.1. Yazıtlar	5
1.2. Arapça ve Farsça Eserler.....	6
1.3. Türkçe Eserler	9
1.4. Seyahatnameler.....	12
Karahanlı Devleti	14
1.1.Karahanlı Adının Menşei Ve Karahanlı Devleti Tarihi.....	14
1.2.Türklerin İslamiyet İle Tanışması Ve Talas Savaşı	29
I. BÖLÜM: Karahanlı Devleti Sarayları Ve Yönetim Algısı- Kut Anlayışı	55
1.1. Karahanlı Sarayları Ve Karahanlı Devletinde Yönetim Algısının Gelişim	55
II. BÖLÜM: Karahanlı Devleti Saray Teşkilatı	63
2.1.Karahanlı Devletinde Hâkimiyet Anlayışı Ve Siyasi İktidarın Kaynakları Ve Kut Anlayışı	63
2.2.Karahahlı Devletinde Hükümdar Ve Hükümdarlık Alametleri.....	68
2.2.1.Unvan ve Lakaplar.....	69
2.3.Hükümdarın Katıldığı Merasimler	79
2.4.Karahanlı Devlet Anlayışına Göre Hükümdarın Özellikleri Ve Görevleri	84
2.5.Halkın Hükümdar Üzerindeki Hakları	107
2.6.Hükümdarın Halk Üzerindeki Hakları	109
2.7.Hükümdarın Günlük Hayatı	111
2.8.Hatunlar Ve Tiginler.....	113
III. BÖLÜM: Karahanlı Sarayında Saray Görevlileri	117
3.1.Ulu Hacib, Hacibler, Buyruklar.....	117
3.2.Kapıcubaşı.....	121

3.3.Candar	123
3.4.Silahdar	124
3.5.Âlem Baş Er (Alemdar).....	125
3.6.Aşçıbaşı	125
3.7.İlbaşı	126
3.8.Camedar	127
3.9.İdişçıbaşı (İçkici Baş)	128
3.10.Diğer Saray Hizmetlileri	129
IV. BÖLÜM: Karahanlı Sarayında Merkez Ve Taşra Teşkilatı.....	131
4.1. Yuğruş (Vezir).....	131
4.2. Elçi	136
4.3.Hazinedar Ve Kâtipler	139
4.4.Memuriyet Ve Unvanlar	143
4.5.Taşra Teşkilatı	146
Değerlendirme	149
Tablolar	156
Ekler.....	157
Kaynakça	164

KISALTMALAR DİZİNİ

- AÜDTCFD:** Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
AÜİFD: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBE Yayınları: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları
AİBU: Abant İzzet Baysal Üniversitesi
ASBAD: Akademik Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi
ASBÇD: Akademik Sosyal Bilimler Çalışmaları Dergisi
age: Adı Geçen Eser
agm: Adı geçen Makale
bknz. Bakınız
c:Cilt
çev.Çeviren
DİA. :Diyamet İslam Ansiklopedisi
edit. :Editör
EAD: Ekev Akademi Dergisi
EKEVAT Dergisi: EKEV Akademi Dergisi
E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
F.Ü.S.B Enstitüsü Yayınları: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları
GTT: Genel Türk Tarihi
GEFAT: Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi
G.O. Ü S.B.E Yayınları: Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları
G.Ü. S.B.E Yayınları: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları
G.Ü. E.F Yayınları: Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
H. Hicri
haz. :Hazırlayan
İ. A: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İÜİFD: İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İÜSBE Yayınları: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları
İSAM: İslami Araştırmalar Vakfı Yayınları

KAÜSBE Yayınları: Kilis Yedi Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları
KKEFD: Kazım Karabekir Edebiyat Fakültesi Dergisi
KKEFDY: Kazım Karabekir Edebiyat Fakültesi Yayınları
KSÜSBD: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
ME. Basımevi: Milli Eğitim Basımevi
MTAD: Marmara Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Dergisi
M.Ü. S.B.E Yayınları: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları
ö: ölümü
RTEÜİF: Yayınları: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
s. : sayfa
s. : Sayı
s.?: Sayı Bilinmiyor
SAD. Sosyal Araştırmalar Dergisi
SBED: Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
SBAD: Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
S.Ü S.B.Enstitüsü: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
SDÜ. SBE. Yayınları: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları
SÜSBED: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
T.A: Türkler Ansiklopedisi
TAD. Türkiyat Araştırmaları Dergisi
TAED: Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
TDD: Türk Dili Dergisi
TİD: Tarih İncelemeleri Dergisi
TİDSAD: Türk- İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi
TİSDKKBK: Türk İslam Siyasi Düşünceler Konferansı Bildiriler Kitabı
TTK: Türk Tarih Kurumu
TSA Dergisi: Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi
TALD: Türkiye Araştırmalar Literatürü Dergisi
TOD: Tarih Okulu Dergisi
TODAİE: Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü
TİB Kültür Yayınları: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
TÜEFD: Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
ODÜ: Ordu Üniversitesi

USAD: Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi
UASBD:Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi
UAEBTD: Uluslararası Eğitim, Bilim ve Teknoloji Dergisi
III. UTASBK: III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu
Bildiriler Kitabı
UTAMDKESBK: Uluslararası Türk Arap Müşterek Değerler ve
Kültürel Etkileşim Sempozyumu Bildiriler Kitabı
UTEKED: Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi
Vd.ve diğerleri
Vs. vesaire
YKY: Yapı Kredi Yayınları
XV. TTKBK: XV. Türk Tarih Kurumu Bildiriler Kitabı

ÖNSÖZ

Ortaçağ Türk-İslam devletleri arasında Türk Hakanlığı adı ile de tanınan 766-1212 tarihleri arasında hüküm süren ve İslami resmi din olarak kabul eden Karahanlı Devleti kurucuları ve idarecileri bakımından İslami Türk devletlerinden biridir. Kuruluşunda yer alan Karluk, Yağma, Çiğil ve Basmıl gibi pek çok Türk boyu ile boylar birliği şeklinde teşkilatlanan Karahanlı Devleti kaynaklarının yetersizliği ve karmaşıklığı nedeniyle üzerinde yeterince araştırma yapılmamış bir devlettir.

Gazneli Devleti, Sâmânî Devleti ve Çin gibi komşuları ile olan münasebetleri açısından güçlü bir devlet olan Karahanlılar, Türkistan'da sağladıkları hâkimiyet ile güçlü bir siyasi otorite oluşturmuşlardır. Talas Meydan Muharebesi (751) neticesinde İslam dini ile karşılaşan ve bu dinin öğretilerini kabul etmeye başlayan Karahanlı Devleti, siyasi, sosyal ve politik hayatında yeni dini anlayışı doğrultusunda gelişmeler kaydetmiştir.

Karahanlılar, idarecilik, teşkilatçılık ve devlet mekanizması açısından Türk- İslam devlet geleneğinin kurucuları olarak kabul edilebilir. “Siyasi, Askeri ve İdari Yönleriyle Karahanlı Devleti'nin Teşkilat Tarihi” isimli kitap çalışmasında Karahanlı Devleti'nin kuruluşu, boyların teşkilatlanması ve devletin kimliği, çağdaş devletler ile olan münasebetleri üzerinde durulmuştur.

Bu çalışma giriş ve sonuç bölümleri hariç konu, dört ana bölümde işlenmiştir. Çalışmanın giriş bölümü konunun anlaşılır

olabilmesi ve akademik olarak değerlendirilebilmesi için kaynaklar ve araştırma eserlerin tanıtımını ihtiva etmektedir. Giriş kısmında konunun anlaşılır olabilmesi için Karahanlı adının menşei ve devletin siyasi tarihine yer verilmiştir. Birinci bölümde, Karahanlı Devleti'nin sarayları ve saraylarda uygulanan yönetim biçiminin temel algısı üzerinde durulmuştur. Eserin bu bölümünde Karahanlı Devleti'nde oluşturulan merkezi idareninin gelişim süreci üzerinde durulmuştur. Yönetimde kut anlayışının siyasi egemenliğe etkisi ve hükümdarların kut egemenliğine bakışı üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümü Karahanlı Saraylarının idaresi, hükümdarın alametleri ve devlet için önemine değinilen bu bölüm çalışmanın asıl kısmını oluşturmaktadır. Hükümdarın alametlerinden, katılmış olduğu merasimlere, görev ve sorumluluklarından halk ile olan ilişkilerine, hükümdarın günlük hayatından ailesi ile olan ilişkilerine yer verilen bu bölüm eserin büyük bir kısmını ihtiva etmektedir.

Eserin üçüncü bölümü Karahanlı Saraylarının önemli devlet adamları hakkında değerlendirmelerin yapıldığı bölümdür. Eserin bu kısmında Karahanlı Devleti'nin saray idaresinde hükümdarın devlet işlerindeki yardımcıları ve hükümdarın kişisel işleri ile ilgilenen saray görevlileri detaylı olarak incelenmiş ve bu görevlilerin hükümdar ile olan ilişkileri başta olmak üzere görev ve sorumlulukları hakkında teferruatlı bilgiler verilmiştir. Sarayın idaresinde hükümdarın yardımcıları olan hacibler, kapıcubaşlar, candar, idişçi başı, aşçı başı,

ve camedar gibi hükümdara yakın olan saray görevlileri dönemin kaynaklarına başvurularak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümü Karahanlı Devleti'nin merkezi ve taşra teşkilatı hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Bu bölüm merkez teşkilatının idaresinde görevli olan yuğruş olarak bilinen vezirler hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Yuğruşların alametleri, görev ve sorumlukları ile devlet idaresindeki konuları dönemin ağdaş eserlerine göre değerlendirilendirilmiştir.

Hükümdarın harici işlerini yürüten elçiler ve mali işleri idare eden hazinedarlar hakkında da genel değerlendirmelerin olduğu çalışmanın bu bölümünde Karahanlı Devleti'nin idari yönetimini şekillendirmesi üzerinde durulmuştur. Elçilerin vasıfları, hükümdar ve devlet için ehemmiyeti bölümün ana konularını oluşurmaktadır. Bu alışma Karhanlı Devleti'nin idari, askeri ve saray teşkilatı hakkında değerlendirmelerin yer verildiği bir çalışma olarak Türkçe literatürde olan eksiklik için küçük bir çalışmadır.

Çalışmalarım esnasında yol gösterici ve teşvik edici yaklaşımlarının yanı sıra inceden inceye tetkik eden, değerli yorumlarını esirgemeyen ve eserin oluşumunda önemli katkılar sağlayan değerli hocam Prof. Dr. Ekrem KALAN'a teşekkür en başta gelen borcumdur.

G lseri OKUDAN

Serik\Antalya

14.12.2019

GİRİŞ

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMA ESERLERİ

1.1.YAZITLAR

Orhun Abideleri

Türk milletinin, millet olarak adının geçtiği ilk kaynaklardır. Köktürk Devleti'nden kalan bu eserler, Türk milletinin hakanlarının millete hesap vermesi için yazılmış kitabelerdir. Köktürkler, Kırgızlar, Türgişler, Karluklar, Azlar ve Çinliler ile yaptıkları mücadeleleri bu eserler vasıtasıyla aktarmışlardır.¹ Yazıtların 732'de Kül Tigin adına, 735'te Bilge Kağan adına ve 716-734 yılları arasında da Tonyukuk adına dikildiği tahmin edilmektedir. Kül Tigin ve Bilge Kağan anıtınınarası yaklaşık bir kilometredir. Yazıtlar taş üzerine kazınmış anıtsal eserlerdir. Yazarı ise Yollug Tigin'dir. Yazıtlar dönemin Türkçesini yansıtmaktadır. Deyimler ve özlü sözler içermektedirler. Türk boylarından ve bu boyların buldukları yerlerden de söz eden bu eserlerde hakanların bir uyarı ve hesap verme durumları görülmektedir.² Orhun Abidelerinden Karluk boyunun isyanı ve Köktürk Devleti'nin bu isyan karşısında aldığı tedbirleri incelemek için faydalanmış bulunmaktayız.

¹ Osman Mert, 2015, s.7

² Mustafa Kaçalın, "Orhon Yazıtları", *DİA*, c. XVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 393-394.

1.2.ARAPÇA ESERLER VE FARŞÇA ESERLER

Narşahi, Ebu Bekr Muhammed b. Ca ‘fer- ü 286\ 899 yılında doğmuştur. Buhara’da yaşamış olan âlim bu şehrin tarihi hakkında önemli bir eser yazmıştır. “*Tarih-u Buhara*” adını taşıyan bu kitap, Buhara şehri ve civarındaki şehirleri, kasabaları, abideleri, üretilen mahsulleri ve halkın adetleri üzerine önemli bilgiler içermektedir. Nerşahi bu eserini 332\ 943 yılında Samani hükümdarı Nuh b. Mansur’a ithaf etmiştir. İslamiyet’in Buhara ve çevresinde henüz tam olarak yerleşmediği bir dönemde Arapça ve oldukça belîğ (anlaşılır) şekilde kaleme alınmış bir eserdir.³ Kitap 365\ 975 yılları arasında Farsçaya tercüme edilmiştir. 522\ 1128 tarihinde Ahmed b. Muhammed el Kubavi tarafından bazı lüzumsuz yerleri çıkarılarak ve bahsedilen yıllara kadar ki olaylar eklenerek kitabın yeni redaksiyonu meydana getirilmiştir. Buhara’da, Taşkent’te, Tahran’da başka baskıları da yapılmıştır. Orta Asya’nın İslamiyet’ten önceki durumu Arapların Buhara bölgesini ele geçirmesiyle ilgili başka yerlerde bulunmayan bilgiler verilir. 1965- 1977 yıllarında Kahire’de basımı yapılmıştır.⁴

Yusuf Has Hacib hakkında yeterli bilgi sahibi değiliz. Eseri Kutadgu Bilig’i tamamladığında elli yaşını geçmiş bulunmaktadır. Asil bir aileye sahip olduğu düşünülen Yusuf Has Hacib’in Balasagunlu olduğu ve burada eğitim aldığı bilinmektedir. Eserini

³ Cüneyt Güneş, “Türklerin İslamlaşma Süreci Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, *Mavi Atlas Dergisi*, s. II, G.Ü E.F Yayınları, Gümüşhane, 2014, s.107.

⁴ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, Haz. Ramazan Şeşen, İSAR Yayınları, İstanbul, 1998, s. 66

Ulug Buğra Han'a takdim etmiştir.⁵ Kutadgu Bilig, mutlu olma bilgisi, insanın her iki dünyada da mutluluğa ulaşma bilgisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kutadgu Bilig'de öğüt vermek esas alınmıştır. Eserde Gün Toldı, Ay Toldı, Ögdürmüş ve Ogdurmuş adındaki kişilerin aralarında geçen konuşmalarla bir hükümdarın nasıl olması gerektiği, sorumlulukları, görevleri anlatılmaktadır. Dünya meşguliyetleri ve sosyal bakımdan toplumun olması gerektiği durum ve ayrıca kapı adamları yani saray görevlileri, halk, seyitler, bilginler, tabipler gibi toplumda olması gereken şekilleri hakkında bilgiler içerir. Eser Arapça yazılmıştır.⁶ Bu eser eski Eski Uygurcanın da izlerini taşımaktadır.⁷Yusuf Has Hacib eser için: “*Kitab adı urdum Kutadgu Bilig Kutadsuokıgıkatutsuelig*” yani “*kitabın adını Kutadgu Bilig koydum okuyana kutlu olsun ve ona yol göstereyim*” demektedir.⁸ Kutadgu Bilig devlet teşkilatı ve idari görevliler açısından önemli bir eserdir.

Nizamülmülk, Hasen b. Ali. İshak et Tusi, Horasan'ın Tus şehrine bağlı Radkan köyünde doğmuştur. Alparslan tarafından vezir tayin edilmiştir. Hasan Sabbah ve Ömer Hayyam ile dostluğu bilinmektedir. Önce Gaznelilerin hizmetinde olan Nizamülmülk, Horasan Selçuklular tarafından fetih olunca Selçukluların hizmetine

⁵ Kemal Erarslan, “Yusuf Has Hacib”, *İ. A.*, c.XIII, MEB. Basımevi, Ankara, 1986, s.438-439.

⁶ Mustafa Kaçalın, “Kutadgu Bilig”, *DİA*, c.XXVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s.478-480.

⁷ A. Melek Özyetkin, “Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı”, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Literatürü Bölümü Yayınları, Ankara, tarihsiz, s.7.

⁸ Cemal Sofuoğlu, “Kur'an ve Hadis Kültürünün Kutadgu Bilig'deki İzleri”, *T.A.*, c. V, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 909.

girmiştir. Malazgirt Meydan Muharebesi'ne katılmıştır. Kutalmış İsyanı'nı da başarıyla bastırmıştır. Uzun süren vezirliği sırasında ünlü eseri Siyasetname'yi kaleme almıştır. Devlet teşkilatı ve idaresini işlediği bu eserinde, Selçuklu öncesi ve Selçuklu dönemine ilişkin önemli bilgiler vermektedir.⁹ Eserde Nizamülmülk 'ün yönetim anlayışı ve devlet idaresi hakkındaki görüşlerine yer vermiş bulunmaktayız.

Tus şehrine bağlı Taberan'da doğmuş olan Firdevsî,Zerdüşt rahiplerinden Pehlevice öğrenmiştir. Turan ve İranlıların efsanevi hükümdarı Feridun'un oğullarından Tur ve İr'in soyundan getirmek üzere iki halkı kardeş saymıştır. Şii olmasına rağmen dört halifeyi övmesi Sultan Mahmut'un beğenisini kazanmasında etkili olmuştur. Ancak eserinde Türkleri küçük düşürücü ifadelere de yer vermiştir.¹⁰ Gazneli Sultan Mahmut'la tanışmasından sonra kendisine Şahname yazılması görevi verilmiştir ve bu hususta kendisine maaş bağlanmıştır.¹¹ Turan- İran mücadelelerini takip etmek için eserden faydalanmak mümkündür.

⁹ Abdülkerim Özaydın, "Nizamülmülk", *DİA*, c. XXXIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 195-196.

¹⁰ Mehmet Kanar, "Firdevsi", *DİA*, c. XIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s.126-127.

¹¹ Devlet Şah, *Devlet Şah Tezkiresi*, c.I, çev. Necati Lugal, Kervan Kitapçılık Yayınları, İstanbul, 1977, s. 87-88.

1.4.TÜRKÇE ESERLER

Ebul Gazi Bahadır Han hem tarihçi hem de idareci kimliği ve Türkmenleri anlattığı “*Şecere- i Terakkime*” ve Türklerin Soy Kütüğünü yazdığı “*Şecere-i Türki*” adlı eserleri ile bilinen bir hükümdardır. Şecere-i Terakkime ’de Türkmenleri, Şecere-i Türki’de ise Harezmi Türkleri ve Türkistan’ı anlatmıştır. Şecere-i Terakkime,Ebul Gazi Bahadır Han’ın ilk eseridir. Oğuznamenin Türkmen rivayeti daha doğru bir ifadeyle Çağatayca’sıdır. Ebul Gazi Bahadır Han’ın Reşüddin’den yararlandığı bilinmektedir. Taşkent nüshası en eski nüshasıdır. A. N Kononov’un neşrettiği¹² bizim de eserimizde kullandığımız Taşkent nüshası en eski nüshasıdır.

Divan-ı Lügati ’t Türk, eski yazım bir Türkçe sözlüktür. Sözlük, Türk dilinin eşsiz güzellikleri ve anlatım gücünün ne denli kuvvetli olduğunu göstermek üzere hazırlanmış bir eserdir.¹³ Eserde, Türk boylarından ve bu boyların yaşadığı yerlerden, bu yerlerin özelliklerinden söz edilmektedir. Divan-ı Lügati ’t Türk’ün bir diğer özelliği ise çalışmamızda bize Karahanlı Devleti’ ni oluşturan boyların genel özellikleri için bir çerçeve çizmiş olmasıdır. Türk Dilinin ilk sözlüğü olan bu eser çeşitli Türk boylarından derlenmiş ağızlar sözlüğü niteliğini taşımaktadır.¹⁴ Karahanlı şehzadelerinden olan Kaşgarlı Mahmut tarafından 1074 yılında telif edilen eser bir Türk dili

¹²Ebul Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakkime*, haz. Muharrem Ergin, Kervan Kitapçılık Yayınları, İstanbul, 1980, s.12-14.

¹³ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat ’it Türk*, haz. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2005,s. 5-6

¹⁴ Mustafa Kaçalın, “Divan-ı Lügat ’it Türk”, *DİA*, c.IX, Ankara, 1994, .s.446

ansiklopedisidir.¹⁵ Kaşgarlı Mahmut, temelde Karahanlı soylularının saray ve edebiyat diline ayrı bir önem vermesi ve Karahanlı dili ve kültürünü önemli kılmak için eserinin kaleme almıştır. Kendi ürettiği terim olan “Hakaniye” terimini de ilk kez burada kullanmıştır.¹⁶ Bizde eserimizde Türklerin soyları ve soyların konumlarının tespitinde bu eserden faydalanmış bulunmaktayız.

Zeki Velidi Togan’ın neşrini yaptığı Oğuzname adlı eserde Oğuzlar tarihi ve Türklerin tarihi anlatılmakta olup, Oğuz destanının içeriğinde; Oğuzların hükümdarlar, sülaleler ve Oğuz kağan destanının metnini içermektedir. Bu destanın biri Uygurca, diğeri Farsça olmak üzere iki nüshası bulunmaktadır. Eserde Oğuz boyları ve boyların yaşadıkları yerlerle, bu boylara isimlerinin verilmesi işlenmiştir.¹⁷ Karluk, Yağma, Çiğil ve diğer Türk boylarının isimlerinin verilmesi ve bu boyların nerelerde buldukları eserden faydalanılarak tespit edilmiştir.

Dönemin kaynaklarına kadar günümüzde kaleme alınmış olan araştırma eserlerden de Karahanlı Devleti’nin siyasi ve sosyal hayatı hakkında bilgiler bulmak mümkündür. “*Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Kuruluş- Gelişme- Çöküş (766-1212)*”, Ömer Soner Hünkan’ın Karahanlı tarihini İslam, Çin, Ermeni ve Süryani Kaynakları ile nümizmatik belgeler ışığında yazmış olduğu değerli bir

¹⁵ M. Emin Yolalıcı, “Türk Tarihinin Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.I, 2008, s. 473-474.

¹⁶ Ümit Hassan, “Karahanlılar ve Divan-ı Lügat-it Türk”, *Türkiye Tarihi*, c.I, edit. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 321-322.

¹⁷ Faruk Sümer, “Oğuzlar”, *DİA*, c. XXXIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 329-330.

eserdir. Eser Karahanlı adının verililişinden Karahanlı Devleti'nin diğer devletler ile olan ilişkilerine kadar birçok konuda bizlere önemli bilgiler sunmaktadır. Eserden faydalandığımız bir diğer önemli bölüm ise eserin “Giriş ve Kaynaklar” isimli bölümü (s.11-65 arası) olmuştur. Karahanlıların, tarihi ve kuruluş faraziyeleri açısından faydalandığımız eser II-504 sayfadır. Eserde; Kaynakça (s.365-394), Ekler(s.395-468), Hakanlar Listesi (s.469-472),Türk Hakanlığı Soy Ağacı (s.472-473), Para Basılan Şehirler (s.474-475), Harita ve Resimler (s.476-481) ve bir de dizin (s.482-504) bulunmaktadır. Kullandığımız eserin tam künyesi kaynakçada verilmiştir.

Ekber N. NECEF- *Karahanlılar* adlı eseri, “Kaynaklar ve Araştırma Eserler” adlı başlangıç kısmı ile başlayan, Giriş kısmında Karluk, Yağma, Çiğil, Basmıl, Bulaklar ve bu boylara bağlı küçük diğer boylar hakkında teferruatlı bilgiler mevcuttur. Eserde, Karahanlı adının verililişi üzerine mülahazalar, Karahanlı Devleti'nin kuruluşu, yükselmesi ve ikiye ayrılması işlenmekle birlikte Karahanlı Devleti'nin teşkilatı ve yönetimi ile ilgili bilgilerde verilmektedir. Eser beş bölümden oluşmaktadır. Eserin sonunda bir hükümdar listesi (s.387), Kaynakça (s.389-406) ve Dizin (s.407-422) bulunmaktadır. Eserden teşkilat tarihi ve devlet yönetim anlayışı hususunda yararlanmış bulunmaktayız. Eserin tam künyesi kaynakçada verilmiştir.

Reşat Genç'in “*Karahanlı Devlet Teşkilatı*”, adlı eser “Kaynaklar ve Araştırmalar” bölümü ile başlamaktadır. Kısaltmalar ve Giriş (s.1-31) ile devam eden eserde Karahanlı Devleti tarihi ve ad

alışından yıkılışına kadar bilgi verilmektedir. Hâkimiyet Anlayışı ve hükümdar, (s.33-129) Saray Teşkilatı, (s.130-153) Merkez ve Taşra Teşkilatı (s.157-183), Askeri Teşkilat (s.193-223) bölümlerinden oluşan eserde bir sonuç(233-238), kaynakça (239-244) ve dizin (245-265) bulunmaktadır. Karahanlı Devleti Saray Teşkilatı ve idari yapısını inceler iken referans aldığımız bir eser olmuştur. Eserin tam künyesi kaynakçada verilmiştir.

1.5. SEYEHATNAMELER

İbn- Fadlan X. yüzyılda Türkler hakkında önemli bilgiler ihtiva eden seyahatnamesi ile Karahanlı Devletinin menşei ve hükümdarın hayat tarzı üzerine bilgiler edinmemiz de faydalı olmuş bir eserdir. Hayatı hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız İbn-i Fadlan, Abbasilerin ünlü komutan Katibülceyş Muhammed b. Süleyman'ın kölesidir. Yetenekli, zeki ve ikna kabiliyeti yüksek bir şahıs olması nedeniyle İdil Bulgar hükümdarına elçi olarak gönderilmiştir. Eserini de bu heyetle geri döndüğünde kaleme almıştır.¹⁸ Eserde Anadolu, Horasan, Mısır coğrafyaları hakkında da detaylı bilgiler mevcuttur.

XIV. yüzyıl gezginlerinden olan İbn-i Battuta, hac ibadeti için çıktığı yolculukta hem siyasi başarılar ve makamlar elde etmiş hem de bu coğrafyalar hakkında önemli bilgiler vermiştir. İbn-i Battuta İstanbul, Horasan, Mısır ve birçok memleketi gezmiş ve buralar

¹⁸ Aliyev Salih Muhammedoğlu, “İbn-i Fadlan”, *DİA*, c.XVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999, s. 477-478.

hakkında kayda değer bilgiler vermiştir.¹⁹ İbn-i Battuta, Karahanlı eserlerinin ve Horasan'da Türk izlerinin takip edilmesi açısından faydalandığımız bir eserdir. Dönem olarak her ne kadar XI. yüzyıl müellifi olmasa da kendinden önceki müelliflerden faydalanması ve bunu eserinde belirtmesinden ötürü XI. yüzyıl hakkında faydalanılması gereken bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Marko Polo Seyahatnamesi, her ne kadar dönemin tarihi olaylarının birebir yansıtmasa da Türkistan tarihi açısından ve Türkistan'da yaşamış olan Türklerin ve diğer kavimlerin geçmişleri ve bu coğrafyadaki izleri açısından kayda değer bir eserdir. Marko Polo'nun hayatı ve seyahatleri tam olarak bilinmemekle birlikte tacir bir aileye mensup olduğu düşünülmektedir. İstanbul'dan Çin'e uzanan bir geziye katıldığı, Gazan Han'a misafir olduğu bilinmektedir. Seyahatnamede Türk ve İslam âlemi hakkında yer alan özlü bilgiler dikkat çekmektedir.²⁰ Bizde eserden Türk illeri ve bu şehirlerdeki Türk izlerini takip etmek amacı ile faydalanmış bulunmaktayız.

¹⁹ A. Sait Aykut, "İbn-i Battuta", *DİA*, c.XIX, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999, s. 361-362.

²⁰ Sabri Hizmetli, "Marko Polo", *DİA*, c. XXVIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s. 41-42.

KARAHANLI DEVLETİ

Karahanlı Devleti İslamiyet’i kabul eden ve Mavarünnehir, Horasan, Buhara ve Taşkent gibi önemli merkezlerde hâkimiyet sahibi olmuş bir devlet olarak, X-XII. Yüzyılın en önemli siyasi gücünü teşkil etmiştir. Bu güçlü devletin Türkistan coğrafyasındaki etkileri ve faaliyetleri azımsanamayacak kadar çoktur. Karahanlı Devleti Türkistan coğrafyasında, X- XII. Yüzyıllar boyunca gerek idari teşkilatı ile gerekse siyasi oluşumlar ve hareketleriyle Türk ve İslam coğrafyalarının önemli bir siyasi gücünü oluşturmuştur.

1.1.Karahanlı Adının Menşei ve Karahanlı Devleti’nin Kurulması

Karahanlı Devleti’nin kuruluşu ve tarihi hakkında bilgiler içeren muasır ve muahhar İslam kaynakları hanedanın gerçek mi yoksa efsanevi bir şahsiyet mi olduğu tartışılan Afrasyab’a dayandığı hakkında fikir birliğine ulaşmıştır.²¹ Karahanlılar doğu ve batı Türkistan’da hüküm sürmüş olan ilk İslami Türk sülalesidir. Avrupalı Oryantalistlere göre unvanlarındaki “kara-kuvvetli” kelimesinin çok geçmesinden dolayı Karahanlılar, kara ismini almıştır.²² Bilindiği üzere Karahanlılar, Avrupalı şarkiyatçı Vasilij Vasilevic Grigorev ’in 1874’te yazdığı makalesinde kendi unvanlarındaki “kara” kelimesinden dolayı bu tabiri kullanılmıştır ve bu tabir o günden zamanımıza değin kullanılmaya devam etmektedir. Bunun yanı sıra

²¹ Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2015, s.67.

²² Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013, s.31-32.

kara kavramının Türk kültüründe değişik anlamları da mevcuttur.²³ Türkistan Uygur Hanlar ifadesi Grigorev' in makalesinden sonra terk edilmiş bir kullanım haline gelmiştir. Bu sülale hakkında bilhassa ilmi eserlerde İlek- Hanlar tabiri kullanılagelmiştir. Kara unvanının verilmesinde Türk toplumlarında bu renge olan saygı da bir neden olarak görülmektedir.²⁴ Renkler insanları olduğu kadar insanların oluşturduğu toplumunda fikir ve duygularını yansıtmaktadır.

Renkler, toplumların önemli simgelerini ve rollerini üstlenmedeki görüntüleridir. Bu görüntüler aynı zamanda çevremizin tüm duygu ve deneyinin de bir parçasıdır. Dünyanın oluşumu sırasında ortada zifiri karanlığın, siyah rengin olması bütün renklerin ve dünyanın başlangıcının kara olarak görünür olmasında etkili olduğu düşünülmektedir. Beyaz tüm renkleri geri gönderdiği halde siyah yutar ve geri göndermez, ölümün karanlığına hapseder. Bu nedenle de bir taraftan da korkuyu, kaybı ve yaşamın yokluğunu ifade etmesi durumu doğmuştur.²⁵ Kara rengin Türk kültüründe kuzeyi simgelemesi çeşitli kültürlerde kuzeyin, karanlıklar ülkesi olduğu şeklinde anlayışlara sahip oldukları gerçeğinden hareketle, karanın aynı zamanda kuvvetli bir şekilde karanlığı ifade etmesi durumu da doğmuştur. Kara kavramı birtakım metinlerde “halk” kavramının karşılığı olarak geçmektedir. Sözcüğün zıt kısmında ise beg (bey) yer almaktadır. Dolayısıyla “*beglerin karası*” beye bağlı olan halkı ifade

²³ Saadettin Gömeç, “Kara Unvanı ve Karahanlıların Menşei Üzerine” *History Studies Dergisi*, s.II, 2010 s.29-32.

²⁴ Yusuf Ziya Kavakçı, *XI. Ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde İslam Hukukçuları*, Sevinç Matbaası Basımevi, Ankara, 1976, s. 2-5.

²⁵ Mehmet Yardımcı, “Renk Dünyamız ve Türk Kültüründe Renkler”, tarihsiz, s. 11.

etmektedir. Nitekim ak kemik, kara kemik şeklinde idare eden ve idare edilenleri birbirinden ayıran kullanımlara yönelik gelenek bu paraleldedir. Ak Kemik Beyler zümresini, Kara Kemik ise halk kitlesini ifade eder.

Bu söz Orhun Abidelerinde de geçmektedir. Buna paralel bir diğer kullanım Kutadgu Bilig’de geçen “kara kul” deyişidir. Bir devlet idaresi kitabı olan Kutadgu Bilig’de geçen “*kara kul*” deyişi beylerin çok okumuş, adalet ve erdem sahibi olmak üzere donatılmış kimseler olduklarına, diğer taraftan halkın ise “*kara cahil*” olduğuna ve beyin yardımına muhtaç olduğuna ilişkin ifadeleri içermektedir.²⁶ Askeri ve mülki bürokrasinin oluşturduğu yapıya “*Ak bodun*” halka ise “*kara bodun*” denilmesi de bu nedenledir.²⁷ Orhun Abidelerinde kara sıfatı en yaygın kullanımıyla sıradan alelade anlamında karşımıza çıkmaktadır. Kara bodun olarak isimlendirilen avam yani halk kara sıfatı ile ifade edilmektedir.²⁸ İbrahim Kafesoğlu ise kara kelimesinin; mutlu, büyük, ulu, yüksek anlamlarında olduğunu belirtmektedir.²⁹ Birçok kaynakta ve eserde kara, bilgelik ve ululuk olarak görülmüştür ve bunun tasviri kara sıfatı ile yapılmıştır. Eski Türk şahıs adlarında da sıfat olarak karşımıza çıkan kara sıfatı “Kara Alp” şeklinde de

²⁶ İhsan Toker, “Renk Simgeçiliği ve Din Türk Kültür Yapısı İçinde Ak –Kara Renk Karşıtlığı ve Bu Karşıtlığın Modern Türk Söylemindeki Tezahürleri Üzerine” *AÜİFD*, s. XXXXX, Ankara, 2009, s. 103.

²⁷ Sencer Divitçioğlu, “Kağanlar ve Armağanlar”, *T.A.*, c.III, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.368.

²⁸ Nesrin Bayraktar, “Orhun Yazıtlarında Geçen Renk Adlarının Anlamları Üzerine”, *III. UTASBK*, c.I, edit. Ülkü Çevik Şavk, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2011, s. 124.

²⁹ Yaşar Kalafat, “Türk Halk İnançlarında “Kara”, tarihsiz, s.276.

görülmektedir.³⁰ Kahramanlık ve başarılarından dolayı bu sıfat isimlerin önünde kullanılmakla beraber unvan ve rütbe niteliği taşıdığı da düşünülmektedir.

İslamiyet'ten önce Türk tarihi için Avrasya bozkırlarında bulunan Türkler ile ilgili en önemli özellik boylar halinde yaşamış olmalarıdır. Türk kökenli boylar söz konusu sahayı kendilerine yurt edinmişlerdir. Oğuz Han'ın Türk boylarına ad verdiği ve bu boyları şereflendirdiği Oğuz Kağan Destanında geçmektedir. Oğuz Kağan'ın ad koyduğu kavimler arasında Karluklar da bulunmaktadır.³¹

Bu olay Oğuz Kağan Destanında şöyle geçmektedir: “*Oğuz oğlu yanına varınca oradan kendi ülkesine ve yurduna Kürtaq ve Ortaq'a gitmeye karar verip çabuk gidilmesi için Gur ve Garcistan yoluna hareket edilmesini emretti. Bu arada yolda yüksek bir dağa varınca şöyle bir olay geçti: Bu dağa çok kar yağmıştı ve bu kar yüzünden iki aile Oğuz'un ordusundan geri kalmışlardı. Fakat hiçbir canlının ordudan geri kalmaması hakkında uyulması gereken bir yasak vardır. Oğuz bunu öğrenince hiç hoşuna gitmedi ve nasıl olurda yağın kardan bu kadar insan yolda kalır, diyerek bu birkaç aileye “Qarluk” yani karlı lakabını verdi*”³² şeklinde bir kayıt mevcuttur.

Karluk adının verilmesi hakkında Oğuzname ve Şecere-i Terakkime' de geçen bilgilerin birbiriyle uyumu adlarının

³⁰ Elvin Yıldırım, *Türk Kültüründe Renkler ve İfade Ettiği Anlamlar*, 2012, s.45.

³¹ Ebul Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakkime*, İstanbul, 1980, s. 24, Ek-V.

³² Reşideddin Fazlullah, *Cami 'üt Tevarih (Oğuz Name)*, haz. Z.V. Togan, Enderun Yayınları, İstanbul, 1982, s. 47.

anlamalarında yapılan tespitleri doğrular niteliktedir. Karluklar, Altayların batı yakasında doğuda dokuz Oğuzlar, batıda Guz, kuzeyde Tuhsi, Çiğil ve Taşlık boylarıyla komşudur.³³ En geç VII. yüzyılda siyasi olarak varlıklarını hissettirmeye başlamışlardır.³⁴ Karluklar, Altaylar ile Tanrı Dağları arasında yaşarken geniş Kazakistan bozkırlarında bulunanlar On Ok adıyla teşkilatlanmışlardır. Sonra da boyların adı Türgiş olmuştur. VIII. Yüzyıl başlarında Orhun Anıtlarında açıkça belirtildiği üzere bütün boylar artık güçlüdür ve Kağan'a karşı sık sık isyan etmektedirler. M. 627'de T 'ung Yabgu 'ya isyan eden Karluklar, M.640'dan önce olan fakat tayin edilemeyen bir tarihten beri başka Türklerle birlikte Kağan-stupa bölgesinde şehrin kuzeybatısında yaşamakta idiler. Batı- Türk ve Türgiş (M.658-766) Hakanlıklarının zevalinden sonra Karluklar Türk dünyasında ön plana geçmeye başlamışlardır. Karluklar, "KağanStupa'ya" ordu ittihaz etmiştir. Bir başka Türk boyu olan Basmıllar'danM.742-755 arasında şehri alan Karluklar orada bir yabgu idaresinde devletlerini kurmuşlardır. Kağan- Stupa'nın M.821'de Uygur himayesinde olduğu bilindiğine göre Kağan Stupa'da Karluk hâkimiyeti M.IX. asırda bitmiştir. Şu halde Karluklar asgari M.640'tan beri Kağan- Stupa etrafında yaşamaktadırlar. Takriben miladi 742-821 arasındaşehre hâkim olmuşlardır.³⁵ 743 yılında da Köktürk Kağanı Ozmış

³³ Sencer Divitçioğlu, *Orta-Asya Türk İmparatorluğu (VI.-VIII. Yüzyıllar)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 52-53.

³⁴ Ömer Soner Hunkan, "Kaşgarlı Mahmut ve XI. Yüzyılda Türkler", *Kaşgarlı Mahmut Kitabı*, edit. Sema Barutçu Özönder, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s.7.

³⁵ Emel Esin, "Farhar-u Halluk", *Türkiyat Mecmuası*, s.XVIII, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1952, s. 80.

himayesinde bulunan Karluk, Basmıl ve Uygur oymakları Kağan'ı mağlup etmişlerdir; ancak ittifakları uzun sürmemiştir.³⁶ Basmıllar 744 yılında Karluk ve Uygurlarla ittifak yaparak Köktürk Devleti'nin yıkılması için mücadele etmişlerdir; ancak daha sonra Basmıllar Uygurlar tarafından devre dışı bırakılmışlardır.³⁷ Kağan- stupa'daki bu hâkimiyet Karlukların, Uygur Devleti'nden bağımsız hareket etmeye başladıklarını göstermektedir.

Orhun yazıtlarında, Kül Tigin Anıtında kimlere hitap edildiği açıkça belirtilmiştir.³⁸ Orhun yazıtlarında birçok Türk boyu gibi Karlukların da ismi geçmektedir.³⁹ Orhun Abidelerindeki bilgilere göre; “*Kül Tigin yirmi yedi yaşına gelince Karluk kavmi hür ve müstakil iken düşman oldu. Tamaglduk Baş'ta savaştık. Kül Tegin o savaşta otuz altı yaşında idi. Alp Şalçı ata binip atılarak hücum etti. İki eri takip edip yakalayarak mızrakladı. Karluk'u öldürdük yendik.*” ibareleri bulunmaktadır.⁴⁰ Türgiş halkı esir alınmış ve orada öldürülmüştür.⁴¹ Bu yenilgi 713'te Türgiş İsyanının bastırılmasından sonra olmuştur.⁴² Bu bilgiler Karlukların tarih sahnesinde en geç,

³⁶ Çetin KAYA, *VIII. Ve X. Asırlar Arasında Türkistan Coğrafyasında Oğuzlar*, 2014, s. 7-8.

³⁷ Özgür Türker, *Türkler ve Moğollarda Tarih Yazıcılığı (7-13. Yüzyıllar)*, M.Ü. S.B.E Yayınları, Muğla, 2011, s. 10-11.

³⁸ Ahmet Karadoğan, “Köktürk Yazıtlarındaki “Türük Oğuz Beyleri Eşidin ve Oğuz Yeme Tarkinç Ol Temiş” Cümlelerinde Geçen Oğuz Kelimesi Üzerine”, *Bilig Dergisi*, s. XXXVII, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Kırgızistan, 2006, s. 14

³⁹ Akdes Nimet Kurat, “Gök Türk Kağanlığı”, *T. A, c.II*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 84-85.

⁴⁰ *Orhun Abideleri*, (Haz. Muharrem Ergin), Hisar Yayınları, İstanbul, 2003, s. 20.

⁴¹ Cengiz Alyılmaz, “Orhun Yazıtları”, *T. A, c.III*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.1387.

⁴² Ahmet Taşağıl, “Köktürk Kağanlığı ve Köktürkler”, *T. A, c. II*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 39.

Köktürk Devleti'nin hâkimiyeti döneminden itibaren siyasi varlıklarını ortaya koyduklarını göstermektedir. Türk Hanı Kül- Tigin yeni hanedana hususi bir düşmanlık göstermekten uzak olarak kitabesinde onlara hücum etmiş olmayı mazur görmektedir.⁴³ Boylar arası rekabetin gelişmesi de hakanın bu yolu seçmesinde etkili olmuştur.

Uygur, Karluk, Basmıl ittifakı, Cungarya'nın Çinliler tarafından işgali, Türgiş Su-Lu Kağanın güçlenmesi II. Köktürk devletini yıpratmıştır. Bilge Kağan'dan sonra tahta geçen Ozmış Kağan ise Uygur, Basmıl ve Karluk ittifakına dayanamamıştır.⁴⁴ Bilge Kağan'ın ölümünden sonra tekrar faaliyete geçen Karluklar Uygurlara bağlanmışlardır.⁴⁵ Köktürklerden sonra Batı Türkistan'da da güçlü bir devlet oluşturulamamıştır. Bir dönem Türgiş Kağanlığı yükselse de İslam orduları ve Çin baskısı sonucunda askeri ve siyasi otorite zayıflığı yaşanmıştır.⁴⁶ Bu olaylar neticesinde Köktürk Devleti ikiye ayrılmış ve siyasi çalkantıların artmıştır.

630 yılında Doğu ve Batı Köktürk Devletleri sarsıntılar geçirmekteydiler. Sarsıntı boylara da yansımıştır. Artık boylar boy grupları halinde değil teker teker boylar teşkilat halinde ön plana çıkmaya başlamıştır. Bunların ilk ve en önemlisi Sir Tarduşlar'dır. Sir Tarduşlar, Batı Köktürk ülkesinde yani Kırgızistan ve Kazakistan topraklarında 634'ten sonra On – Ok organizasyonu şeklinde

⁴³Satuk Kara Buğra Han Menkıbesi ve Tarih, *Selçuklular ve İslamiyet*, edit. Osman Turan, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015, s. 166.

⁴⁴ Sencer Divitçioğlu, *Köktürkler (Kut, Küç, Ulug)*, YKY, İstanbul, 2000, s. 32-33.

⁴⁵ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010, s. 140,142.

⁴⁶ Osman Karatay, *Türklerin Kökeni*, Kripto Yayınları, Ankara, 2016, s. 39-40.

ortaya çıkmışlardır. Bu organizasyon daha sonra Türkiş adını almıştır ve Oğuzların da alt yapısını oluşturmuştur. 766'dan sonra ise Batı Oğuzları olarak adlandırılan bu boy Selçuklu ve Osmanlı Devletlerini kuran Oğuz Boylarının da bir devamıdır. Ancak kaynaklardaki bilgiler ışında incelediğimizde Karluklar, Oğuz boyları olarak adlandırılan göçebe Türkmen gruplarından değildirler. Karluklar, Köktürklerin ve Uygurların devletlerinin içinde yer aldıktan sonra bağımsız hareket etmeye başlamışlardır.

Kaynakların ortak aktardığı bilgilere göre Karahanlılar'ı kuran boylar Selçukluların kuruluşunda etkili olan boylardan ayrılmıştır. Karluklar, nihayet en önemli tarihi rollerini Karahanlı Devleti içinde oynamışlardır. Karluklar günümüzde Fergana (Özbekistan-Kırgızistan) Vadisi ağırlıklı olmak üzere Kuzey Afganistan'da yaşamışlardır. Tarih sahnesinde ilk göründükleri sıralarda Karluklar Altay Dağı'nın batısında Pu- Ku- Chen Suyu kenarında yaşamaktadırlar.⁴⁷ Afganistan coğrafyasında bilinen en eski tarihlerden itibaren Karluklar yaşamışlardır ve bölgenin en önemli etnik yapısını oluşturmaktadırlar.⁴⁸ 750 yılında Köktürklerin Azerbaycan coğrafyasına kadar geldikleri bilinmektedir.⁴⁹ Arkeolojik veriler Karlukların 750'li yıllardan önceki dönemlerde bu coğrafyada hâkimiyetinin olduğunu göstermektedir.

⁴⁷ Ahmet Taşağıl, "Göktürk Boylarının Oynadığı Tarihi Roller Hakkında", tarihsiz s.3024,

⁴⁸Ingeborg Baldauf, "Kuzeydoğu Afganistan Özbek Lehçeleri Bir Çalışma Raporu", çev. Semih Tezcan, *III. UTASBK*, C.I, edit. Ülkü Çelik Şavk, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2011, s. 106-107.

⁴⁹ Kemal Göde, "Hz. Peygamber Devrinde Göktürkler ve Türk Kültürü", *Türkiyat Mecmuası*, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1952, s. 86

Karluk dönemine ilişkin bir paranın bulunması ve üzerinde Karluk Hanının Parası ibaresinin yer alması Karluk Devleti'nin mevcudiyetinin bu döneme kadar uzandığını göstermektedir.⁵⁰ Orta ÇağTürk- İslam devletlerinin bağımsızlığının bir göstergesi de para kestirmeleridir. Dokuz Oğuzlar en doğuda oturduklarından Uygur Devleti'nin esas kütesini teşkil etmektedirler. 840 yılında Uygur Kağanlığı yıkılınca bir kısmı Çin'e gitmiştir. Bir kısmı da Tufan civarına gelerek Karahanlı Devleti'ne katılmıştır.⁵¹ Karluklar için İbn-i Fadlan 'da "*Türklerin cinslerine gelince; Karluklar, Semerkant tarafında otururlarve Türklerin en soylularındandır*" ibaresi yer almaktadır.⁵² Bu ifade Karlukların hanedan sülalesi olarak adlandırılmasında etkili olan bir unsur olarak görülmüştür.

Çinlilerin *Ko-Lo-Lu* veya *Ka-La-Luk*; Müslümanların, *Halluk*, *Harluh*, *Harlığ*, Tibetlerin; *Garlog* Sogdların; *Gr-wgt* ve Moğolların ise *Har-lu-ut* şeklinde kaydettiği Karluk kelimesinin karışmış veya kar yığını anlamında olduğunu da ileri sürenler mevcuttur. Karluklar Çin kaynaklarında, Köktürk Federasyonu içinde bulunan önemli boylardan birini oluşturmaktadır.⁵³ Eskiden batılı bilim adamları tarafından "Türkistan Uygur Hanlar Devleti" olarak adlandırılan bu hanedanlık

⁵⁰ Hüseyin Salman, "Karluk Devleti'nin Kuruluşu ve Tarihi Meselesi", *TAD*, s. I, Türkiye Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2014, s. 3, Ek. VIII.

⁵¹ Ahmet Taşağıl, "Töles Boylarının Stratejik Önemi (6 ve 7.Yüzyıllar)", *Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Dergisi*, s III, İstanbul, 2014,s.313.317.320, ek-V.

⁵² İbn-i Fadlan, *İbn-i Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*,çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010, s. 49-50.

⁵³ Hüseyin Salman, "Karluklar" *DİA*, c. XXIV, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 509.

için ilk kez V.V. Grigorev“Karachaniden”tabirini kullanmıştır.⁵⁴ Tarihi kayıtlarda ilk defa I. Köktürkler devleti zamanında görülen Karluklar muhtemelen Aşina Sülalesine mensupturlar.⁵⁵ Kaşgarlı Mahmut’un hakkında bilgi verdiği boylar arasında; *Yağma, Çiğil, Karluk, Oğuz, Peçenek, Kıpçak, Yemek, Başkırt, Basmıl, Kay, Yabakudabulunmaktadır.*“*Türkler aslında yirmi boydur ancak her boyun birçok oymakları vardır ki bunların sayısını Allah bilir*” diye de eklemektedir.⁵⁶*Çiğiller bu taifenin ilkidir ve göçebe bir halktır. Barsgan’ın ötesinde küçük bir yöre olan Gayas’ta ikamet ederler*⁵⁷şeklinde olan kayıtlardan bu boyların genel özellikleri ve yerleşim bölgeleri tespit edilmiştir.

Nizamülmülk’te de Çiğiller “*Cikliyan*” adı ile geçmektedirler.⁵⁸ Köken olarak Karluklara ait olup, nüfus olarak çok kalabalıktırlar. Doğu ve güneyinde Tuhsi sınırları kuzeyinde Kırğızlar’ın sınırları bulunmaktadır.⁵⁹ Yağmaların 1800 oymakları olduğu, Bulaklarında Yağmalardan olduğu, Tokuz- Uzlarla birlikte yaşadığı bilinmektedir.⁶⁰

⁵⁴ Muhammet Kemaloğlu, “Karahanlıların Menşei ve Kuruluş Faraziyeleri”, *Hikmet Yurdu Araştırmalar Dergisi*,s.XI, İstanbul, 2013, s.415.

⁵⁵ Hüseyin Salman, “Katavan Savaşında Karlukların Rolü”, *MTAD*, s.II, Marmara Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 70.

⁵⁶ Ersin Teres, “Divan-ı Lügat-it Türk’te Yağma Boyu ve Yağma Diyalektine Ait Kayıtlar”,*İÜİFD*, s. XVIII, İstanbul, 2008, s.222.

⁵⁷ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat’it..*, İstanbul, 2005, s. 236.

⁵⁸Nizamülmülk, *Siyasetname*, haz. Nurettin Bayburtlugil, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 147-148.

⁵⁹ Sezin Orhan, *Hudud’ul Âlem’e Göre X. Asırda Türk Boyları*, 2007, s.79

⁶⁰EbülfezAmanoğlu, “Orhon Yazıtlarındaki Bulak Boy İsmi ve Türk Tarihine Yansımaları”, 2011, s. 52.

Yağmaların doğusu Dokuzkuz ülkesi, güneyi Kuça Nehri'ne akan Huland Nehri, batısı ise Karlukların sınırırır.⁶¹ Altı Töles boyu olarak bilinen adı geçen bu boylar Köktürk Devleti aleyhinde bir ittifak oluşturmuşlardır.⁶² Ancak Karluklar, Töles Boyları listesinde gösterilmezler. Karluklar Köktürlere yakın bir kabiledirler ve 627'de isyan etmişlerdir. Bu isyanın Batı Köktürk Devleti'nin sarsılıp yıkılmasında etkili olduğu düşünülmektedir.⁶³ İl Etmış Bilge Kağan'ın iktidarı sırasında kendisine isyan eden Oğuzların yanı sıra Karluk, Dokuz Tatar gibi başka Türk Boyları da isyan etmişler ve Kağanbu boylarla uzun süre mücadele etmiştir. Bu dönemde Uygurların hâkimiyetine girmek istemeyen Karlukların, batıya doğru çekildikleri görülmüştür.⁶⁴

Oğuzların yurdu olarak da bilinen Maverâünnehir, Hazarlar, Kimekler, Karluklar ve Bulgarlar tarafından X. Yüzyılın başlarından itibaren çevrilmiştir.⁶⁵ Kırgızların ise IX. Yüzyıldan itibaren Yenisey ve Minusin bozkırlarında hâkimiyetleri vardı.⁶⁶ X. Yüzyıldan itibaren muhtelif Türk boyları siyasi şartlara bağlı olarak Maverâünnehir'e

⁶¹ Vladimir Minorsky, *Hududdü' l Âlem Mine'l- Meşrikile'lMagrib*, çev. Abdullah Duman- Murat Ağarı, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 50.

⁶² Sadettin Gömeç- Hamiyet Sezer Feyzioğlu, "Boyla ve Baga Unvanı", *III. UTASBK*, c.I, edit. Ülkü Çevik Şavk, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2011, s. 394.

⁶³ Ahmet Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2016, s. 194-195.

⁶⁴ Tufan Gündüz, "Oğuzlar", *GTT*, c.III, edit: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.48-49.

⁶⁵ Tufan Gündüz, *Bozkırın Efendileri (Türkmenler Üzerine Makaleler)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016, s. 6-7

⁶⁶ Hakan Coşar, "Türk- İslam Siyasi Düşünce Açısından Manas Destanı ve Kırgızlar", *TİSDBK*, edit. Mehmet Akıncı- Gökçe Nur Şafak, Aksaray Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Aksaray, 2015, s. 386-287.

gelmiştir.⁶⁷ 840 tarihinde Karluk Yabgusu Kara Arslan Hakan'ın bağımsızlığını ilanıyla Karahanlı Devleti kurulmuştur.⁶⁸ 840 yılında Kırgızların yıkılmasından sonra kendini Türk hakanlarının meşru halefi sayan Karluk Yabgusu Kara Arslan Hakan⁶⁹, “kara- han” unvanını almıştır.⁷⁰ Kurucusu Kül Bilge KadırHan'dır.⁷¹ Yaşadıkları coğrafya olan Fergana vilayetinin etrafı dağlık bir yapıya sahiptir. Hocend Suyu ismiyle bilinen Seyhun Nehri (SirDerya) bu ülkenin kuzeydoğusundan gelir ve ülkenin içinden geçerek batıya akar. Hububatı çoktur, meyvesi boldur, kavun ve üzümü iyidir. Bu nedenlerden dolayı bölge önemli bir yerleşim bölgesi oluşturmuştur.⁷² Hudut bölgeleri şehirler ve köyler bölgede yaşayanlara ve göçebelere yetecek ölçüde olduğu bilinmekle birlikte Türkler bu maddeleri hâkimiyeti altındaki kavimlerle kullanmıştır.⁷³ Kaşgar'dan Pem'e kadar olan bölge Türkistan'ın eyaletleridir.⁷⁴ İbn-i Battuta Seyahatnamesi'nde, Türkistan'ın illerinden ve yapılarının ihtişamından ötürü burası mamur bir şehir olarak bahsedilmekte ve

⁶⁷ Ömer Soner Hunkan, “Maveraünnehir’de Ali Tegin Oğulları: Kutluk Ordu Devleti (1020-1041)”, *Bilig Dergisi*, s.XL, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Kırgızistan, 2007, s. 35

⁶⁸ İhsan Arslan, “Türk İslam Devletlerinin Abbasi Halifeleriyle Münasebetleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Rize, 2013, s.98.

⁶⁹ Erkin Emet, Karahanlılar ve Uygurlar”, *T.A*, c. IV, edit. Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.847-849.

⁷⁰ Abdülhaluk Mehmet Çay, *Türklerin Müslüman Oluşu ve İlk Müslüman Türk Devletleri Karahanlılar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.2.

⁷¹ Şevket Koçsoy, “Türk Tarihi Kronolojisi”, *T.A*, c.I, edit. Hasan Celal Güzel Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.76.

⁷² Gazi Zahiruddin Muhammed Babür, *Babürname*, çev. Reşit Rahmeti Arat, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2006, s.113.

⁷³ Gülnisa Aynakulieva, “Eski Türk Şehri Özkent”, *AÜDTCFD*, s. LIII, Dil Tarih Coğrafya Yayınları, Ankara, 2013, s.119.

⁷⁴ Marko Polo, *Marko Polo Seyahatnamesi*, c. I, haz. Filiz Dokuman, Kervan Kitapçılık Yayınları, İstanbul, 1980, s.57-58-59.

şehrin mescit ve medrese kalıntılarının hala yaşadığı, yapıların ise lazevert (lacivert) renkte boyalı olduğunu aktarılmaktadır.⁷⁵Türklerin gök olarak adlandırdıkları lacivert ya da mavi rengin Karahanlı mimarisinde bu dönemlerden itibaren kullanmaya başlandığı görülmektedir.

Ayrıca Karahanlı Devleti'nin Eski Türk devletlerinde olan iki başkente sahip olmaları önemlidir. Bu başkentlerin kuzeyde olanın adı Balasagun (Kara- ordu, Kuz ordu, Kuz uluş), güneyde olanın adı ise; Kaşgar'dır.⁷⁶ Kaşgar XI- XII. Yüzyıllarda Karahanlı hâkimiyetine girdiği dönemlerde merkezi bir bölge olarak bilinmekle birlikte kültür ve edebiyatın da baş şehri halini almıştır. Başkent olarak uzun bir dönem kullanılan Kaşgar şehri bir bilim ve kültür şehri haline getirilmiştir.⁷⁷Karahanlılar Döneminde Buğra Hanlar sülalesi siyasi alanda oldukça etkili olmuşlardır.⁷⁸Eski Türk devletlerinde gördüğümüz ikili teşkilatın Karahanlı Devletinde de devam etmesi, tarihçiler tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Ancak kendinden önceki Türk devletlerinde tek başkent bulunuyor olması ve yabgunun başkentinin olmaması Karahanlı Devletinde değişme göstermiştir. Böylelikle ilk kez bir Türk devletinde çift başkent

⁷⁵ Ebu Abdullah Muhammed İbn-i Battuta Tanci, *İbn-i Battuta Seyahatnamesi*, c. I, çev. A. Sait Aykut, YKY, İstanbul, 2004, 555

⁷⁶ Harun Burakgazi, *Selçuklu- Karahanlı İlişkileri*, 2012, s. 2-3.

⁷⁷ Wilhelm Barthold, *Tarihte Türk Dünyası*, haz. Nurer Uğurlu, Örgün Yayınları, İstanbul, 1990, s. 118-119.

⁷⁸ İsa Özkan, Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı, Türk Bilig Yayınları, Ankara, 2013, s. 3-4.

bulunmuştur. Fakat bu durum yanlış yorumlanmamalıdır. Karahanlı Devletinde “Ortak Kağanlık” söz konusu değildir.

Doğu ve batıda iki farklı yönetici bulunmasına rağmen yabgu merkeze bağlıdır. Karahanlılar’ ın ilk kuruluş yıllarında, bugünkü Kırgızistan’ın önemli bölgelerinin bu devleti kuran Yağma ve Karlukların eline geçtiği bilinmektedir.⁷⁹ Yağma boyunun önderliğinde Karluk boyunun da katılımıyla oluşan Karahanlı Devletinin yönetici ve yönetilenlerinin fiziksel özellikleri de o güne değin onları görmeyen bir coğrafya için ilgi çekici gelmiştir. Onların yaydan silahları ve dalgalanan saçları olduğuna dair kaynaklarda bilgiler geçmektedir. Köktürkler gibi Karahanlılar’ında arkaya sarkan uzun saçları olduğuna dair kayıtlar mevcuttur.⁸⁰ Bu bilgiler İslam öncesinde yaşayan Türklerin fiziki özelliklerini görmek açısından oldukça önemli bilgilerdir. Bu dönemde Türklerin henüz İslam ile tanışmışlıkları da yoktur.

X- XIII. Yüzyıl Oğuz ve Türkmen Boyları arasında göçebe hayat süren gruplar dışında yerleşik ve yarı yerleşik yaşam tarzını benimsemiş olan gruplara da rastlanılmaktadır. Bu gruplar yerleşik Türkleri oluşturmaktadır.⁸¹ Bahsi geçen Türk boylarının, türlü sebeplerle Türkistan’dan muhtelif sahalara ve özellikle de Anadolu’ya göç etmeleri hadisesi üzerinde önemle durulmuş ve yerli –yabancı

⁷⁹ Reşat Genç, “Karahanlılar Döneminde Kırgızistan”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, tarihi, s.1.

⁸⁰ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1965, s.48.

⁸¹ S.G. Agacanov, *Oğuzlar*, çev. Ekber N. Necef, AhmadAnnaBerdiyev, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002, s.141-142.

bilim adamları tarafından konu ile ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Anadolu'nun Türk iskân tarihi bakımından önemine dair de ayrı çalışmalar ortaya koyulmuştur. Oğuzlar harici kabul edilen ve zamanla Oğuzlarla karışıp kaynamış olan Uygur, Kırgız, Kıpçak, Karluk, Yağma, Çiğil, Kalaç (Halaç), ve Kanglı(Kanlı) gibi Türk boyları da zamanla Oğuzlarla birleşmiştir.⁸²Göçebe bir hayat tarzını benimsemiş olan Türkler için bu göçler ve coğrafyalar boyların geniş bir sahaya yayılmasında etkili olmuştur. Samaniler döneminde Samani ordusunun büyük bir kısmını oluşturan Türkler bu coğrafyada ilk kez İslamile de karşılaşmıştır.⁸³ Türkistan'ın Müslüman Araplar tarafından fethi sadece Türk –İslam tarihi açısından değil netice itibarıyla tüm insanlık tarihi açısından ehemmiyetli bir durumdur.

Türklerin, Araplar ile karşılaşması ve İslam dinini görmeleri İslamlaşmanın başlamasında etkili olduğu kadar, Arapların coğrafyaya gelmeleri Türkistan'a İslam'ın girmesini de kolaylaştırmıştır. Zira bu fetihler Türkler' in İslam dininin benimsemesinde etkili olmuştur. Orta Asya'nın fethi (VII. Asır) ve buna bağlı gelişmeler müstesna, Cahiliye Devri Türk- Arap siyasi, sosyal ve ticari münasebetleri hakkında fazla bir bilgimiz bulunmamaktadır. Arabistan coğrafi durumu hasebiyle göçebe Türkler için cazip bir saha oluşturmamaktadır.⁸⁴ Nitekim tüm bu bilgilere rağmen Türklerle

⁸²Cevdet Yakupoğlu, “Türkistan'ın Türk Boylarından Çiğiller ve Anadolu'da İskân İzleri”, tarihsiz, s.104-105.

⁸³ Z.V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*,c.I, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1981, s.56.

⁸⁴ Zekeriya Kitapçı,” Orta Asya'nın Müslüman Araplar Tarafından Fethi”, *GTT*, c.III, edit: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.655-656.

Araplar arasındaki ilk ilişkiler Cahiliye Dönemine kadar uzanmıştır. Cahiliye Arap şiiri ve Darb-ı Mesellerinde (Atasözleri) Türklerden bahis edilmektedir. Cahiliye Devri Arap Şairlerinden Nabigtü'z – Zübyani, Hasan b. Hanzala, Semmah b. Dırar şiirlerinde, Türklerin cesaret ve kahramanlıkları üzerinde durulmaktadır. Sasani ordusu içinde asker olarak hem Türkler hem de Araplar görev almaktadırlar. Bu görevleri vesilesi ile birbirlerini tanıma ve kültürlerini öğrenme fırsatı da bulmuşlardır. Ayrıca VII. yüzyıl'da Sasani İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu arasında süren savaşlarda Köktürkler, Hazarlar ve Avar Türkleri de önemli görevler üstlenmişlerdir. Cahiliye Devrinden itibaren Arapça şiir ve eserlerde Türkler daima Türk adı ile anılmışlardır. Hâlbuki daha önceleri Sakalar ve Hunlar diye anılan Türkler VI. Yüzyıl'da Köktürklerle birlikte anılmaya başlamıştır.⁸⁵ Arap eserlerinde ismi geçen Türkler ilk defa İslam ile tanışma ve Arap kültürünü görme fırsatını Sasani ordusunda görev alarak bulmuşlardır. Bu durum Türklerin Araplar ile siyasi ve sosyal mecralarda karşılaşma durumunu da beraberinde getirmiştir.

⁸⁵ Abdülkerim Özaydın, “Türklerin İslamiyet’i Kabulü”, *GTT*, c.III, edit: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.615-616, Ek-IV.

1.2.Türklerin İslamiyet ile Tanışması ve Talas Savaşı

Ceyhun Nehri (Amu Derya) gerçekten de Firdevsi'nin Şehnamesinde bildirdiği gibi çok eski çağlardan beri Ariler ve Turaniler arasında bir sınır teşkil etmektedir. Şimdi Arapların karşısına asırlarca Asya bozkırlarında at koşturmuş ve birçok imparatorluklar kurmuş efsanevi Turan kahramanların yiğit torunları Türkler çıkmıştır.⁸⁶ Hz. Peygamberin Türkler hakkında söylediği çok sayıda hadis mevcuttur. Bunlardan bir bölümü mükemmel senetlerle Sahih-i Kütüb-ı Sitte ve diğer önemli hadis kaynaklarında yer almaktadır. Bunlar haricinde Hz. Peygambere atfedilen ve Türkler aleyhinde olan birçok hadis de mevcuttur. Konu ile ilgili hadisleri üç bölümde tasnif etmek yerinde olacaktır.

Hz. Peygamber Türklerin savaşçı vasıflarına dikkat çekerek Türklerle mücadele ve savaş konusunda ashabını ve sonraki nesilleri uyaran onlarla iyi geçinmeyi tavsiye eden hadisleri; “Türkler size dokunmadıkça siz de onlara dokunmayınız.” Türklerin fiziksel özelliklerini beyan eden hadisler; “Siz küçük çekik gözlü, kırmızı yüzlü, basık burunlu, çehreleri sanki örs üzerinde dövülmüş ve üzeri derilerle kaplanmış sağlam kalkanlar gibi bir kavim olan Türklerle savaşmadıkça kıyamet kopmayacaktır.” Giyim kuşamları ile ilgili hadisler: “Siz kıldan örülmüş çorap giyen bir kavimle savaşmadıkça kıyamet kopmayacaktır.” Bunun haricinde BeniKantura (Kanturaoğulları) olarak gösterilen Türklerin, Arapların elinden iktidarı alacaklarını ifade eden hadisler mevcuttur.

⁸⁶Özaydın, “Türklerin İslamiyet’i., Ankara, 2002, s.617.

Türklerin Irak ve el -Cezire'yi ele geçirip iktidarı Abbasilerden alacaklarını beyan eden hadislerde vardır. VII. Yüzyılda İran'da olduğu gibi Arabistan'da da Türk çadırı kullanılmaktadır. Hz. Peygamber'in de Hendek Savaşında Türk çadırında oturduğu rivayet edilmektedir.⁸⁷ Ayrıca Hz. Peygamber zamanında Araplarla Türklerin askeri ve siyasi temaslarının olduğu hususunda klasik kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Fakat Hz. Peygamberin söylediği belirtilen rivayetlere bakılacak olur ise Hz. Peygamberin Türkleri tanıdığı kabul edile bilir.⁸⁸ Türklerin İslam ile ilk temasları Hz. Ömer döneminde gerçekleşmiştir.⁸⁹ Türkler ile iletişimleri olan Araplar Türk kültürünün etkilerini kendi bünyesine almıştır.

Türklerin İslam ile ilk karşılaşmaları Hz. Ömer döneminde gerçekleşmiştir. Karahanlı Türklerinin İslamiyet'le ilk temasından önce Göktanrı inancı haricinde Budizm, Zerdüştlük, Manihaizm, Hristiyanlık ve Musevilik gibi farklı dinleri de benimsemişlerdir. İslam'ın yayılmaya başladığı yıllarda Maveraünnehir'de birçok din bulunmaktaydı.⁹⁰ Ancak Türklerin İslamiyet'i benimsemelerinde eskiden inana geldikleri inançların etkisi olduğu da ileri sürülmektedir. Bunlardan en göze çarpanı Türklerin eskiden her şeye kadir olan ebedi Gök- Tanrı'ya inanmalarıydı. Bu sebeple Tanrı anlayışlarına ters düşmeyen İslam'ın getirdiği “Allah İnancını” kolay

⁸⁷ Özyayın, Türklerin İslamiyet'i., Ankara,2002, s.616-617.

⁸⁸ Mevlüt Koyuncu, “Türkler ve İslam Dünyası”, T.A, c. IV, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 597

⁸⁹ Cemal Anadol, *Tarihe Hükmeden Millet Türkler*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2006, s. 144

⁹⁰ Hasan Kurt, “Maveraünnehir'e İslam'ın Girişi”, T.A, c. IV, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 489.

kabul etmişlerdir. Bunun yanı sıra İslam'ın “cihat anlayışı” ile Türklerin “cihan hâkimiyeti anlayışı” benzemektedir. Cihadın mükâfatları eski dinlerinden beri ahiret inancı olan Türkleri kendine çekmekteydi. Türk töresi (hukuk kuralları) ve İslam'ın koyduğu nizamda Türklerin İslamlaşmasında etkili olmuştur.

İslam'ın Fergana'ya gelişi VIII. Asrın başlarında gerçekleşmiştir. Daha önce bölgeye gelen Arap orduları kesin sonuçlar elde edememişlerdir. Onların bu başarısızlığı bölgedeki kitlenin İslam'a ve onun temsilcilerine karşı mukavemeti bulunmakla birlikte, İslam'ı temsil edenlerin tutum ve davranışları da etkili olmuştur. Kuşan İmparatorluğunun yıkılmasından sonra bu bölgede yabancı valilerin etkisi kırılmıştır.⁹¹ Bölgeye gelen valilerin olumsuz tutumları bölgede İslam'ın yayılmasının gecikmesinde etkili olmuştur.

Karahanlılar, İslam ile Maverâünnehir bölgesinde Saman Oğulları ile mücadelelere başladıkları dönemde (261-389\ 874-999) karşılaşmışlardır. Türk Hakanlığının İslam'ın doğusundaki Samaniler ile olan etkileşimleri İslam dinini tanımalarında etkili olmuştur.⁹² Karahanlı hükümdarlarından Satuk Buğra Han, İslam dinini kabul etmiş ve Türk Hakanlığı bünyesindeki Türkleri de bu yönde

⁹¹BumairimuAbdulkelimi, *Uygur Türklerinin Dini İnanışları*, 2006, s. 59.

⁹² Ömer Soner Hunkan, “Ortak ve Farklı Yönleriyle Orta Asya’ da Devletler Üzerine Eleştirel Değerlendirme”, *TÜEFD*, s. VII, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne 2014, s.77.

kanalize ederek bölgenin İslamlaşmasında etkili olmuştur.⁹³ Türk boyları İslam ile tanışmaya ve İslamlaşmaya başlamışlardır.

Karahanlı hükümdarlarından OğulcakKadır Han döneminde Samani emirlerinden Emir İsmail b. Ahmed, Karahanlı Devleti'nin başkenti Tıraz'a sefer düzenlemiştir ve Oğulcak olduğu kesin olarak bilinen Tıraz hâkimi Oğulcak teslim olmuştur. Samani devletine tekrar savaş açan Karahanlılar kaybettikleri bölgelere tekrar hâkim olmuşlar ve Satuk Buğra Han'ın İslamiyet'i kabul etmesine kadar Samaniler ile mücadeleler sürmüştür.⁹⁴ Karahanlıların İslamlaşmasından sonra da Samani devleti ile savaşlar devam etmiştir. Türklerin İslamlaşmasında Samani Devleti'nin ve Samani dervişlerinin rolü yadsınamayacak kadar çoktur.

Ancak her ne kadar İslamlaşma kolay gerçekleşmiş gibi anlatılagelse de tarihi gerçekler o yönde bir seyir izlememektedir. Müslüman Araplarla karşılına çıkan İslam'ı ilk önce yadırgayan Türkler bu dini kabul etmemek konusunda direnmişler ve bu uğurda savaşmışlardır. Türklerde İslam'ı kabulvetanım süreci içinde gerçekleşmiştir.⁹⁵ Çinlilere karşı harp eden Türkler, İslam dini ile Gök Tanrı veya Şamanizm arasında benzerlikleri görmüşlerdir. Tek tanrıya inanış, kaza- kader anlayışı, cennet- cehennem gibi Gök Tanrı ve

⁹³Zekeriyya Kitapçı, "Orta Asya Mahalli Türk Hükümdar ve Aristokratları Arasında İslamiyet: İlk Müslüman Türk Hükümdarlar", *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, tarihsiz, s. 1139.

⁹⁴NuerdunAiniding, "Karahanlı Dönemi Uygur Türklerinde İslam Dini Eğitimi ve Din Adamları, s. 178.

⁹⁵ZamiraAhmedova, *Türklerin Arasında İslamiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*, 2006, s.3-4.

İslamiyet'in benzerliklerden etkilendikleri görülmektedir.⁹⁶ Türklerin X. Asırdan itibaren İslamlığı umumi ve milli bir din haline getirmeleri uzun süren bir tanıma süreci ile gerçekleşmiştir.⁹⁷ Türkistan'da Türklerin İslam ile tanışmaları Arap fatihlerin Maveraünnehir sınırına ulaştıkları döneme rasgelmektedir.⁹⁸ İslamlaştıran unsurlardan bölgeye ilk gelen Emeviler kurumsal anlamda kendilerini geliştiremedikleri için İslam'ın da bölgede yayılmasında çok etkili olamamışlardır.⁹⁹

Emeviler döneminde İslam'ın Türkler arasında yayılmamasının en önemli gerekçelerinden biri de Emevilerin uyguladıkları bir politika olan mevali politikasıdır. Mevali koruyucu, yardımcı, sahip, azat eden anlamlarına gelen bir kelimedir. İslam'ın ilk dönemlerinde koruma, kollama ve İslam'ı benimsetme anlamında kullanılan ve bu politika dâhilinde söylenen kavram Emeviler döneminde Arap ırkını üstün görme ve diğer milletleri küçümseme şekline dönüşmüştür.¹⁰⁰ Böylelikle Arap ırkına karşı bir nefret doğmuş ve İslam'dan uzaklaşma başlamıştır. Bu İslam ve Arap düşmanlığı ise ancak Abbasilerin ılımlı politikaları neticesinde düzeltilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle Türklerin İslamlaşması uzun bir zaman

⁹⁶ Zekeriya Kitapçı, "Türklerin Müslüman Oluşu", *T.A.*, c. IV, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 455.

⁹⁷ Osman Turan, "Türkler ve İslamiyet", *T.A.*, c. IV, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.514.

⁹⁸ Âdem Apak, "Emeviler Dönemi Türk- Arap İlişkileri ve Türklerin İslamlaşma Sürecinin Başlangıcı", *T.A.*, c. IV, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 578.

⁹⁹ Ömer Soner Hunkan, "El- Kandi Fi Zikri UlemaiSmerkand' da Türk Hakanlığı (Karahanlılar), *TÜEFD*, s. IX, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne, 2015, s. 5

¹⁰⁰ İsmail Yiğit, "Mevali", *DİA*, c. XXIX, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 426-427.

dilimine yayılmıştır. İslam'ın kabulünden sonra İslam dininin Türklerin hem siyasi hem de sosyal hayatlarında hâkim olmuştur.

Çinliler ile Araplar arasındaki savaşlar sadece ticaret yollarına hâkim olmak amacı ile yapılmamıştır. Çinliler ve Araplar arasında vukua gelen Talas savaşının en önemli nedenlerinden biri de Türkistan coğrafyası ve özellikle Batı Türkistan'da hâkim güç olmak amacıyla yaşanmıştır.¹⁰¹Müslüman Araplar, İslam dinini yaymak için Maveraünnehir'e seferler düzenlemeye başladığı sıralarda Çin'de T'ang Hanedanlığı 720-721 yılları arasında Araplara yenilen Türgiş Hakanlığına yardım etmekle meşhur komutanlardan Kuça valisi KaoSien- Chih'yi görevlendirmiştir. SienChih, 748'de Tanrı Dağları'nın kuzeyindeki Tokmak'ı alarak Batı Türkistan'a giden stratejik mevkideki Taşkent hâkimini idam ettirmiştir. Babasının intikamını almak isteyen oğlu Ebu Müslim-i Horasani Yedisu ve Isık Göl civarında yaşayan Karluklardan yardım istemiştir. Bu gelişmelerin beraberinde bir tarafta Budizm'i yaymak isteyen Çin ve diğer tarafta İslam'ı yaymak isteyen Arap ordusu savaş meydanına gelmişlerdir.

Çin ordusu ile İslam ordusu Talas (Taraz) Nehri kıyısında savaşa tutulmuştur. Bu esnada Fergana Ordusu da Çinlilerin yanında yer almıştır. Ebu Müslim'in gönderdiği İslam ordusunun başında kumandan Ziyad b. Salih bulunmaktadır. Kuzeyden ise kendilerine yardıma Karluklar gelmiştir. Zilhicce 133'te (Temmuz 751) Talas

¹⁰¹ Ertuğrul Ceylan, "Çin Kaynaklarına Göre İslamiyet'in Çin'e Girişi", *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Dil, Tarih Coğrafya Yayınları, Ankara, 2016, s. 31

Nehri kıyısındaki Atlah mevkiinde, beş gün süren savaşın son gününde, Karlukların, Çin'in arkasından saldırmalarıyla iki ateş arasında kalan Çinliler ağır bir yenilgi almışlardır.¹⁰² Karluklar, Orta Asya'da Müslüman ordularının Çinliler ile olan mücadelelerinde Arapların yanında yer alarak savaşın seyrinin değişiminde önemli derecede rol oynamışlardır.¹⁰³

Abbasi Ordusu Buhara'yı ele geçirdikten sonra Maverünnehir'in geri kalanında da sükûneti sağlamıştır.¹⁰⁴ Emeviler'in akabinde bölgeye gelen Abbasiler Nişabur gibi eyaletlere göçler ile de İslam'ın yayılmasında etkili olmuşlardır.¹⁰⁵ Arapların bölgeye yaptıkları harekâtlar siyasi olduğu kadar ekonomik ve sosyal çıkarlarda gütmektedir. Müslümanların Şaş ve Fergana'daki hâkimiyetleri, Maverünnehir'in hâkimiyetinden kısa bir süre sonra hemen gerçekleşmemiştir. Bölge, Araplar için de doğudan gelebilecek saldırılar için bir üs konumunda olmuştur. Bununla birlikte bölgede İslam'ın yayılması içinde mücadeleler yaşanmıştır.¹⁰⁶ Karluklar için ise Türkişler nedeniyle tıkanmış olan batı yolu açılıp Balasagun'a kadar geniş bir bölge Karlukların hâkimiyetine girmiştir.¹⁰⁷ Türk

¹⁰² Ahmet Taşağıl, "Talas Savaşı" *DİA*, c XXXIX, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s.501.

¹⁰³ Reşit Rahmeti Arat, "Karluklar", *İ. A.*, c.VI, MEB. Basımevi, İstanbul, 1977, s.351.

¹⁰⁴ R. Nelson Frye, *Bukhara The Medieval Achievement (Orta Çağ Başarısı Buhara)*, çev. Hasan Kurt, Norman, 1965, s. 436.

¹⁰⁵ İsmail Pırlanta, *Fethinden Samaniler Döneminin Sonuna Kadar Nişabur*, 2010, s. 158

¹⁰⁶ Hamilton Alexander RoskeenGibb, *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, çev. Hasan Kurt, Çağlar Yayınları, Ankara, 2005, s. 18-19.

¹⁰⁷ Sencer Dıvıçioğlu, *Orta Çağ Türk Toplulukları Hakkında*, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2016, s. 110-111.

coğrafyalarında yapılan fetihler Türklerin İslam'la tanışmasında önemli bir süreç oluşturmuştur.

Türklerin İslamiyet'e girişi bir anda değil yüzyıllar süren bir gelişme göstermiştir.¹⁰⁸ Abbasiler döneminde Türklerin kısa bir zamanda ve kitleler halinde İslamiyet'i kabul etmelerinde ise Abbasilerin uyguladıkları olumlu politikalar ve Eski Türk dini Gök Tanrı'nın etkileri olmuştur. Türkler İslamiyet'i kabul etmelerine rağmen yaşayış ve eski inançlarında pek fazla bir değişikliğe yönelmemişlerdir.¹⁰⁹ 349\ 960 yılında 200.000 çadırlık bir Türk halkının Müslüman olduğunu bildirilmektedir. Bu halkın Karahanlı Hanedanının hâkim olduğu yerlerdeki Türk kavimleri (Yağma, Karluk, Tuhsi, Çiğil) olduklarından şüphe duyulmamaktadır. Oğuzlar arasında da İslamiyet bu dönemden sonra bir yayılma göstermiştir.¹¹⁰ Türk Kağanlıklarının ilk Müslüman soyunu da Karluklar oluşturmuşlardır.¹¹¹ Türklerin İslamlaşması Arap coğrafyalarının uzağında ve Arap egemenliğinin zayıfladığı dönemde gelişme

¹⁰⁸ M. Serkan Taffloğlu, "Modern Türk Tarihinde Türklerin Müslüman Oluşu", *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*, c.IV, s.XVI, 2012, s.35.

¹⁰⁹ Metin Bozkuş, "Türklerin İslamiyet'i Kabul Etmesi ve Aleviliğin Türkler Arasında Yayılması", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. II, Sivas, 1998, s.410-411.

¹¹⁰ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatları, Destanları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972, s.50-51.

¹¹¹ Halil İbrahim Şener, "Karahanlılarda Dil ve Edebiyat", *T.A.*, c.V, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 1498.

göstermiştir.¹¹² Türklerin bu yüzyıllardan sonra yoğun bir şekilde İslamlaştığı görülmektedir.

Türklerin İslamiyet’i kabulünde bazı sorunlarla karşılaşmıştır. İslamiyet’le ilk karşılaşan Türklerin Talas Savaşından sonra yaşadıkları deneyimler sonucu İslamiyet’i kabule başladıkları bilinmektedir. Türklerin İslamlaşması zaman içinde gelişmiştir. Bu sürecin merhalelerle olduğu görüşü çoğu tarihçi tarafından kabul edilmiştir. Ahmet Yaşar Ocak, Türklerin İslamlaşmasının iki yolla gerçekleştiği düşünmektedir. İlki kılıç zoru ile diğeri ise kendi istekleri ile olduğudur. Bu tezlerin türevleri; Türklerin Müslüman olmakla İslam’ı şereflendirdikleri, İslam’ın Türkleri şereflendiği hasleti, İslamiyet’in Türkler için hata olduğu, Türklerin milli kimliklerini İslam’la kaybettiği, Türklerin milli kimliklerini İslam sayesinde koruduğu ve Türklerin İslam’la medenileştikleri şeklindedir.¹¹³

Türklerin İslamiyet’i kabulüyle birlikte hâkimiyet sahaları genişlemiştir. IX. yüzyılın sonlarına doğru doğan Satuk Buğra Han Samanilere yakın bölgelerde şehzadelik yaptığı için İslam ve Müslümanlar hakkında bilgi sahibi olmuştur.¹¹⁴ Karahanlıların İslamiyet ile tanışması X. Yüzyıla Uygur Devleti’nin dağılmasına

¹¹² Fuzuli Bayat, *Büyük Türk Bilgini ve Ansklopedisti Kaşgarlı Mahmut*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008, s. 21.

¹¹³ Ahmet Yaşar Ocak, “Türkler ve İslamiyet: Türklerin Müslümanlığı Tarihine Dair Bir Sorgulama”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.XIII, Bolu, 2013, s.257.

¹¹⁴ Ömer Soner Hunkan, “Satuk Buğra Han”, *DİA*, c. XXXVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009, s. 181.

rastgelen bir dönemde olmuştur.¹¹⁵ Uygur Devleti'nin dağılmasıyla pek çok Türk boyu Maverâünnehir'e doğru göç etmiştir.¹¹⁶ Onuncu yüzyıla gelindiği zaman; Karluk, Yağma ve Çiğil boyları başta olmak üzere birçok Türk boy ve kabilesi İslam dinini kabul etmiştir.¹¹⁷ 751 Talas Savaşı ile birlikte Karluklar başta olmak üzere birçok Türk boyu batıya doğru göç etmeye başlamışlardır. Böylelikle Batı Türkler için cazip hale gelmeye başlamıştır.¹¹⁸ X. Yüzyılda Fergana'nın bütün ahalisi için İslam hâkim din haline gelmiştir.¹¹⁹ Böylelikle İslam'ı kabul eden Türkler tarafından Mevraünnehir iskân edilmiştir. Türklerin askeri başarıları ve kahramanlıkları bölgede kolayca tutunmalarında da etkili bir unsur olmuştur.¹²⁰ Göçlerin neticesi olarak Maverâünnehir'de Türk hâkimiyeti de güçlenmiştir.

İslamiyet'in kabulünde kültürel, ekonomik ve siyasi olmak üzere birçok neden mevcuttur. Bu nedenlerden ilki olan kültürel nedenlerden bazıları; Gök Tanrı ile Allah inancının birbiri ile

¹¹⁵ Buket Candan, "Türk Kültüründe Kütüphaneler ve Eğitim Hayatımıza Etkileri: Cumhuriyet Öncesi Dönem", *SBED*, s. IV, Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Çankırı, tarihsiz, s.107-108.

¹¹⁶ Houari Touati, *Orta Asya'da İslam ve Seyahat*, çev. Ali Berktaş, Y.KY, İstanbul, 2004, s. 199.

¹¹⁷ Zeki Tekin, *Türk Eğitim Tarihi*, Karabük Üniversitesi Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Karabük, 2007, s.3.

¹¹⁸ Yaşar Bedirhan- Fatih Öztop, "İpek Yolu Bağlamında Göktürkler Devrinde Çin'in Türkistan'ı İstila Politikası", *TİDSAD*, s.II, 2015, s. 304.

¹¹⁹ Gülnisa Aynakulieva, "Fergana'da Yerleşim Yerleri", *T.A, C. V*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 719.

¹²⁰ Gürhan Bahadır, "Orta Çağ Anadolu'sunda Türk- İslam Medeniyetinin Oluşması (636-1100)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.XVI, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Antakya, 2011, s.117-118.

uyuşmasıdır.¹²¹ Orhun Abidelerinde geçen; “*Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta arasında insanoğlu kılınmış, İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutuvermiş. Düzene sokuvermiş. Türk tanrısı mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etti*”¹²² ifadeleri Tanrının varlığına inanan bir toplumun kendileri için tanrıları olduğunu düşünmeleri ve bu tanrının kendilerini koruduğuna inanmaları İslam’la gelen inanışlarla bağ kurmalarında etkili olmuştur.

İslamiyetin kabulün ekonomik gerekçeleri ise; hiç şüphesiz üretilen malların ortak pazarlarda pazarlanmasından dolayıdır. Ekonomik hayatın ana damarlarından olan İpek Yolu Türkler ile Arapların ortak ticaret rotalarından biri idi. İpek Yolu Belh üzerinden günümüz Türkmenistan’ı eski Baktria’nın merkezi Mevr’e ulaşır. Oradan Bar Gölü güneyinden Turfan’a ulaşır ve Urumçi, Kulja, Alma-Ata ve Talas güzergâhıyla Meveraünnehir, Kaşgar ve Semerkant’a varır. Oradan da İran ve Anadolu’ya ulaşan¹²³ bu yol Türkler ve Arapların en önemli ticaret güzergâhlarından biri idi. Bu güzergâhta ticaret yapan iki kavim arasında siyasi, ekonomik ve kültürel etkileşimler İslam’ın Türkler arasında yayılmasında etkili olmuştur.

Türklerin İslamiyet’i kabulündeki siyasi gerekçeler ise; Emeviler dönemine değin uzanan bir siyasi gelişme süreci ile açıklana bilinir. Türkler’in İslam ile en yoğun şekilde karşılaşmaları ise

¹²¹ Özgür Türker, “Türklerin Araplarla İlk Münasebeti ve Orta Asya’nın İslamlaşma Süreci”, tarihsiz, s.8-9.

¹²² *Orhun Abideleri*, Haz. Muharrem Ergin, İstanbul, 2003, s. 23-24.

¹²³ Nebi Bozkurt, “İpek Yolu”, *DİA*, c. XVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 371.

Abbasiler dönemine rast gelmektedir. VIII. Asrın başlarından itibaren Çin'in Türkistan coğrafyasına girmeye çalışması ve Türk boylarının bu asimilasyon karşısında direnişleri, Türklerin İslam'a karşı olumlu duygular beslemesinde etkili olmuştur. Çin tahakkümünü kırmak ve Çin'in Türkistan ve Maveraünnehir'de hâkim güç olmasını engellemek amacıyla Türkler Araplarla birlikte hareket etmişleridir.¹²⁴ Çin ile olan bu mücadeleleri zamanla Türklerin Araplar ile ilişkilerini geliştirmelerinde ve İslamlaşmalarında etkili olmuştur.

Karahanlı ailesinin bir Samani emiri ile karşılaşması, onun bir süre aile fertleri ile arasında ikameti ve bunu takriben İslam davetçilerinin de bölgeye gelmesi ile birlikte Satuk Buğra Han'ın da İslamiyet'i kabul etmesi Karahanlı Devletinin İslamiyet'i kabul eden ilk hükümdarı olmasına neden olmuştur.¹²⁵ Milletine hak dinini tanıtan Satuk Buğra Han'ın büyüklüğüne kahramanlığına yaklaşacak kimsenin bulunmadığını ifade eden Ligeti bütün kavmiyle İslamlık safına geçen göçebe hükümdarı 950'li yıllarda İslamlaştığını ifade etmektedir.¹²⁶ Özellikle Satuk Buğra Han ve oğlu Baytaş Musa Han zamanında Karahanlı Devletine bağlı boyların çoğu İslamlaşmıştır. Kaynakların da ortak olarak ifade ettikleri 950'li yıllar artık İslam'ın Türkistan'a yerleşmeye başladığı dönem olarak adlandırmak yerinde

¹²⁴ Özgür Türker, *Türklerin Araplarla İlk...*, tarihsiz, s. 10-11.

¹²⁵ Ali b. Salih el Muheyim, "Karahanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları", çev. Ali Aksu, *Mecelletü Camiati'l -İmam Muhammed b. Suud'il - İslamiyye Dergisi*, s. XVI, Sivas, tarihsiz, s.5-6.

¹²⁶ Louis Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, c.I, çev. Sadrettin Karatay, M.E. Basımevi, İstanbul, 1990, s. 174-175.

olacaktır.¹²⁷ Karahanlı Hanedanlığı halkları arasında İslamiyet, birçok yenilikle birlikte ideolojik ve örfi bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Türkler İslam ile eski Türk ananelerini sentezlemişler ve yeni bir kültür ortaya çıkarmışlardır.

Talas Savaşı ile birlikte Çinliler Orta Asya'dan çekilmişlerdir.¹²⁸ Bu durum Türklerin hâkimiyeti güçlendirmiştir. İslamiyet Karahanlı Devleti'nin dini olmuştur.¹²⁹ Talas Savaşından sonra Abbasilerin doğuda izledikleri politikaların bir sonucu olarak Türkler ve Araplar yakın ilişkiler kurmuşlardır.¹³⁰ Karahanlı Devleti bünyesindeki boylar ile kaçınılmaz olarak hızlı bir şehirleşme yaşamışlardır ve Sünni Müslümanlar olarak Abbasi Halifeliği tarafından tanınmışlardır ve İslam hakkında bilgi sahibi olmuşlardır.¹³¹ Böylelikle İslam'ı yakından tanıma fırsatı bulmuşlardır. Genel itibarıyla yapılan değerlendirmelerde İslam'ı umumi ve milli bir din haline getiren Türkler, Köktürklerden sonra sağlam bir siyasi birlik oluşturamamışlardır. Türklerin arasında İslam'ın yayılmasında Türklerin gösterdiği müsamaha önemli bir

¹²⁷ Ahmet B. Ercilasun, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil ve Edebiyat", T.A. c. V, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 1441

¹²⁸ Varis Çakan, "Orhun Uygu Devleti'nin Ordusunun Silahlanması ve Eğitimi Üzerine Bir İnceleme", *TSA Dergisi*, s.X, 2006, s.165-166.

¹²⁹ Kamil Şahin, "Karahanlılar Dönemi Darül Merda Hastanesi, Vakfiyesi", *Eğitim Bilimleri Dergisi*, c. XV, Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Antalya, 1982, s. 231.

¹³⁰ Saffet Sarıkaya, "Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mezheplerin ve Tarikatların Yeri ve Önemi", T.A. c.V, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 941.

¹³¹ Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman KARATAY, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s. 226-227.

ölçüdür.¹³²Türklerin İslamlaşma devrinde kendilerini nasıl tanımladıkları hususuna gelince Türkler İslamlaşır iken kendi milli kimliklerini de korumaya gayret göstermişlerdir.

Bu dönemde Türk devletleri, “*Türk*” kelimesini hem geniş hem de dar anlamda kullanmışlardır. Boy isimleri değiştirilmeden kullanılmıştır. Bunun örnekleri olarak da boy isimleri olan Çiğil, Yağma, Oğuz ve Kırgız isimlerini kullanmaya devam etmişlerdir.¹³³Boylar her ne kadar İslam dinini kabul etse de siyasi isimlerini kullanmaktan vazgeçmemiş görünmektedirler. Türklerin milli kimlikleri ümmet çatısı altında erimelediği gibi birçok Türk devleti İslami Türk devleti olarak uzun yıllar varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Maveraünnehir’ de İslam dini ve medeniyeti kuvvetlenmiştir ve Türklerin de bu medeniyet dairesi içerisinde yer almıştır. İslam hem Müslüman Türk fatihler hem de ticaret kervanına katılan Müslüman âlimler vasıtasıyla Maveraünnehir’de büyük bir yayılma göstermiştir. Türkler kendi ırkdaşlarının da Müslüman olması için uzun süre mücadele etmişler ve bu bölgelere de seferlerde bulunmuşlardır.¹³⁴Maveraünnehir’de Hun ve Köktürklerden sonra İslam devrinde ikinci kez Türk iskânına açılan şehirler Buhara ve Semerkant olmuştur. Karluk Türklerinin hâkimiyeti ile bölge yeniden

¹³² Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015, s. 20-21

¹³³ Mehmet Öz, “Tarih Perspektifinden Türk Kimliği Üzerine Bazı Düşünceler” *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.VIII, Türkiyat Enstitüsü Araştırmaları Yayınları, Ankara, 2008, s. 222

¹³⁴ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2009, s. 164.

Türk iskânına açılmış bulunmaktadır.¹³⁵ X. Asrın geri kalan kısmında ve bütün XI. Asır boyunca, Çu ve Talas ovalarıyla birlikte batı tarım vahaları Müslüman olmuştur ve Karahanlı prensleri arasında paylaşılmıştır.¹³⁶ Karahanlılar, Altay Dağları'nın güney yamaçlarından inmişlerdir ve iki önemli kentleri vardır. Bunlar; Satuk Buğra Han'ın başkent yaptığı Kaşgar ve değeri ise oğlu Buğra Han Harun'un yönettiği Çu'nun kuzeyinde yer alan Sogd kuruluşu Balasagun'dur.¹³⁷ Karahanlı hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın (ö. 955/ 959) İslamiyet'i kabulünün ardından Orta Asya'daki bu devlete bağlı boylar İslamiyet'e girmeye başlamışlardır.

Önceleri Balasagun ve Kaşgar civarında etkili olan Karahanlılar, sonradan doğuda 921'de Hotan'ı ve Uygur sınırını; kuzeyde 999 Samanilerden Batı Türkistan'ı, ele geçirmiş, böylelikle Karahanlı Devletinin sınırları batıda Aral Gölü'nden, doğuda Doğu Türkistan'ı da içine alarak Lob Gölüne, kuzeyde Balkaş Gölüne ve güneyde ise Pamir Dağlarına kadar genişlemiştir.¹³⁸ İslamiyet'in kabulü ile Samaniler ile münasebetleri iyi olan Karahanlı Devleti'nin Buğra Han Harun döneminde Buhara'yı ele geçirme girişimleri

¹³⁵ Mustafa Demir, "Türk- İslam Medeniyetinde Şehirleşme", *İslami Araştırmalar Dergisi*, s.I, C.XVI, Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, s. 163-164.

¹³⁶ Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, çev. Reşat Uzmen, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s.174-175.

¹³⁷ Jean Paul Roux, *Türkleri Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, çev. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 193.

¹³⁸ Akartürk Karahan, "Karahanlı Türkçesi Yazı Dili Hangi Lehçeye Dayanıyordu?" *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S.III, Türkiye, 2014, s. 14-15.

neticesinde iki devletin ilişkileri bozulmuştur.¹³⁹ 990'da Türkler Buhara'yı ele geçirmişlerdir ve 999'da Samani iktidarına son vererek artık batıya doğru yönelerek¹⁴⁰ çok geniş bir coğrafyaya yayılmışlar ve bu coğrafyayı hâkimiyetleri altına almışlardır.¹⁴¹ Türkler hâkimiyetlerini sadece siyasi olarak geliştirmek yerine vakıflar ve medreselerle de bölgedeki varlıklarını da ortaya koymaya çalışmışlardır.

Türk Hakanlığı mimari alanda da başarısını Tamgaç Buğra Han Medresesi ile ilk kez gösterme fırsatını bulmuştur.¹⁴² Karahanlılar Döneminde vilayet ve köylere kadar eğitim veren kurumlar oluşturularak sosyal devlet yapısı da oluşturulmaya çalışılmıştır.¹⁴³ Böylelikle Türk-İslam tarihinin önemli bir dönemini teşkil eden Karahanlı Devleti Orta Asya'da İslam'ın kökleşmesini ve yerleşmesini sağlayan ilk siyasi teşekkülü oluşturmuştur.

Türk ananesine göre kurulup örgütlenen bu devletin İslam coğrafyaları ve Müslümanların çoğunlukta olduğu coğrafyalardaki etkisi yadsınamayacak kadar önemlidir.¹⁴⁴ Kezalik kuruluşu

¹³⁹ Wilhelm Barthold, *İlk Müslüman Türkler*, Haz. Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 14-16

¹⁴⁰ Will Durant, *İslam Medeniyeti*, çev. Orhan Bahaeddin, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1980, s.31-32.

¹⁴¹ Savaş Maraşlı, "Türk Alp Geleneğinin Orta Çağ Anadolu Tasvir Sanatına Yansımaları", *Siberian Studies Dergisi*, s. III, y.y, 2013, s. 19.

¹⁴² Ömer Soner Hunkan, "Orta çağ Semerkant'ın da İlk Modern Türk Üniversitesi: Tamgaç Han İbrahim Medresesi", *TÜEFD*, c.IV, Edirne, 2014, s. 18.

¹⁴³ Kadir Tuğ, "XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Doğu Türkistan'da Eğitim", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, s.I, Kırgızistan, 2013, s.299.

¹⁴⁴ Salih Yılmaz, "Türklerin Araplarla ilk Münasebeti ve Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci", *UTAMDKESBK*, edit: Mehmet Sıddık Yıldırım, Yunus Emre Enstitüsü, Ürdün Üniversitesi, Amman, Ürdün, 2014, s.450.

tamamlanan Karahanlı Devleti tarih sahnesinde yerini almıştır. Bu başarıları ve gösterdiği gelişmeler Karahanlı Devletini Türkistan'ın güçlü siyasi kuvvetlerinden biri haline getirmiştir.

XI. Yüzyılda Orta Asya'da siyasi ve coğrafi bir ayırım yapmak oldukça güçtür. Her ne kadar sakin bir görüntü arz ediyor olsa dahi Maverâünnehir'de bir canlılık görülmektedir.¹⁴⁵ X. Yüzyılın ortalarından itibaren muhtelif Türk Boyları, siyasi şartlara bağlı olarak İslam'ın en zengin bölgesi Maverâünnehir'e gelmeye başlamışlardır.¹⁴⁶ Kaşgarlı Mahmut'a göre hakanın bizzat oturduğu bu nedenle de ordu adıyla anılan iki başkent ya da ordu kent vardır. Bunlardan ilki kuzeyde “*Kuz Ordu*”, diğeri güneyde “*Ordu Kent*” olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁷ Arslan Kara Hakan unvanı taşıyan doğu kısmının hâkimi ise Büyük kağan olarak bütün Karahanlıların hükümdarıdır ve Kara- Ordu'da yerleşmiştir. Buğra Kara Hakan unvanı taşıyan batı kısmının hâkimi ise ortak kağan olarak Taraz 'da oturmuştur. Bu hükümdar zümresi de hanedana bağlıdır. Ülkenin batı kısmı doğudaki hükümdarın gücünü kabul etmek zorunda idi.¹⁴⁸X. Yüzyılın ikinci yarısında Orta Asya'da yeni Müslüman kimliği ile Seyhun (Sir Derya) ötesinde siyasi birliğini tesis etmiş olan Türk

¹⁴⁵Özkan İzgi, “Kuruluş Devrinde Uygurların Kitanlara Tesirleri ve Uygur, Gazne, Kitanlar Arasındaki Münasebetleri”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, s.VII-VIII, İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1977, s.7.

¹⁴⁶ Ömer Soner Huncan, “Maverâünnehir 'de Ali Tegin Oğulları: Kutluk Ordu Devleti (1020-1041)”, *Bilig Dergisi*, s.XL, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Kırgızistan, 2007, s.35.

¹⁴⁷ Ömer Soner Huncan, “Kaşgarlı Mahmut'a Göre Türk Hakanlığı (Karahanlılar)”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*,s.XXXIX, Bakanlar Medya Yayınları, İstanbul, 2009, s. 17-18.

¹⁴⁸ Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk.*, 2013, s. 31.

Hakanlığı, öteden beri Samanilere son vererek Maverâünnehir’i ele geçirmek ve İslam coğrafyasına fiilen girmek isteği içindeydiler.¹⁴⁹

İslamiyet’i kabul eden Satuk Buğra Han “Yığan Tegin” unvanı ile de bilinen Ali Afrasyab padişahlarından biri idi.¹⁵⁰ Karahanlı ailesinin tespit edilen ilk hükümdarı ise Bilge Kül Kadir Han’dır. Onuncu yüzyılın son dönemlerinden itibaren Karahanlılar tarih sahnesinde iz bırakmaya başlamışlardır. Karahanlılar bugün bilinmeyen bir nedenle batıya doğru birsefere çıkmışlar ve Saman Oğullarının başkenti Buhara’yı 328\992 yılında fethetmişlerdir.¹⁵¹ Böylelikle Türkistan’ın önemli bir merkezi Karahanlılar’ın hâkimiyeti girmiştir.

İbn-i Battuta Seyahatnamesi’ nde; “*Art arda bağlar, bahçeler ve tarlalar arasında yol aldık. Nihayet Ebu Abdullah Muhammet İsmail Buhari’nin memleketi olan Buhara şehrine ulaştık*” şeklinde söz edilen şehir,¹⁵² ilk olarak Karahanlılar’ dan Harun Buğra Han tarafından 992’de geçici olarak ele geçirilmiştir. Harun Buğra Han, Maverâünnehir’i ilk kez fetheden hükümdar olarak şöhret kazanmıştır. Saman Oğullarının içerden zayıfladığının ve iç meselelerle uğraştığını fırsat bilen Karahanlılar, hükümdarları Buğra Han Harun önderliğinde

¹⁴⁹ Ömer Soner Hunkan, “Orta Asya’da X-XIII. Yüzyıllarda “Türk” Adı Üzerine Bazı Kayıtlar”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* s. II, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2005, s. 6.

¹⁵⁰ Mehdi Rızaei, “Tarih-i Beyhâki ’de Türkçe Unsurlar Üzerine”, *Turkish Studies Dergisi*, s.VIII, Ankara, 2013, s.1094, bknz. Ek. I.

¹⁵¹ Jürgen Paul, “Karahanlılar”, çev. Şeyda Yılmaz, *T. A*, c.IV, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.460-461.

¹⁵² Ebu Abdullah Muhammed İbn-i Battuta Tanci, *İbn-i Battuta...*, 2004, s.527.

hiçbir kuvvetle karşılaşmadan Maverâünnehir'e girmiştir.¹⁵³ Samanilerin karışık durumundan faydalanan Buğra Han 990'da İsficab'ı fethetmiştir. İki yıl sonra da 992'de Buhara'ya girmiştir.¹⁵⁴ Buğra Han Harun şehri ele geçirmeden hemen önce Abbasi hilafetini tanımış ve Abbasi hilafeti ile ilişkiler kurmuştur.¹⁵⁵ Buhara daha sonra Karahanlılığın Nasr b. Ali'nin 999'da şehri ele geçirip Samani Devleti'ne son vermesi ile eski önemini kaybetmiştir.¹⁵⁶ Karahanlılar, X. yüzyılın sonlarından itibaren Çin'in hâkimiyetinde olan Türkistan ve Saman Oğullarının elinde olan Maverâünnehir'i bu iki devletin hâkimiyetinden alarak birleştirmişlerdir.¹⁵⁷

Satuk Buğra Han döneminde gayr-i Müslim Türkler üzerine seferler yapılmıştır. İslamiyet'in Karahanlılar arasında yayılmasında diğer önemli şahıs ise Baytaş Arslan Han Süleyman'ın da faaliyetleri yadsınamaz.¹⁵⁸ X. Asrın sonları ve XI. Asır Çu ve Talas ovalarında çoktan Müslüman olmuş ve bu yerlerin idaresi Karahanlı Prensleri tarafından paylaşılmıştır. Müslüman olmalarına rağmen Türkün İranlıya karşı süre gelen irsi mücadelesinden de vazgeçmeyen Karahanlı Prensleri Maverâünnehir'de Samanilere karşı

¹⁵³ Murat Akbaş, *XI ve XII. Yüzyılda Nişapur*, 2011, s. 37-38.

¹⁵⁴ Reşat Genç, "Harun Buğra Han", *DİA*, c.XVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s.257.

¹⁵⁵ Ömer Soner Hunkan, "Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'nda Hanedan ve Bürokrat-Ulema Çatışması: İlk Bürokrat Ulema İhtilali", *XV. TTKBK*, TTK Basımevi, Ankara, 2010, s. 653.

¹⁵⁶ Ramazan Şeşen, "Buhara", *DİA*, c.VI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992, s.363-365.

¹⁵⁷ Server Tanilli, *Yüzyılın Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş: Orta Çağ.c.II*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s.344-345.

¹⁵⁸ Reşat Genç, "Karahanlılar Tarihi", *G.T. T.edit: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 698-701.

mücadelelerine de devam etmişlerdir.¹⁵⁹ Karahanlılar önce Orta Asya'da daha sonra ise Harezm'e hâkim olmuşlardır.¹⁶⁰ 995'te Karahanlılar ve Samaniler arasında Buhara' ya hâkim olmak için savaşlar yaşanmıştır.¹⁶¹ Bu mücadeleler şehirlerin Türk hâkimiyetine girmesinde ve Türkleşmesinde etkili olmuştur.

999 yılında Samani hâkimiyetine tamamen son veren İligNasr, Samanihanedan mensuplarının tamamını Özkent'e götürerek oraya hapsedirmiştir. Böylelikle de Samani hâkimiyetine son verilmiştir. Ancak Samani şehzadelerinden Nuh b. Mansur'un oğullarından Ebu İbrahim İsmail, hapis olduğu yerden kaçarak Harezm'egitmiştir. Ancak verdiği mücadeleden bir başarı sağlayamamıştır. Horasan emirinin Alptekin (Gazneli Mahmut)'e karşı verdiği mücadelede Samanilerin bölgede tamamen güç kaybetmesi Türk Hakanlığının bölgede etkisini arttırmıştır.¹⁶² Karahanlıların 999'da Buhara'yı alması ile Samanilere son vermesi Gaznelilerin Horasan'da güçlenmesine neden olmuştur.¹⁶³

¹⁵⁹Grousset, *Bozkır...* İstanbul, 2014, s.174-175.

¹⁶⁰ Talat Tekin, "Karahanlı Dönemi Türk Şiiri", *T.D.D.*, s. Özel Sayı I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1974, s. 81.

¹⁶¹ İbrahim Kafesoğlu, *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülahazalar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s. 369

¹⁶²Nizamülmülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s.164.

¹⁶³ Yüksel Sayan, "Türkmenistan'ın X.-XIX. Yüzyıllar Mimari Anıtları", *T.A.*, c.VI, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.91.

X. Yüzyılın sonlarında Samanilerin yıkılması Gazneli ve Karahanlı Devletleri arasında en önemli sorun haline gelmiştir.¹⁶⁴ Netice’de 1001 yılında İlig Han Maverâünnehir ’in tek hâkimi haline gelmiştir. Karahanlı hakanlarından İlig Han döneminde ilk kez halife ile temasa geçilmiştir ve sikkelere ilk kez onun döneminde halifenin ismi bastırılmıştır.¹⁶⁵ Siyasi hâkimiyetini güçlendirmek isteyen İlig Han’ın Gaznelilerin elinde olan Horasan’ı da kendi ülkesine katma isteği vardı idi. Sultan Mahmut’un da Hindistan seferinden faydalanarak 1006 yılında Horasan üzerine iki ordu göndermiştir; ancak bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Karahanlılar, 1008 yılında Belh yakınlarında olan savaşta da Gazneli Mahmut’un fillerle takviye edilmiş ordusu karşısında başarısız olmuşlardır. Bu yenilginin ardından Karahanlı ailesinde birtakım huzursuzluklarda başlamıştır.¹⁶⁶ Sultan Mahmut’un taarruzundan sonra sağ salim kurtulmuş olan Ali Tegin kardeşinin mağlubiyetinden sonra Maverâünnehir ’in müstakil hâkimi olmuştur. Sultan Mahmut, Maverâünnehir ve Fergana’ya esaslı olarak yerleştikten sonra kendisine muhalif hanedan mensuplarını kendine bağlamıştır.¹⁶⁷ Bu dönemde Buhara’nın hâkimi olarak Selçukname’deki haliyle adına Kadir Han denilen, unvan sahibi bir

¹⁶⁴ Ergin Ayan, "Karahanlı Hanedan Üyelerinin Gazneliler ve Selçuklularla Sıhriyeti", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s.V, Kırgızistan –Manas Üniversitesi Yayınları, Kırgızistan, 2015, s. 394

¹⁶⁵ Ahmet Ocak, "Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyetteki Yeri ve Önemi", *History Studies Dergisi*, c. IV, 2012, s.2195.

¹⁶⁶Jürgen, Karahanlılar., Ankara, 2002, s.461-463.

¹⁶⁷OmelyanPritsak, "Karahanlılar", *İ. A.*, c.VI, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1977, s. 256.

bey olan, Yusuf Kadir Han bulunmaktaydı.¹⁶⁸ Bu gelişmelerden rahatsız olan Yusuf Kadir Han, Gazneli Mahmut ile yeniden ittifak yapmıştır. Böylelikle iki devlet arasında akrabalık tesis edilmiştir. Belh hezimetinden sonra Arslan Mansur Han'ın hapisten kurtararak Buhara'yı ele geçiren ve Selçuklu Arslan Yabgu ile ittifak etmiştir. Bunun üzerine bu ittifakı bertaraf etmek için Yusuf Kadir Han ve Sultan Mahmut bir araya gelerek bu ittifaka karşı birlikte hareket etmiş; Ali Tegin 'ingeriçekilmesine ve Arslan Yabgunun da Gazneli Mahmut'a esir düşmesine neden olmuştur.¹⁶⁹ 1025'te Yusuf Kadir Han ve Gazneli Mahmut Semerkant'ta buluşarak Ali Tegin ve Arslan Yabgu 'ya karşı anlaşmışlardır; bu ittifakın sonunda Arslan Yabgu öldürülmüştür.

Arslan Yabgu' nun ölümünden sonra Yusuf Kadir Han'ın oğlu Muhammet Buğra Han Hakan olmuştur. Ali Tegin' in ölümünden sonra oğullarıMaveraünnehir 'de güç kazanmaya başlamıştır. 1041-1042 yılları arasında İlig Nasr oğullarının Yusuf Kadir oğullarından tamamen ayrıldığı ve iki ayrı Karahanlı Devleti ortaya çıkardığı görülmektedir.¹⁷⁰Ali Teginin ölümünden sonra Maveraünnehir'de kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır.¹⁷¹Devleti yarıya bölen Altay Sistemine göre iki kağan idaresinde ayrılan devlet bünyesinde iki kağan haricinde dört alt kağan ve hükümdar vekilleri de

¹⁶⁸ Ahmet b. Mahmut, *Selçuk Name,c.I*, haz. Erdoğan Merçil, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1980, s. 5

¹⁶⁹Huncan, *Türk Hakanlığı.*, İstanbul, 2015, s. 243-257.

¹⁷⁰ Genç, *Karahanlılar.*, Ankara, 2002, s. 701-704.

¹⁷¹Ömürkul Karayev, *Türkler ve Kağanlıkları*, çev. Mustafa Kalkan, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 166-167.

bulunmaktaydı. Reşat Genç'e göre ise devlette ikili teşkilat mevcuttur.¹⁷² İkiye ayrılan Karahanlı Devleti aynı sülaleye mensup hanedanlar tarafından iki devlet halinde bir süre daha yaşamaya devam etmiştir.

Siyasi olan bu bölünmede Doğu Karahanlılar Devleti başta Taraz, İsbicab, Şaş, Yedisu ve Kaşgar olmak üzere Fergana'nın büyük bir kısmını içine almıştır. Doğu büyük hakanın başkenti Balasagun (Kuz- Ordu), olarak devam etmiştir. Doğu ortak kağanı genelde Taraz'da oturmaktadır. Büyük kağanın başkenti Kaşgar olarak kalmaya devam etmiştir. Batı Karahanlılar ise asıl Maverâünnehir ile Fergana'nın bir kısmını ihtiva etmekteydi. Bu iki Karahanlı Devletinin ekseriya sınırı Hocend Nehri idi.¹⁷³ İki farklı devlet halini alan Karahanlı Devleti'nin doğu kanadı devletin bekası açısından büyük hakanın yönetiminde bulundurmaktaydı.

Batı Türk Hakanlığını İlig Nasr b. Ali'nin oğlu Ayn-üd Devle mi yoksa diğer oğlu BöriTegin İbrahim mi kurmuştur bilinmemektedir. Devletin ikiye ayrılmasından sonra merkez Özkent olmak üzere batıda hâkimiyet, I. Muhammed b. Nasr'ın elinde bulunmuş ve asıl kuvvet sahibi olan I. İbrahim b. Nasr onun adına

¹⁷² Emet, Karahanlılar ve ..., Ankara, 2002, s.469-470.

¹⁷³ Ergin Ayan, "Karahanlıların Selçuklu Egemenliğine Girme Süreci", *SAD*, s. III, Manas Üniversitesi Yayınları, Kırgızistan, s.4

Semerkant'ta Maveräünnehr'i yönetmiştir.¹⁷⁴ Batı Karahanlıların ilk merkezleri Özkent daha sonra ise Semerkant olmuştur.

Kağan ise Buhara'da oturmaktadır.¹⁷⁵ Doğu Kağanlığı, Maveräünnehir'in fethinden önce Karahanlıların yönetimi altındaki tüm toprakları egemenliği altına almıştır. Seyhun (Sir Derya)'dan Yedisu'ya, Kaşgar ve Fergana'ya kadar uzanmaktadır. Bugünkü Tacikistan'ın dağlık bölgeleri önce Gaznelilere oradan da Selçuklulara 456\1064 yılında geçmiştir.¹⁷⁶ Devletin ikiye ayrılmasından sonra Kıtaylar'ın da saldırılarına maruz kalan hakanlık yıkılış sürecine girmiştir.¹⁷⁷ Hakanlığın son yılları olan H. 607\ 1210-1211 yıllarında II. Muhammed, Kür Han'ın sarayında esir edildiği zaman Küçlük Han II. Muhammed'i Kür Han'dan kurtararak Doğu Türk Hakanlığının son temsilcisi olarak Kaşgar'a yollamıştır.

Kaşgar'ın ileri gelenlerinin çıkardığı isyan üzerine II. Muhammed Kaşgar'a ulaşmadan öldürülünce Küçlük Han Kaşgar'a giderek isyana son vermiştir ve şehri hâkimiyetine alınca Doğu Türk Hakanlığı da sona ermiştir.¹⁷⁸ Doğu Türk Hakanlığına mensup olanlar uzun süre Selçuklu hâkimiyeti altında yaşamışlardır.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Ömer Soner Huncan, "Batı Türk Hakanlığı (Batı Karahanlıların) Kurucusu Meselesi", *TÜEFD*, s.X, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne, 2015, s. 82-84, bkz. Ek. VI- Ek. VII.

¹⁷⁵ Ayan, Karahanlılar ve ..., Kırgızistan, 2015, s. 4-5.

¹⁷⁶ Paul, Karahanlılar... Ankara, 2002, 461-462.

¹⁷⁷ Emet, *Karahanlılar ve*. Ankara, 2002, s. 472-473.

¹⁷⁸ Genç, Karahanlılıklar... Ankara, 2002, 711-713.

¹⁷⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk- İslam Sentezi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s. 104-105.

Melikşah'ın doğu politikası ile yaptığı fetihler Doğu ve Batı Karahanlı devletlerinin hareket sahasının kısıtlanmasına neden olmuştur.¹⁸⁰ Bu gelişmeleri takip eden yıllarda, 1212 yılında Harizmşahlar Devleti'nin Batı Karahanlı Devleti'ne son vermesi ile Karahanlı Devleti tarih sahnesinden çekilmiştir.¹⁸¹ Karahanlı Devleti'nin dağılmasına rağmen Karluk boyu uzunca bir dönem etkinliğini ve gücünü devam ettirmiştir.

Karahanlılar, Selçuklu Devleti'nin son yıllarında dahi etkilerini göstermişlerdir. Selçukname'de belirtildiği üzere Gürhan ile ittifak kurmaları ve Karluk Türklerinin onun egemenliğine girmeleri önemli bir gelişme olarak görülmektedir.¹⁸² Karluk boyu böylelikle Selçuklu devletinde etkisini göstermeye devam etmiştir. Karahanlı Devleti, Türk tarihinde önemli dönüm noktaların birçoğunu gerçekleştirmiş bir devlet olarak Türk Hakanlıkları arasında yerini almıştır.

¹⁸⁰ Yasemin Akyol, *Büyük Selçuklu Devletinin Doğu Politikası*, 2013, s. 29.

¹⁸¹ Hüseyin Salman, "Karahanlı ve Gazneli Devletlerinin Kuruluş ve Yıkılışındaki Problemler", *Kuruluş ve Çöküş Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, edit. Mehmet Alparğu, M. Bilal Çelik, Sakarya Üniversitesi Basımevi, Sakarya, 2007, s. 67, bknz. Ek. II.

¹⁸² Ahmet b. Mahmut, *Selçuk Name*, c.II, haz. Erdoğan Merçil, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1980, s.49, bknz. Ek. III.

BİRİNCİ BÖLÜM

KARAHANLI DEVLETİ SARAYLARI VE YÖNETİM ALGISI-KUT ANLAYIŞI

1.1. Karahanlı Sarayları ve Karahanlı Devleti'nde Yönetim Algısının Gelişimi

Karahanlılar IX. Yüzyılın ortalarında Orta Asya'da kurulmuş olan bir Türk Devleti'dir.¹⁸³ Karahanlı Devleti'nin saray teşkilatı hakkında bilgi vermeden önce devlet yönetiminin merkezi olan sarayları hakkında bilgiler vermek yerinde olacaktır. Aslı eski Farsçada “ev” olan saray kelimesi X. Yüzyıldan beri Türkçede kullanılan bir sözcüktür. İslam Devletlerinde, hem hükümdarın ailesi ile yaşadığı özel alan hem de devlet işlerinin görüşüldüğü bir yapıdır. Saraylar genel hatlarıyla törenlerin gerçekleştiği devletin resmi işlerinin yürütüldüğü merkezler olmuşlardır.¹⁸⁴ Ayrıca saraylar hükümdarların devlet görevlilerinin yaşadıkları yerler olarak bilinmektedir.¹⁸⁵ Saray, bir hükümdarın veya yerel bir yöneticinin ikametgâhı manasına da gelmektedir.¹⁸⁶ Türk devletlerinde saraylarda hükümdarın yanında yardımcılarının olduğu bilinmekle birlikte

¹⁸³ Ramazan Özey, “Tarihte Türk Devletleri ve Hâkimiyet Alanları”, *T.A.*, c. I, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 350.

¹⁸⁴ Zeynep Tarım Ertuğ, “Saray”, *DİA*, c. XXXVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009, s. 117.

¹⁸⁵ M. Tayyip Gökbilgin, “Saray”, *İ.A.*, C.X, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1979, s. 205.

¹⁸⁶ Nicola Kañçal Ferrari, “Türk- Osmanlı Saray Literatürü (12.-20. Yüzyıl)”, *TALD*, s. XIII, 2009, s. 205.

hükümdarın mutlak bir egemenliği mevcuttur.¹⁸⁷ Orta Asya'da sarayların yapımının tarihçesi antik çağlara kadar uzanmıştır.

Bölgede, Araplardan Moğollara kadar saray yapılarında gelişmeler süregelmiştir.¹⁸⁸ Uygurlardan itibaren Balıg ya da Ordu Balıg denilen surlarla çevrili şehir ve kaleler de kurulmuştur. Çin ve İran etkilerinin görüldüğü Uygur yapıları dikdörtgen biçimli büyük alanlara oturan yapılardır.¹⁸⁹ Karahanlılar, Asya içlerinde yaşayan Karluk Türkleri boyunun İslamiyet'i kabul etmesiyle, X. Yüzyılda parlak bir gelişme çağının da yolunu açmışlardır.¹⁹⁰ Türklerin yaşadığı coğrafya olan Orta Asya, Horasan ve Maveraünnehir bölgesinde bu dönemden itibaren eyvanlı yapılar kullanılmıştır. Orta Çağ mimarisinde eyvanlı yapı ilk kez Karahanlılar döneminde kullanılmaya başlamıştır.¹⁹¹ Karahanlı çağı mimarisinin ana yapı malzemesi başlangıçta kerpiç iken sonradan tuğla olmuştur.¹⁹²

¹⁸⁷ Öner Tolan, "Avrupa Hunlarında Devlet Teşkilatı ve Sosyo- ekonomik Yapı", *TOD*, s. XX, 2014, s. 99.

¹⁸⁸ İbrahim Çeşmeli, "Orta Asya Mimarisi 7- 13. Yüzyıllar", *Mimarlık ve Dekorasyon Dergisi*, s. CXLI, Cem Ofset Yayınları, İstanbul, 2005, s. 43.

¹⁸⁹ M. Erol Aslanapa- Ali Ferenci, "Orta Asya, Kuzey Hindistan, İran ve Mısır'da Türk-İslam Mimarisi", *Sanat Tarihi II*, edit. Canan Parla, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s.145-146.

¹⁹⁰ Yusuf Çetin, "Erken Dönem İslam Cami Mimarisinde Maksure Kubbesi Geleneğinin Türk Cami Mimarisindeki Toplu Mekân Anlayışına Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *ASBAD*, s. XXXV, 2015, s.115.

¹⁹¹ Alev Erarslan, "Orta Çağ Türk Mimarlığında Eyvan Kullanımında Mekân ve İşlev İlişkisi", *Megaron Dergisi*, s.III, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü Yayınları, İstanbul, 2012, s.146-147.

¹⁹² Z. Kenan Bilici, *İslam Kültür Dünyasına Geçiş ve Türkler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s.2.

Dönemin mimarisi Karahanlı Devleti'nin çekirdeği olan Isık-Göl çevresi, Çu ve onun kollarını içine alan Yedi-su bölgesi, Tujan şan üzerinden Fergana'ya doğru yoğunlaşmaktadır.

Karahanlılara ait ilk yapı XI. Yüzyılda “Burhana Kale” olarak adlandırılan yapıdır. Karahanlı Saray mimarisi hakkında bize bilgi verebilecek en önemli yapı olarak Tirmiz Sarayı karşımıza çıkmaktadır. Şehir dışı sarayı ya da hükümdar sarayı olarak karşımıza çıkan bu saray X- XI. Yüzyılın özgün yapısıdır. Saray, Gazneliler, Gurlular ve Selçuklular tarafından da kullanılmıştır.¹⁹³ Şehirler şekil bakımından, Batı Türkistan'da efsanevi Türk Hükümdarı Afrasyab'ın, kadim Mevr ve Semerkant'ta kurduğu şehirler, kaleler, iç kale ve dört köşe ordu geleneğine bağlı olarak inşa edilmiştir.¹⁹⁴ X. Yüzyılda kerpiçten yavaş yavaş tuğla mimarisine bir geçiş yaşanmıştır. Nerşahi; “*Saman Oğullarının minareleri tahtadan olduğu için kolayca yanıyorlar, Karahanlılar ise tuğladan abidevi minareler yaptılar.*” şeklindeki kayıtlarıyla Türkistan'da kalan eski minarelerin Karahanlıların eseri olduğunu ifade etmektedir.¹⁹⁵ Bu dönemde dikdörtgen görünüşlü köşeliktabeli yapılar inşa edilmiştir.¹⁹⁶ Karahanlılar döneminde Türklerin mimariye getirdiği en önemli

¹⁹³ Ayla Ödekan, “Karahanlı Mimarisi”, *Türkiye Tarihi*, c. I, edit. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s.337-340.

¹⁹⁴ Emel Esin, “Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri”, *AÜDTCFD*, s.X. Dil Tarih Coğrafya Yayınları, Ankara, 1952, s145-146.

¹⁹⁵ Oktay Arslanapa, “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Kültür ve Sanat”, *T.A.*, c. VI, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.12-14.

¹⁹⁶ Mehmet Top, “Orta Çağ Türk Mimarisinde Mihrab”, *T. A.*, c.VI, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 129.

yeniliklerden biri de abidevi yapılardır.¹⁹⁷ Coğrafyanın özellikleri esas alınarak inşa edilen şehir ve kaleler uzun süreli kullanılmıştır. Böylelikle Karahanlılar mimari bir atılımı Türkistan'da başlatmışlardır.

İslam Öncesi Türk devletlerinde yönetim algısını en rahat görebildiğimiz eser Orhun Abideleridir. Devlet İdaresi ve yönetim kadrosu için liyakat ve ehliyete vurgu yapan abideler hükümdar bir kişide olması gereken özellikle olan hakanın güçlü, akıllı, cesur ve ahlaklı olmasına değinilmiştir.¹⁹⁸ Tanrının bir hükümdarı seçerken bu hükümdarın hangi ırktan olduğundan çok bu hükümdarın yöneticilik vasıfları ile ilgilenmektedir.¹⁹⁹ Yönetimin hakana tesliminde hakanda aranan bu kıstaslar onun yöneticiliği açısından da önemlidir.

İslami dönem Türk Devletlerinin hâkimiyet anlayışlarında da klasik Türk idare geleneğinin izleri görülmektedir. Bilindiği üzere Karahanlı Devleti Orta Asya'da kurulan ilk İslami Türk devleti olarak, Orta Asya Türklerinin mühim bir kısmını barındırmaktadır. Türklerin büyük bir kesimi İslamiyet'i kabul edip İslam Medeniyeti dairesine girmişlerdir. Türk kültürünün ve Karahanlı Çağının en mühim eserlerinden olan Kutadgu Bilig' de, Tanrının hakana kut verdiği ve

¹⁹⁷Merçil, *İlk Müslüman Türk...* İstanbul, 2013, s. 42.

¹⁹⁸ Aslı Kahraman Çınar- Selçuk Çınar, "İslam Öncesi Türk Devletlerinde Siyasal Ahlak Algısı, Orhun Abideleri Örneği", *TİSDKKB*, edit. Mehmet Akıncı- Gökçe Nur Şafak, Aksaray Edebiyat Fakültesi Yayınları, Aksaray, 2015, s. 404-405.

¹⁹⁹ Ergin Ayan, "Büyük Selçuklu Devleti'nin Temelleri Atılırken Siyasal Meşruiyet Süreci", *SBAD*, s.V, ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Ordu, 2002, s. 31-32.

hükümdarı yücelttiği belirtilmektedir.²⁰⁰ Hukuki etnografyaya gelince orta zaman Türk tarihinde Türkler İslamlaşarak yeni bir siyasi hayata yönelmişlerdir. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen Türkler siyasi hayatlarında eski Türk Devlet ananelerinden beri süre gelen yönetim algılarını ve müesseselerini muhafaza etmişlerdir. Örneğin; XI. Asırda Müslüman Karahanlılar Devleti'nde, XII-XIII. Asırlarda Hindistan'daki Türk devletlerinde mevcut olan Yuğruş unvanı Avarlar'damevcutturve İslami dönem devletlerinde de devam etmiştir. Tu-kiiler'de ve Uygurlardaki bazı "protolaire" unvanlara Karahanlılar, Selçuklular ve İlhanlılar gibi sülalelerde de rastlanması amme hukukunun devamına bir delildir.²⁰¹ Karahanlı Devleti, devlet yönetiminde İslami değerlerde yer vererek Türk- İslam devletlerinin gelişiminde bir köprü görevi de üstlenmişlerdir.

Özellikle Karahanlılar, İslam dinini Orta Asya toplulukları arasında yayılmasını kendilerine gaye edinmişlerdir. Orta Asya'nın çeşitli yerlerinden gelen kavimleri de bu emelleri için bünyelerine almışlardır.²⁰²Karahanlı Devleti Eski Türk gelenekleri ile İslami dönem Türk devlet anlayışında bir geçiş, bir merhaledir. Karahanlı Devleti'nde İl ya da İlig kelimelerinin kullanımı "illi, il sahibi" anlamlarındaydı. Avrupa Hunlarında özellikle Attila'da kut anlayışı

²⁰⁰ Selim Karakaş, "Kut- Tanrı İlişkisi Bağlamında Türklerde Yönetim Erkinini İlahi Temelleri", Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, Ankara, tarihsiz, s.39-40.

²⁰¹ Fuat Köprülü, "Orta Zaman Türk Hukuki Müesseseleri", T.A, c.V, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 440.442.443.

²⁰² Salim Koca, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilat", T.A,c.V, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 250.

çok güçlü bir şekilde etkiliydi. Türk devletlerinin Türk Ananesi olarak adlandırdığımız Töre kurallarını her daim geçerli olarak uygulamaktaydı. Karahanlı ve Gazneli devletlerinde de bu egemenlik anlayışı aynen devam etmekle birlikte İslamiyet'in gücü de devreye girmiştir.²⁰³ Türk töresi gereğince devlet yöneticilerinin; gayretli, sabırlı, adaletli ve ahlaklı olmalarına vurgu yapılmıştır. Hükümdar devlete ve millete hâkim olmalı ve yönetiminde herkese eşit bir şekilde yaklaşmalıdır. Bir hükümdarın ancak bu felsefe ile yönetiminde başarı sağlayabileceklerine vurgu yapılmıştır.²⁰⁴ Devleti yöneten yetenekli, kabiliyetli ve güvenilir kişilerdirler.

Devletin yönetiminde bulunan bu kimseler halkı koruyup gözetmek mecburiyetindedirler.²⁰⁵ Devletin şekillenmesinde maddi unsurlar kadar manevi unsurlarda etkilidirler. Manevi unsurlarında en önemlisi dindir. İslamiyet her ne kadar belirli bir hüküm koymasa da İslamiyet'in gerekleri devletinde şekillenmesinde etkili olmuştur ve Karahanlılar döneminde de devlet modelinin şekillenmesinde etkili olmuştur.²⁰⁶ Karahanlı Devleti Türk İslam geleneklerinin

²⁰³ İsmail Yakıt, “Türk- İslam Düşüncesinde Devlet Kavramı”, *TİSDKBBK*, edit. Mehmet Akıncı- Gökçe Nur Şafak, Aksaray Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Aksaray, 2016, s. 2-8.

²⁰⁴ Zeliha Seçkin, “Devlet Yönetiminde Kınalızade'nin Ahlak Anlayışı”, *TİSDKBBK*, edit. Mehmet AKINCI- Gökçe Nur ŞAFAK, Aksaray Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Aksaray, 2016, s.100-101.

²⁰⁵ Olcobay Karatayev, “Türk Kağanlıklarında ve Bugünkü Türk Devletlerinin Yönetim Sistemindeki Genellemeler”, *XXI. Yüzyılda Türk Dünyası Sempozyum Bildirileri Kitabı (02-05 Aralık 2010)*, edit. Levent Erarslan, Estergon Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, s. 88-89.

²⁰⁶ İsmail Akbal- Zehra Küçükarslan, “Gazali'nin Siyasi Düşüncesinde Devlet, Devlet Adamı ve Bürokrasi Meselesi”, 2016, s. 194.

sentezlenmesinde ve yönetimde uygulanmasında son derece ehemmiyetli davranan bir devlet olmuştur.

Yöneticilerin ölçülü, cömert ve mürüvvet sahibi insanlar olmaları gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu özellikler İslam öncesi dönemden İslami döneme aktarılmış ve devletin yönetiminde egemen kişinin özellikleri olarak görülmüştür.²⁰⁷ Yönetim açısından Türkler İslamiyet ile tanıştığında İslami değerleri benimseme konusunda çok fazla bir zorluk çekmemişlerdir.²⁰⁸ Bu gelişme döneminin en açık görülebilen etkileri hiç şüphesiz Yusuf Has Hacib ve Nizamülmülk'tedir. Nizamülmülk devlet örgütlenmesinde Samani ve Gazneli Sistemlerini incelemiş ve eski İran gelenekleri ile birleştirerek gelişmeler sağlar iken, kendisinden çok daha önceleri yaşamış olan Yusuf Has Hacib ise Eski Türk Devlet geleneklerinin devamını öngörmekte ve bu gelenekleri İslam ile sentezlenmesinin doğru olacağını düşünmektedir. Devlet yönetiminde olduğu kadar dil de de eski gelenekleri devam ettirmişlerdir.²⁰⁹ Bu yüzden yazmış olduğu Kutadgu Bilig adlı eserde Tanrı kelimesini dahi değiştirmeyerek kullanma yolunu seçmiştir.²¹⁰

Türk Devletlerinde görülen siyasi hâkimiyet anlayışı İslami Dönemde de bir değişme göstermeksizin devam etmiştir.

²⁰⁷ Mehmet Faruk Özçınar, “Yusuf Has Hacib ve Kınalı zade Ali Efendi’de Mürüvvet Erdemi ve Yöneticilik”, *TİSDKKB*, edit. Mehmet Akıncı- Gökçe Nur Şafak, Aksaray Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Aksaray, 2016, s. 107.

²⁰⁸ Soner Kavuncuoğlu, “Türk- İslam Tasavvurunda Adalet Düşüncesi ve Siyasetnamelere Yansımaları”, *TİSDKKB*, edit. Mehmet Akıncı- Gökçe Nur Şafak, Aksaray Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Aksaray, 2016, s. 656-658.

²⁰⁹ Mustafa Özkan “Tarihi Perspektiften Bilim Dili Olarak Türkçe”, tarihsiz, s. 142.

²¹⁰ Yavuz Altınöz, *Yusuf Has Hacib 'in Kutadgu Bilig'i ve Nizamülmülk 'ün Siyasetnamesi Işığında Türk Hâkimiyet Anlayışı*, 2005, s. 12-18.

Karahanlı Devleti kurulduğu ilk yıllardan yıkılışına kadar İslami gelenek ile Eski Türk ananelerini sentezleme ve yönetimde yeni bir düzen oluşturma isteği içerisinde hareket etmiştir. Hâkimiyet sahalarını genişletmek, asayişi sağlamak komşu ölkeler ve bünyesindeki boylarla uyum içinde yaşamak için iki kültürel değer bir araya getirmeye çalışmıştır. Kut anlayışının devam etmesi, hakanın mutlak hâkimiyeti, devletin savaş ve genişleme siyasetleri, Türk cihan hâkimiyeti fikrinin henüz devam ettiği Karahanlı Devleti'nin ilini devam ettirmek ve bağımsızlığını sürdürmek için bulunduğu coğrafyada önemli mücadeleler vermiştir. Karahanlılar, ürettiği mimari eserler ve siyasi yapı ile Türkistan'da diğer Türk Devletlerinin de kullanacağı bir sistem meydana getirmişlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

KARAHANLI DEVLETİ SARAY TEŞKİLATI

2.1) Karahanlı Devletinde Hâkimiyet Anlayışı ve Siyasi İktidarın Kaynakları: Kut Anlayışı

Karahanlı Devleti'nin XI. Yüzyıldaki teşkilatı eski Türk Hâkimiyet anlayışı ile örtüşmektedir. Türk hükümdarına yönetme hakkı, tanrı tarafından bahşedilen, siyasi hâkimiyet yetkisidir. Türk kağanının adeta hem yerin hem de göğün yeryüzündeki temsilcisi olması nedeniyle önemli bir siyasi kuvvettir.²¹¹Eski Türk hâkimiyetine göre hâkimiyet hakkı, Tanrı tarafından hükümdara “ilahi lütuf” olarak bağışlanmıştır. Hükümdarlık gökten alınmaktaydı. Hükümdarın başarısı tanrının buyruğuna bağlıdır.²¹² Bir anlamda kismet, kader ve kut tanrı tarafından bahşedilmiştir.²¹³ Hükümdar bilgili ise iktidara tabi olabilmekteydi.²¹⁴ Hükümdar, Tanrı kendisine kut verdiği için hükümdardır ve bir nevi Tanrının yeryüzündeki temsilcisidir. Devlet idare etmek hak ve salahiyetinin kaynağı, kendisine kut veren Tanrıdır.²¹⁵ Bütün hükümdarlar, tanrının verdiği “*yarlıg*” ve “*ülüg*” ile doğmuş kabul edilmektedirler. Bir anlamda hükümdarlara, kismet,

²¹¹ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara, 2002, s. 33.

²¹² Nevzat Kösoğlu, *Hukuka Bağlılık Açısından Eski Türklerde, İslam'da ve Osmanlı'da Devlet*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013, s. 38-39.

²¹³ Selim Karakaş, “Erken Dönem Türk Yönetim Tarihinde Cumhuriyet Düşüncesi”, *USAD*, s.XXXIII, tarihiz, s.342.

²¹⁴ Özgür Kasım Aydemir, “Kutadgu Bilig İle Dile Gelen İktidar”, 2013, s.35.

²¹⁵ Mehmet Tezcan, “Eski İnanlılarda Xvarene Anlayışı ve Bunun Türklerdeki Kut İle Münasebeti”, *TİD*, s. II., 2007, s. 178-179.

kader ve kut ile dünyaya gelmektedirler.²¹⁶ Türkler, İslamiyet'e girip devletlerini kurmaya başladıklarında İslam'ın Manevi otoritesini elinde bulunduran Abbasi hilafetiyle yakın diyalog içerisinde olmuşlardır.

İslam dünyasının manevi otoritesini elinde bulunduran Abbasi Hilafeti Türk- İslam Devletleri için meşruiyetin ve bağımsızlığın kaynağı olarak görülmektedir. Bu sebeple Abbasi halifeleri, yönetimi ellerinde bulunduran hükümdarlara çeşitli vesilelerle unvan ve lakap tevcihinde bulunmuşlardır. Karahanlıların 1041-1042 yıllarında ikiye ayrılmasından sonra Batı Karahanlılar 'ın başında Tamgaç Buğra Han İbrahim bulunmaktaydı. Halifenin ona gönderdiği lakaplar arasında; *İmadü'd devle*²¹⁷, *Tacü'l Mille Seyfullah*²¹⁸, *IzzAlumma*²¹⁹, *Kabülüslimin*, gibi unvanlar bulunmaktaydı.²²⁰ İran ve Orta Asya arasında tampon bölge fonksiyonunu üstlenen Maverâünnehir, İslam öncesi dönemde güçlü devletlerin himayesi altında sınırlı bir bölgeyi yöneten küçük devletçiklerle idare edilmiştir.

Çoğu eski Köktürk ve Sasani hanedanlarının soyundan gelen mahalli hükümdarlar; Buhara 'da Buharhudat' ta, Semerkant 'ta, Tahran'da, Fergana 'da İlşit, Kiş'te ve diğer yerlerde Afşin gibi unvanlarla bilinmektedirler. Mahalli hanedanların hükümdarları değişen siyasi koşullar neticesinde zaman zaman Türk, Sasani ve Çin

²¹⁶ Gözde Sazak, "Arkeolojik Bulgular Üzerinden Türk Hükümdarların Kutsal Eşyaları", İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, tarihsiz, s. 160.

²¹⁷ *İmadü'd devle*: devletin direği, Kamus-ı Türki, İstanbul, 2014, s. 733

²¹⁸ *tacül mille Seyfullah*: devletin tacı ve Allah'ın kılıcı.

²¹⁹ *IzzAlumma*: Ümmetin Saygın Olanı azizi

²²⁰ İhsan Arslan, "İlk Türk- İslam Devletlerinde Hükümdarlık ve Hâkimiyet Sembolleri", *EKEVA Dergisi*, s. LI, RTEÜİF Yayınları, Rize, 2012, s. 75-76.

hâkimiyeti altında kalmışlardır. Bir hükümdara bağlı olarak köyleri yöneten dihanlar ise yerel idarenin siyasi bir unsurudurlar.²²¹ İslami dönem Türk Devletlerinde saraylara yerleşmek ve saray teşkilatının oluşum aşaması Memluk, Gazne ve Selçuklu Devletlerinde devam etmiştir.²²² Karahanlı Devleti ise Asya Hun Devleti'nden beri süregelen bir anlayış olan kut anlayışını kendi bünyesinde devam ettirmiştir.²²³ Türk devletlerinin kuruluşunun en mühim gücü olan Kut anlayışı Karahanlı Devleti açısından da önemlidir.

“Kut” sözcüğü Türk hükümdarlarının unvanlarında geçtiği yere göre farklı anlamlar ifade etmektedirler. Kut bazı kaynaklarda talih, baht, saadet iken bazı kaynaklarda siyasi hâkimiyet kudreti şeklinde geçmektedir. Bu nedenle kut'un saadet, baht gibi anlamları siyasi hâkimiyet anlamının gerisinde kalmaktadır. Ayrıca XI. yüzyılda saadet kelimesi “kıvıg” ya da kuvıg şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Karizmatik otorite anlayışının tabii bir neticesi olarak Türk düşüncesinde Kut'u, yani siyasi otoriteyi tanırmak ve egemenlik gökten alınmaktaydı. Bir bakıma hükümdar kendisine hâkimiyet ve idare hakkının tanrı tarafından bahşedildiğini kut, *ülüğ* (pay, nasip) ve *yarlıg* (Tanrı'nın izni) ile hükümdar olduğunu beyan etmekte ve siyasi otorite hakkına da sahip olmaktadır. Bu nedenle siyasi iktidar baş üstünde kılıç sayılmaktadır.²²⁴

²²¹ Aykut Özbayraktar, *Abbasilerin İlk Döneminde Maverâünnehir*, 2014, s. 24-25.

²²² Kemal Göde, “Türklerde Saray Teşkilatı ve Hayatı”, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s. III, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Kayseri, 1989, s. 435.

²²³ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 34-35.

²²⁴ Karakaş, “Kut- Tanrı Bağlamında... “Ankara, tarihsiz, s. 31-33

İslami dönem Türk Devletlerinde Karahanlı, Gazneli, Selçuklu ve Osmanlılarda da yönetme yetkisinin Tanrı tarafından verildiği anlayışı devam etmiştir.²²⁵ Kut eski Türk anlayışında bir inanç şekli olarak da görülür.²²⁶ Türk düşünce sisteminde yönetme hakkının Gök Tanrı tarafından verildiği kabul edilmiş bu yaklaşımlarla iktidarda bulunanların taşıdığı ya da taşıması gereken nitelikler kut olarak adlandırılmaktadır. Kut, devletin ve Gök Tanrının yaşamdaki uzantısı olarak da kabul edilebilir.²²⁷ Kut eski Türklerde siyasi iktidar anlamına gelmekte, bundan feragat ise siyasi hâkimiyetten vazgeçmektir.²²⁸ Kut siyasi otorite anlamıyla Karahanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren var olan bir kavram olmuş ve Türk amme hukukunun devamı açısından da önemli bir kavram olarak varlığını sürdürmüştür.

Karahanlı Devleti'nde bir diğer yönetim anlayışı ise ikili teşkilattır. Reşat Genç'e göre devlet ikili teşkilat ile yönetilmektedir. Karlukların bir devamı olarak görülen Karahanlı Devleti hakkında ilk zamanlardan itibaren var olan yönetim sistemine göre; Karluk Yabgusu, Uygur hükümdarından Büyük Kağan unvanı aldığı andan itibaren Balasagun başkentli Karahanlı Devletini kurmuştur ve devlet iki kağan idaresinde iki kısma ayırmıştır. Doğu kısmına hâkim olan "Büyük Kağan" unvanını almaktadır ve kendisine Aslan Kara Hakan

²²⁵ Kemal Göde, "Türklerde Devlet Anlayışı Mete'den Atatürk'e", tarihsiz, s. 160

²²⁶ Fatih Kirişçiöğlü, "Saka (Yakut) Türklerinde Kut- Sür İnancı", tarihsiz, s. 1-5.

²²⁷ Kürşat Öncül, "Kültürel Süretilik ve Kut Taşıyıcılığı", *Turkish Studies Dergisi*, s. V, 2010, s. 1281-1282.

²²⁸ Hasan Basri Karadeniz, "Türklerde Kut Kavramı ve Osmanlı Kutsiyet Elde Etme Çabaları", *Akademik Bakış Dergisi*, s. VII, Türk- Sosyal Bilimler Dergisi, Kırgızistan, 2005, s. 2

denilmektedir. Yabgu olarak batıya hükmeden kardeş ise Buğra Kara Hakan unvanını taşımakta ve büyük kağana bağlı olarak hâkimiyetini sürdürmektedir. Ayrıca Aslan Karahanlı Devleti'nin ongunu olarak da ayrı bir öneme haizdir. Aslan İslam öncesi dönemde olduğu gibi İslami dönemde de kurt gibi sükseli hayvanlardan sayılmıştır ve hâkimiyet sembolü ve ongunu olarak kullanılmaya devam etmiştir.²²⁹ Karahanlı Devleti için ongun olan bu kavram ve terimler İslamiyet'in gelmesiyle de devam etmiştir.

²²⁹ Nazım Tektaş, *Tanrının Askerler- III*, Hayat Yayın Grubu, İstanbul, 2013, s. 44-45.

2.2.Karahanlı Devleti'nde Hükümdar ve Hükümdarlık Alametleri

Karahanlı Devleti'nde hükümdarın siyasi hâkimiyetini kabul ettirebilmesi, yönetiminde etkili olabilmesi için bazı hâkimiyet sembollerine ve hükümdarlık alametlerine sahip olması gerekmektedir. Bunlar ise;

Unvan ve Lakaplar	Tuğ
Hutbe	Nevbet
Sikke	HilatveTıraz
Hükümet Merkezi ve Saray	Kotuz (sorguç)
Otağ	Kemer(kur)
Taht	Kılınç
Taç	Hançer
Çetr	Kamçı
Bayrak	Ok ve Yay olarak karşımıza çıkmaktadır.

OTAĞ

Otağ da hükümdarlık alametleri arasında yer alan önemli bir terimdir. Karahanlılarotağ için “çuvaç” terimini kullanmaktadırlar.²³⁰Kaşgarlı Mahmut’a göre çuvaç; *“Türklerin hakanlarına özgü ipekten yapılmış bir çadırıdır. Bu çadır altında hakanlar yazın sıcağında serinler iken kışın yağmur ve kardan bu çadır sayesinde korunabilmekte idiler.”*²³¹ Tuğları dikilen, davulları vurdurarak sefere çıkan hakanların kaldığı bir çadır çeşidi olan otağ etrafı tuğlarla çevrilmiş ve süslenmiştir. ²³² XI. Yüzyıl boyunca “ordu” kelimesi hükümdarın otağı için kullanılmıştır.²³³Hakanın sefere çıktığı ya da avlanmak için çıktığı gezilerde hükümdar için kurulan çadırlara da bu ismin verildiği bilinmektedir. Hâkimiyet sembollerinden olan otağ Karahanlı hükümdarları açısından da değerlidir.

²³⁰ Genç, Karahanlı Devlet..., Ankara, 2002, s. 90-91.

²³¹ Kaşgarlı Mahmut, Divan-ı Lügat’it ..., İstanbul, 2005, s. 362.

²³² Emel Esin, “Orduğ (Başlangıcından Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri)”, *TAD*, Türkiyat Enstitüsü Yayınları Ankara, 1952, s136

²³³Tekinoğlu, İlk Müslüman... İstanbul, 2015, s.223

TAHT VE TAÇ

Taht, Farsça bir kelime olup hükümdarın oturduğu yer olarak bilinmektedir. Taht Türklerde salon ya da bulunduğu mekâna göre orta bir yere koyulmaktadır. Türklerde doğu kutsal bir yön olduğu için tahtların yönü doğuyu gösterecek biçimde yerleştirilmiştir. Karahanlılar tarafından yaptırılan ve daha sonra Gazneli ve Selçuklular tarafından da kullanılan Tirmiz Sarayında iki katlı yüksek taht odası bulunmaktadır. Toplantılar esnasında gerektiğinde sultanı toplumdan ayırmak için araya bir perde çekildiği²³⁴ de bilinmektedir. Hükümdar bu şekilde hem toplantıları yönetebiliyor hem de kendisini istediği vakit gizleyebiliyordu.

Saray Karahanlı Devlet’inde en önemli idari merkezdir. Tüm idari işlerin merkezi olarak saraylar görülmektedir. Türklerin XI. Yüzyıldan itibaren tahta çıkmanın olduğu bilinmektedir.²³⁵ Taht ise hükümdarın hâkimiyetinin bir ibaresi olarak kullandığı bir nesnedir.

Aslı Farsça olan taç kelimesinin Arapça’daki çoğulu ticandır. “*İsabe*” ise kıymetli taşlarla süslenen bir sarık çeşididir. Tacın ilk kez nerede ve ne zaman kullanıldığı hakkında bilgiye sahip değiliz. Türklerde ilk taç kullanma Uygurlar’ın duvar resimlerinde gözlemlenmiştir.

Issık Göl civarında kafes işi taçlar bulunmuştur. İslami dönem Türk Devletlerinde de taç giyme geleneği devam etmiştir. İslamiyet’in

²³⁴Merçil, “Taht”, *DİA*, c. XXXIX, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 434-435.

²³⁵ Tekinoğlu, İlk Müslüman... İstanbul, 2015, s. 227.

kabulüyle birlikte Türk hükümdarları taç kullanmaya devam etmişlerdir.²³⁶ Karahanlı hükümdarları için de taç hâkimiyet sembollerinden biri olmuştur.

ÇETR

Türkçe'ye Farsça'dan geçen ve şemsiye, çadır anlamına gelen kelimenin aslı Sanskritçe'de “*çhattra*” şeklindedir. Çetr, hükümdar sefere veya alaya bir yere giderken başı üzerinde tutulan bir mızrağın ucunda küçük bir kubbe şeklinde açılan bir saltanat şemsiyesi olup, atlas veya altın sırmalı kadifeden yapılmıştır. Özellikle Müslüman Türk Devletlerinde çetr hâkimiyet alameti olarak yaygın bir biçimde kullanılmıştır. Karahanlı hükümdarları kırmızı renkte çetr taşımışlardır. Karahanlılar'da çetr, savaş alametlerinden de biridir. Savaş meydanlarında hükümdar çetrleri taşınmıştır. Çetr'i taşıyanlara da “*Çetrdar*” unvanı verilmiştir.²³⁷ Karahanlılar'da hükümdarlık alameti ve bağımsızlık sembollerinden olan çetr, farklı farklı renktedir. Vezirin çetri siyah yani kul manasında iken, hükümdarın çetri beyazdır. Bu da onun han olduğunun bir göstergesi sayılmaktadır.²³⁸ Hükümdarın çetrinin taşınması İslami dönem devletlilerin de önemli bir siyasi hâkimiyet sembolü olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

²³⁶ Nebi Bozkurt, “Taç”, *DİA*, c. XVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010, s.363.

²³⁷ Aydın Taneri, “Çetr”, *DİA*, c. VIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s.294-295.

²³⁸ Tekinoğlu, İlk Müslüman... İstanbul, 2015, s. 229.

BAYRAK VE TUĞ

Eski çağlardan itibaren devletlerin hâkimiyet sembollerinden olan bayrak Orta Çağdan itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Bat-mak kökünden gelen d-y harflerinin değişmesiyle bayrak halini alan kelime sancak ile benzerdir. Sancak eski Türklerde bayrak, mızrak, süngü gibi batırılacak saplanacak bir silahın adı olup savaşlarda ucuna kahramanın veya mensup olduğu kabilenin simgesi konulmuştur. Karahanlı sülalesinin bayrağı kırmızı ipek kumaştan yapılmıştır. Karahanlılar'ın bayrakları hakkında detaylı bir bilgiye sahip değiliz. Bu devletin tuğ kullandığı bu tuğların sayısının ise kişinin önemine göre değiştiğine ait bilgilere vakıfız.

Karahanlıların bayraklarının turuncu diye açıklanan al bir renge sahip olduğunu bilmekteyiz. İslam medeniyeti kadrosu içinde olan Karahanlıların tuğ ve bayrak gibi hâkimiyet alametleri mevcuttur.²³⁹ Kutsal sayılan bayrak aynı zamanda bağımsızlığı göstermektedir. Kağanların, komutanların, boy beylerinin Türk halkı içindeki itibar ve saygıları bayraklarının şekline ve boyuna göre tayin edilirdi. Çert ve bayrakların saçaklarında uğur ve başarı olduğuna inanılması bayrağın ve tuğun önemini arttırmıştır.²⁴⁰ Çetr de Karahanlılar için bayrak olarak görülmektedir.

²³⁹Orhan F. Köprülü, "Bayrak", *DİA*. c.XVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992,s. 247-250.

²⁴⁰ Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği, Dün- Bugün*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 180-181.

Türk Devletlerinde tuğ, hükümlerlik ve bağımsızlık anlamları taşıyan, bayrak, sancak, alem gibi askeri ve siyasi bir güç ve yetki sembolüdür. İslamiyet'in kabulünden önceki dönemlerde sancakla beraber, aynı makamda kullanılmıştır. Bayrakla birlikte taşınarak birliklerin önünde götürülür ve yol göstericidir. Türk Hakanlığında Kağanın dokuz tuğu olduğu bilinmektedir.²⁴¹ Başlangıçta dokuz yuğ dikilmekte iken batı Türklerinde yedi tuğ dikilmesi geleneği vardır.²⁴² Kaşgarlı Mahmut'ta geçen; “*Han Çadırı kurulduğunda, Türklerin Hakanlarına özgü ipekten yapılmış çadır. Bunun altında hakanlar yaz sığağında gölgeye kavuşur, kışın yağmurdan ve kardan korunur*” ya da “*tuğum dikilip savaş davulları çalındığında*”²⁴³ şeklindeki ifadeler tuğun Karahanlı Devleti'nde kullanılışı hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Dokuz tuğlu han ya da hakan ifadeleri Karahanlılar için dokuz rakamının uğurlu olduğu ve hakanın dokuzdan fazla tuğ kullanmadığı²⁴⁴ anlaşılmaktadır. Tuğ, Karahanlı Devleti için hem hâkimiyet hem de savaş sembolü olarak görülmektedir.

²⁴¹ Tülin Çoruhlu, “Tuğ”, *DİA*, c. XVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, s.330.

²⁴² Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s. 95

²⁴³ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat 'it...* İstanbul, 2005, s. 362.

²⁴⁴ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat 'it...* İstanbul, 2005, s. 588

NEVBET

Karahanlılar da hükümdarlık alametlerinden olan bir nevi mızıka takımına tuğ denilmiştir.²⁴⁵ Kaşgarlı Mahmut da tuğ olarak geçen ve hükümdarın önünde çalınan davul²⁴⁶ anlamına gelen köse benzeyen bir alet olduğu bildirilmiştir. Türk- İslam devletlerinde genellikle askeri mızıka takımının hükümdarın saray veya otağının önünde davul vurarak icra ettiği musiki anlamına gelmektedir. Türklerde nevbet Hunlar ve Köktürkler döneminden itibaren hâkimiyet alameti olarak benimsenmiştir.²⁴⁷

Orta Çağ Türk Devletlerinde ve Karahanlılar da nevbet hâkimiyet alameti olarak kabul edilmiştir. Kutadgu Bilig’de; “*bulut kükredi, vurdu nöbet davulunu, şimşek çaktı çekti hakanın tuğunu*”,²⁴⁸ şeklinde geçen tuğ ve nevbet Türk Hakanlığında önemli bir hâkimiyet simgesi olarak kabul görmektedir.

²⁴⁵ Tekinoğlu, *İlk Müslüman...* İstanbul, 2015, s. 233.

²⁴⁶ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat ‘i...*, İstanbul, 2005, s. 588.

²⁴⁷ Abdülkerim Özaydın, “Nevbet”, *DİA*, c. XXXIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 39-40.

²⁴⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev. Ayşegül Çakan, TİB. Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s.29, b. 86.

HİL'AT VE TIRAZ

Hil'at kelimesi, sözlükte elbisesini çıkarmak, üzerinden çıkardığı bir kıyafeti başkasına vermek anlamına gelen hal' kökünden türemiştir. Hil' at terim olarak halifeler ve hükümdarlar tarafından taltif etmek ve şereflendirmek amacıyla devlet adamlarına ve diğer bazı devlet görevlilerine giydirilen değerli elbisedir. Sanatkârane bir şekilde işlenen ve bu kıyafetlerde hükümdarın adı ya da ongun olarak bilinen alameti bulunmaktadır.²⁴⁹ Tıraz ise süslemek, bezemek anlamlarına gelmektedir. Tıraz tarz, alamet işaret, sembol, damga, dikiş, nakış, iz gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Tıraz, İslam devletlerinde hükümdarlık alametlerinden biridir. Hilafetin ve hükümdarlığın simgesi olan tırazın İran ve Bizans kültüründen Müslümanlara geçtiği düşünülmektedir.²⁵⁰ Karahanlı Hükümdarları da İslamiyet'i kabul ile birlikte tıraz ve hil'at giymeye başlamışlardır. Karahanlı hükümdarlarınca da İslamiyet'in kabulünün hemen ardından kullanılmaya başlandığı bilinmektedir.²⁵¹ Abbasi halifelerinden alınan onay tüm İslam Devletleri gibi Karahanlılar içinde çok ehemmiyetli idi. Bu hususta uygulanması gereken her uygulamaya özel bir hassasiyet gösterdikleri görülmektedir.

²⁴⁹ Mehmet Şeker, "Hilat", *DİA*, c. XVIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s. 22-24.

²⁵⁰ Nebi Bozkurt, "Tıraz", *DİA*, c. XL, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, s. 112-114.

²⁵¹ Tekinoğlu, *İlk Müslüman...* İstanbul, 2015, s. 234-235.

KOTUZ (SORGUÇ)

Sorguç, Türkçe’de kuşların tepesinde bulunan uzun tüylere denilmiştir. Kavuk, örf, destâr, amâme, yusufî, selimî, horosanî, yatırtma, fes adı verilen her türlü erkek ve iç mekânlarda kullanılan kumaş, çiçek, çeşitli işlemlerle hazırlanan hotoz adı verilen kadın başlıkları üzerine takılan mücevher veya kıymetli tüylerden yapılmış başlıklardır. Pek çok Türk ve İslam devletinde hükümdarlar, şehzadeler ve devlet görevlilerinin sorguç taktıkları bilinmektedir. Hükümdarların başlıkları elmas, zümrüt, yakut, inci gibi taşlarla bezenmiştir.²⁵²

Türk- İslam devletlerinin bir geleneği olan kotuz takma Karahanlı Hükümdarları içinde önemli bir hâkimiyet sembolü olmuştur.

²⁵² Zeynep Tarım Ertuğ, “Sorguç”, *DİA*, c. XXXVII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009, s. 378-379.

KEMER (KUR) VE KILIÇ

Kelime olarak kuşak, mintaka, beli yalnız bir kere saran ve toka ile bağlanan kuşak veya kayış²⁵³ anlamlarına gelen kemer de hükümdarlık alametlerinden biridir. Hâkim olan hükümdar kemer kuşanırdı ve bu kemerler hükümdarlara özel kemerler şeklinde olurdu. Kemerler çok kaliteli deri ve altın ve tokalardan yapılmaktadır. Kemer takmak hâkim olmak hükmetmek anlamlarına da gelmektedir. Türklerde kemer ihtiyaç olmakla birlikte memurluğun ve makamında alametidir.

Türklerde kemer takmak böylelikle gelenek haline gelmiştir.²⁵⁴ Kılıç bütün Türk Lehçelerinde daima kılıç, nadiren kılıç ve kılıç şeklinde bilinmektedir. Arapça'da helak etmek anlamını taşıyan seyf kavramı kılıç için kullanılmaktadır. Kahramanlığın, bağımsızlığın ve gücün temsilcisi sayılmış olan kılıç doğu ve batıda askeri ve soylu kimseler tarafından taşınmıştır. En iyi kılıç üreticisi olarak Türkler ve İranlılar nam kazanmışlardır. Müslümanlar içinde Türkler kılıcı ayrı bir önemle kabul etmişlerdir.²⁵⁵ Kılıç, ok, yay ve hançer kişinin kahramanlığını göstermesi açısından önemli unsurlardır.²⁵⁶ Karahanlı Hükümdarları açısından da kılıç hâkimiyet ve bağımsızlığın bir sembolü olarak kabul görmüştür.

²⁵³ Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türki*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 913.

²⁵⁴ Kürşat Koçak, *Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri (Tarih Öncesi Devirden Türklerin İslam Dini Medeniyetine Girişine Kadar)*, 2011, s. 49-50.

²⁵⁵ Nebi Bozkurt, "Kılıç", *DİA*, c. XVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 406.

²⁵⁶ Yunus Berkli, "Mezar Taşlarında Görülen Kılıç, Hançer, Ok-Yay ve Bayrak Motiflerinin Sembolik Anlamları", *EAD*, s. XXXI, Rize, 2007, s. 68.

HANÇER VE KAMÇI

Hançer kelimesi Arapça asıllı olup ortalama uzunluğu 30-35 cm.dir. Eğri, sivri uçlu çift veya tek ağızlı bir bıçak türüdür. İslamiyet'in Orta Asya'ya girişiyle birlikte bu coğrafyada görülen hançerlerin en ünlüsü tek ağızlı, hafif kavisli ve kan oluklu olan Türkmen hançeridir.²⁵⁷ Hükümdarlık alametleri arasında yer alan hançer Karahanlı hükümdarları tarafından da kullanılmıştır.

Kamus-ı Türki' de bir değneğin ucuna bağlı vurmaya ve yahut hayvanları korkutmaya yarayan değnek²⁵⁸ olarak aktarılan kamçı, hükümdarlık alametleri arasında sayılmaktadır.

OK VE YAY

Tarih öncesi dönemlerden beri savaş ve av aleti olarak kullanılan ok ve yay Eski Mezopotamya ve Anadolu'da güç sembolü olarak görülmüştür. Farklı uygarlıklarda savaşçılık alameti olarak bilinmektedir. Yay ise tek parça veya birleşik elemanlardan oluşan, ortada yer alan kabzasının iki tarafında simetrik biçimde eğilmiş iki ucu arasına kiriş gerilen bir alettir.²⁵⁹ Yay, Kamus-ı Türki' de "*ok atmaya mahsus maruf eğri esner bir alettir.*"²⁶⁰ şeklinde kaydolunmuştur. Karahanlı Hükümdarlı açısından her iki nesne bağlılık ve bağımsızlık simgesi olarak görülmüştür.

²⁵⁷ Tülin Çoruhlu, "Hançer", *DİA*, c. XV, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1957 s. 548-549.

²⁵⁸ Şemsettin Sami, *Kamus-ı...* İstanbul, 2014, s. 804.

²⁵⁹ Nebi Bozkurt, "Ok", *DİA*, c. XXXIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 333-334.

²⁶⁰ Şemsettin SAMİ, *Kamus-ı...* 2014, İstanbul, s. 1191.

2.3. HÜKÜMDARIN KATILDIĞI MERASİMLER

Karahanlı Hükümdarları için bir diğer önemli uygulama ise tahta çıkarken yaptıkları faaliyetlerdir. Bu faaliyetler hükümdarın hâkimiyetini kabul ettirme ve güçlü siyasi otoritesini açığa çıkarması bakımından önemlidir.

CÜLUS MERASİMİ- TAHTTA ÇIKMA

Arapça bir kelime olan cülusoturmak anlamına gelmektedir ve oldukça eski bir tarihe sahiptir. Taht değişiklikleri, yeni bir hükümdarın tahta çıkışı, tayin, terfi ve azillerin adeta devletin düzene sokulması anlamına gelmektedir.²⁶¹ Orta Asya Türk devletlerinde hâkimiyetin hana doğrudan gökyüzünden yani tanrıdan geldiği kabul edilmiştir. Fakat saltanatın intikal merci kurultaydır. İslamiyet öncesi Türk devletlerinde hanedan üyeleri taht da eşit haklara sahiptir. Bu ise zaman zaman taht kavgalarının yaşanmasına neden olmaktadır. Aynı usul İslami dönem Türk Devletleri içinde geçerli olmuştur. Karahanlılar da en büyük kardeş hükümdar adayı sayılırsa da genellikle hanedan üyelerinden en asili ve en nüfuzlusu kurultay tarafından han seçilmiştir.²⁶²

²⁶¹ Mehmet Ersan, “Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı”, *TİD*, s. I, , 2006, s. 77

²⁶² Abdülkadir Özcan, “Cülus”, *DİA*, c.VIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 108.

Bir hükümdarın tahta çıkarken uygulaması gerekenler devlet kurucusu olarak veliaht tayin etmek, devlet adamları ile komutanların seçimi,metbu hükümdarın onayı ve menşuru ile tahta çıkmasıdır.²⁶³ Karahanlı Devletinde İslamiyet'in kabulünden önce de cülus merasimi yapıldığı bilinmektedir. İslamlaşma ile bu uygulama devam etmiştir. Bu uygulama hakanın siyasi otoritesini kabul ettirmesi açısından kayda değerdir.

TOY

Eski Türkçe' de ordu karargâhı anlamında olan “toy” kelimesi ziyafet, düğün anlamlarında kullanılmaktadır. Türk tarihinin İslami dönem kaynaklarında toy; bazen Moğulca şölen bazen de Farsça han-ı yağma sözüyle ifade edilmiştir. Ziyafete katılanların beyin veya hükümdarın sofraya takımını yağmalamaları bir gelenektir. Toy, Türk beylerinin iktidarı ve hâkimiyetiteken elden yürütebilmek için icat edip uyguladıkları bir faaliyettir. Bu nedenle tüm Türk devletleri tarafından uygun görülüp uygulanmış bir gelenektir. Bir defasında Selçuklu sultanı Melikşah toy verdirmeyi unuttunca Çiğiller başta olmak üzere bölgedeki Türkler ayaklanmıştı. Bu gelenek sonraki İslami dönem Türk devletlerinde de devam etmiştir.²⁶⁴ Divan- 1 Lügat'it Türk'te; “kenç- liyü” olarak geçen toy hakanların şölenleri ya da bayramlarda kurulan, herkesin gönlünce yağmalarcasına yemek

²⁶³Züriye Çelik, “Anadolu Halkının Tahta Çıkacak Türkiye Selçuklu Hükümdarlarını Karşılama Törenleri (İbn-i Bibi Evreninde)”, *History Studies Dergisi*, s. III, 2011, s. 286

²⁶⁴ Salim Koca, “Toy”, *DİA*, c. XLI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, s. 270-272.

yediği sofraya olduğu ve sofranın minare gibi uzayıp gittiği”²⁶⁵ şeklinde kaydedilen bir uygulamadır. Toyda hükümdarın halkı doyurup giydirdiğinin görülmesi toyun Türk devletleri açısından önemini anlaşılan etkisi büyüktür.

KURULTAY

Kurultay, İslam öncesi Türk devletlerinden itibaren önemli toplantıların yapıldığı kuruldur. Kurultaylar resmi toplantılardır. Önemli kararlar kurultayda alınmaktadır. Ayrıca kurultay hükümdarın danışma meclisi olarak da bilinmektedir. Kurultaylar bir ulusun kaynaşması, birleşmesi ve din ile devletin tek güç olması bakımından kıymetlidir. Kurultaylar başlangıçta yeme- içme, eğlenme ve yarışma niteliğinde iken daha sonraları devletin yönetiminde etkin bir toplantı olmuştur.²⁶⁶ Devlette bir kurumun adı olarak sonraki asırlarda ortaya çıkan ve dilimize yerleşen kurultay, hükümdar tarafından bir hükümdarlık alameti olarak görülmektedir.²⁶⁷ Bilindiği üzere Orta Asya Türk hükümdarları kağan, han, Yabaku gibi unvanlar ile anılmaktadırlar ve törenin uygulayıcısıydılar. Törenin kaynağı ise; han, halk ve kurultaydır. Hakan aldığı kararları toya da aktararak kendisini meşrulaştırmaktadır. Kurultay iç ve dış meselelerin görüşülüp karara bağlandığı mecra olarak da ayrı bir önem

²⁶⁵ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat 'it...* İstanbul, 2005, s.303.

²⁶⁶ Mehmet Mandaloğlu, “İslamiyet’ten Önce Türklerde Toplantı ve Törenler”, *TSA Dergisi*, s. II, İstanbul, 2012, s. 212-215.

²⁶⁷ Aysel Erdoğan, “İslamiyet’ten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy, Kurultay ve Kengeş Örneği”, *KSÜSBD*, s. I, Kahramanmaraş, 2014, s. 40

taşıır.²⁶⁸Eski Türk Devletlerinde de hükümdarın devlet adamları ve komutanlarla yapmış oldukları meclislere başkanlık yapması onun hâkimiyet sembollerinden biridir. Bu toplantılar hükümdarın otağı ya da sarayında yapılmıştır. Türk hakanlıklarında hanın sarayı ve ordugâhlardaki otağı kurultay merkezleridir.²⁶⁹Kurultaylar devletin denetlendiğı ve yönetimin kontrol altında tutulduğu en önemli siyasi organlardan biridir.

BAYRAMLAR

Etimolojisi Kaşgarlı Mahmut'a göre, “*badram*” kelimesinden gelmektedir ve halkın hep birlikte yaşadığı sevinç ve eğlence hali olarak ifade edilmektedir. Sözcüğün kökenini bilmediğini ifade eden Kaşgarlı, Oğuzların şenlik günlerine bayram dediğini, bugünün sevinç ve eğlence günü olduğunu belirtmektedir.²⁷⁰Türklerin İslam Öncesinde de birçok bayramları mevcuttur. Hunların devlet büyüklerinin her yılbaşında hükümdarın karargâhında toplanarak yer ve gök tanrıların kurban kestikleri, büyük törenler tertip ettikleri bilinmektedir.²⁷¹XI. yüzyılda topluca Müslüman olup İslam Medeniyeti dairesine giren ve İslam dünyasında arka arkaya devlet kuran Türkler milli değerlerini bütünüyle korumuşlardır ve İslam topluluklarının içinde adeta Orta Asya'daki hayatlarını yaşamışlardır. İran ve Arap kültürlerinin etkisi yüzeyde kalmıştır, Türk kültürünün

²⁶⁸ Mehmet Seyitdanhoğlu, “Eski Türklerde Devlet Meclisi Toy üzerine Düşünceler”, tarihsiz s. 2-5-6

²⁶⁹ Kürşat Koçak, “İslamiyet’ ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Orun ve Ülüş (Mevki ve Pay)”, *UASBD*, s.III, 2011, s. 31.

²⁷⁰ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat ‘it...* İstanbul, 2005, s. 166.

²⁷¹ Sargun Erdem, “Bayram”, *DİA*, c. V, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1952, s. 259.

derinlerine nüfuz edememiştir.²⁷² Karahanlı Devletinde hükümdarın bayram törenlerinde halkı yedirip-içirmesi ve giydirmesi hükümdarın siyasi otoritesi bakımından ve devletin sürekliliği açısından önemli bir uygulama olmuştur.

YUĞ- YOĞ TÖRENLERİ

Yuğ aşısı Türklere mahsus bir gelenektir ve İskitlerden beri uygulandığı bilinmektedir. Yuğ törenleri cenaze merasimleri olarak da bilinmektedir. Yuğ törenlerinin en erken Şamanist dönemlerden itibaren uygulandığı düşünülmektedir.²⁷³ Kaşgarlı Mahmut'ta yoğ ölü gömüldükten sonra üç ya da yedi gün içinde verilen yemek olarak kayda geçmiştir ve bunun bir Türk geleneği olduğu aktarılmıştır.²⁷⁴ Eski Türklerde ağıt için yuğ ya da sığıt kelimelerinin kullanıldığı bilinmektedir. Eski Türklerde matem ağıtlarına “yuğ” ağıtlara ise “*sagu*” denilmiştir.²⁷⁵ Yuğ törenlerine hem kağanlar hem de halk büyük bir katılım göstermiş ve bu törenlerde hükümdarlar da hazır bulunmuşlardır.

²⁷² Salim Koca, “Eski Türklerde Bayram ve Festivaller”, tarihsiz, s.11.

²⁷³ Kürşat Koçak, “Türk Kültürünün Bin Yıllık Baş Yapıtı: Kutadgu Bilig'den Bugüne Ulaşan Gelenekler”, *UASBD*, s. XIII, 2013, s. 62

²⁷⁴ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat 'it...* İstanbul, 2005, s. 699.

²⁷⁵ Süleyman Uludağ, “Ağıt”, *DİA*, c. I, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1988, s. 470.

2.4. KARAHANLI DEVLET ANLAYIŞINA GÖRE HÜKÜMDARIN ÖZELLİKLERİ VE GÖREVLERİ

Karahanlı Devleti hükümdarlarının İslamiyet’i kabul ettikten sonra Abbasi halifeleri ile olan iletişimleri artarak devam etmiştir. İslam otoritesini elinde bulunduran Abbasi Devleti diğer Müslüman devletler gibi Türklerin de dikkatini celp etmekteydi.

Türklerde devlet başkansız düşünülemez. Hakan devletin zirvesidir ve devletin uygulamadaki kaynağıdır. Tanrı ise bu hükümdarlara çeşitli özellikler bahşetmiştir.²⁷⁶ Karahanlı Devlet yapısı incelendiğinde eski Türk hâkimiyet anlayışına göre hâkimiyetin temelini ilahi olduğu görülmektedir. Hâkimiyetin temeli olan kut kime bahşedilmiş ise onun devletin başına geçeceği ve devleti yönetebileceği savunulmuştur ve kut, babadan oğula geçen bir güçtür. Bu nedenle hükümdarlık kutsal sayılmakta ve babadan oğula geçmektedir. *“Allah her asır ve zamanda halkın içinden birini seçerek onu padişahlık sanatıyla övdüğü dünya işlerini ve kulların huzurunu ondan sorumlu tuttuğu”*²⁷⁷ görüşü Türklerde hâkim bir görüş idi. Bu Türk hükümdarlarının saltanat yolunun bir yönü olarak görülmüştür. Bununla birlikte taç, taht, çetr, bayrak, tuğ, nevbet ve hilat da Karahanlı hükümdarlarının hâkimiyet göstergeleri olarak kabul edilmiştir. Hükümdar eşlerine Terken Hatun gibi unvanlar verilirken oğullarına tigin, prens, kızlarına prenses ve onların çocuklarına da *“Tarım”* ismi

²⁷⁶ Adnan Güney, *Türk Siyasal Kültüründe Devlet Anlayışı*, 2002, s.41-42.

²⁷⁷ Kadir Canatan, “Geleneksel Bir Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak “Siyasetname” Büyük Devlet Adamı Nizamülmülk’ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine”, *Turkish Studies Dergisi*, s. IV, 2009, s.203.

verilmiştir.²⁷⁸ Tüm Türk devletlerinde olduğu gibi hükümdar bazı hükümdarlık ve alamet sembolleri kullanmak durumunda idi. Hükümdar böylelikle hem içeride hem de dışarıda tanınmaktaydı.²⁷⁹ Hanedan sülalesi olarak da bilinen Karahanlı prensleri ve hükümdarları ancak kut anlayışı ile ve hükümdarlık alametleri ile devletin hâkimi olabilmekteydiler.

Türkler İslamiyet'e girip devletler kurmaya başladıklarında Abbasi hilafeti ile yakın ilişkiler kurmaya başlamışlardır. İslam'ın siyasi otoritesini elinde bulunduran Abbasi Halifelerinin onayı, ilk Türk- İslam devletleri için meşruiyetin ve bağımsızlığın sembolü olarak görülmüştür. Bu sebeple Abbasi halifeleri Karahanlı hükümdarlarına çeşitli vesileler ile unvan ve lakap tevcihinde bulunmuşlardır. Karahanlıların 1041-1042 yıllarından itibaren doğu ve batı olmak üzere iki ayrı devlet haline gelmesiyle Karahanlı topraklarına yapılan çeşitli saldırılar halifeye şikâyet edilmiştir. Bu durumlardan biri de Sultan İbrahim döneminde 1061 yılında yaşanmıştır. Sultan İbrahim, Bağdat'a bir elçilik heyeti göndererek yaşanan saldırı ve baskıları halifeye şikâyet etmiştir.²⁸⁰ Halife ise Sultan İbrahim'e lakap ve hil'at göndermekten başka bir şey yapmamıştır. Halifenin gönderdiği lakaplar arasında aileye verilen bir unvan olan "*el Muyyedalel'adl*"²⁸¹da bulunmaktadır.²⁸² Karahanlı

²⁷⁸ Suat Polat, "Karahanlı Devleti'nde Eğitim Faaliyetleri", *UEBTD*, s.I, 2015, s.44

²⁷⁹ Hasan Kocarık, *Hazarlarda Devlet Yönetimi*, 2013, s. 58.

²⁸⁰ Arslan, "*İlk Türk- İslam...*", Rize, 2012, s. 75.

²⁸¹ *el- Muyyedalel' adl*: Adaletle iş gören kimse, adalet ile kuvvetlendirilmiş kişi, *Kamus-ı Türki*, İstanbul, 2014, s. 1105

²⁸² Pritsak, "Karahanlılar...", Ankara, 1977, s. 257.

hükümdarları siyasi hâkimiyet ve siyasi meşruiyetini sağladıktan sonra Abbasi halifelerinin de onayıyla yönetimde etki sahibi olabilmektedirler ve halifelerin desteğini almış olmaları hâkimiyetleri açısından kıymetli bir durumdur.

İslam dininin kuralları doğrultusunda, İslam devletlerinin hükümdarları için çeşitli uyarılar öngörülmüştür. Hükümdarların birçok husus da dikkatli olmaları ve kurallara uymaları, bir işte acele etmemeleri, sonunda pişmanlık duyacakları ve Allah nezdinde günah ve utanç duyulacak davranışlardan uzak durmaları hususunda uyarılmışlardır. Bir işin önünü ve sonunu iyice düşünmek hükümdarlar için hem ahiret hem de dünya saadeti olarak kabul edilmiştir.²⁸³ Hükümdarın kararları ve uygulamaları kontrollü olarak yapması kuralları ve töreyi gözetmesi hükümdarın başarılı olmasının en önemli gerekçelerinden biri sayılmıştır. Bir hükümdarın gücünün ve kudretinin devam edebilmesi için kanunlar koyması, bu kanunları tatbik etmesi ve hâkimiyeti altındaki halkın da bu kurallara uyması ile hükümdar, devlet içinde kontrolü sağlayabilir.²⁸⁴ Bu nedenle özellikle Türk- İslam devletlerinin hükümdarları saltanatlarının ilk yıllarından itibaren töre ve İslam kuralları doğrultusunda kendi kanunlarını tatbik etmişlerdir.

²⁸³ Ahmet b. Hemdem Süheylî, *Nevadır-ı Süheylî (Türk- İslam Tarihinden)*, c.I Haz. Şemsettin Kutlu, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1980, s.111

²⁸⁴ Kınalızâde Ali Efendi, *Devlet ve Aile Ahlakı*, Haz. Ahmet Kahraman, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1980, s. 133

Karahanlı Devleti'nde hükümdar halkın refah ve huzur içerisinde yaşamasını sağlamak, halkı aç ve açıkta bırakmamakla görevli idi. Kanun ve nizamı sağlamaz ise kendisine verilen kut'un geri alınacağına inanır ve hükümdarın Tanrı katında sorumlu olacağına inanılırdı. Eski bir Türk geleneği olan bu anlayış İslamiyet'in kabulü ile İslami değerlerle birleştirilmiştir. Nitekim hükümdarlarda bulunması gereken; cesaret, adalet, sabır, şeref, kahramanlık, bilgelik, cömertlik, doğruluk, affedicilik gibi birçok insani unsur ve ahlaki vasıf İslam öğretileri ile desteklenmiştir. Hükümdarlar bu kaynaşma nedeniyle; “kara”, “han”, “hakan”, “kağan”, “kadır”, “ilig”, “tavgaç\ tabgaç”, “arслан”, “buğra” gibi lakap ve unvanlarının yanı sıra “şerefüddeve”, “şemsülmülk”, “şihabüddeve”, “zahirudda'va”, gibi Abbasî halifelerince layık görülen lakaplarda kullanmışlardır. Hükümdarların unvanları arasında han ve ilig de bulunmaktadır. Türk Hakanlığı paralarının özellikle XI. Yüzyılın ilk yarısına ait olanlarının üzerinde ilig unvanının bulunduğu bilinmektedir.²⁸⁵Aynı şekilde başkent, saray, taç, taht, otağ, bayrak, çetr, tuğ, sikke gibi hükümdarlık alametlerine nevbet, hutbe ve hil'at da sonradan eklenmiştir. Karahanlı hükümdarının görevleri ise; halkı korumak, refahını sağlamak, töre'yü (Kanun) düzenlemek olarak belirlenmiştir. Hükümdar güçlü olmak, ordu kurmak ve fetihler yapmakla da yükümlü idi.²⁸⁶Karahanlı hükümdarlarının kullandığı

²⁸⁵ Ömer Soner Hunkan, “Tarih-i Beyhaki'de Sözü Edilen Türkistan Hanları “Han ve İlig” Hakkında”, *GEFAD*, SI, Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 2009, s. 23.

²⁸⁶ Eyüp Baş, “Karahanlılar”,*İslam Tarihi*, edit. Eyüp Baş, Grafiker Yayınları, Ankara, 2013, s. 614.

unvan olan tamgaç²⁸⁷ Kaşgarlı Mahmut'un eserinde tamgaç olarak geçmektedir ve büyük ve eski anlamına gelmektedir.²⁸⁸ Sıbt İbn'ül Cevzi'de, Yusuf Kadir Han, Türk hükümdarı Tabgaç olarak kaydedilmiştir.²⁸⁹ Hükümdarlar ise ülkesi eski ve büyük anlamında bu unvanı kullanmışlardır.

Kutadgu Bilig' e göre hükümdar; yaradılışı dürüst, sözü doğru, tavrı ılımlı, gözü gönlü zengin, bilgili ve akıllı bir kişi olmalıdır.²⁹⁰ Karahanlılar da hükümdar telakkisi Türk töresi ile İslam geleneklerinin mezcedilmesinden oluşmaktadır. Hükümdardan yumuşak huylu, güzel yüzlü, âlim ve bilgili kişilere hürmet gösteren, sanattan anlayan ve sözlerine sadık kimseler olmaları beklenmektedir.²⁹¹ Karahanlı Devletinde hükümdarın kavmi üzerinde babalık velayeti bulunmaktadır. Acemlerin Han-ı yağma olarak adlandırdığı ziyafet şölenleri de bu sebeple düzenlemiştir. Ayin-i Saltanat gereğince cuma günleri sarayda resmî kabul ve devlet ricaline yemekler verilmekteydi. Bu gelenek sonraki dönemlerde de devam ettirilmiştir.²⁹² Hükümdar halk içindir ve halkın refahını sağlamakla sorumludur. Hakanın iyiliği, devletin içinde halka faydalı olursa, ününün başka illere de ulaşacağı ve halkın hükümdarın etrafında

²⁸⁷Huncan, *Türk Hakanlığı...* İstanbul, 2015, s.75

²⁸⁸ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat 'it...* İstanbul, 2005, s. 542.

²⁸⁹Sıbt İbn'ül Cevzi, *Miratü'z Zaman Fi Tarih-i Ayan'da Selçuklular*, haz. Ali Sevim, TTK Basımevi, Ankara, 2011, s. 140-141.

²⁹⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 51, b. 407.408.409.410.

²⁹¹ Coşkun Yılmaz, "Nizamülmülk'ün Siyasetnamesine Göre Büyük Selçuklu Devleti'nin Yönetim İlkeleri", *İlim ve Sanat Dergisi*, S.XXXV-XXXVI, Vefa Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 102.

²⁹² Aydın Taneri, "Musamerat'ülAhbar'ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değeri", *TAD*, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1952, s. 144.

toplanıp, hükümdarın da ününün tüm dünyaya yayılacağı üzerinde durulmuştur.²⁹³ Her hükümdar kendi halkının iç dayanışmasını sağlamak, hak ve adaleti düzenlemek, vergi tahsil etmek, boyun savunmasını sağlamak zorunda olduğu bilinmektedir.²⁹⁴ Hükümdar hâkimiyeti altındaki halkın tüm ihtiyaçlarından sorumludur.

İyi bir hükümdar, yiğit (katığ), cesur (alp), güçlü (kurç) ve katı yürekli (tong-yürek) olmalıdır. Çünkü hükümdar ancak yüreklilik ve cesaret ile düşmanlara karşı durabilir. Hükümdar bilgisi sayesinde halka baş olmuştur. Bu nedenle bir hükümdarın bilgili olması önemlidir. Ülkeyi bilgi ve kanunlar ile yönetebilmektedir.²⁹⁵ Karahanlılar, Türk geleneklerine uygun olarak bir devlet kurmuşlardır ve tıpkı Hunlarda ve Köktürklerde olduğu gibi sağ sol idaresi kabul edilmiştir. Karahanlı Devleti'nin hükümdarlarının bazı özelliklere sahip olması beklenmektedir. Bunlardan sıra ile bahsetmek gerekir ise ilk sırayı cesaret ve kahramanlık almaktadır.

²⁹³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 55, b. 458.459.460.461.

²⁹⁴ Ayhan Ceylan, "İslam Öncesi Türk Hukukunda Danışma Meclisi", Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, tarihsiz, s. 3

²⁹⁵ Tekinoğlu, *İlk Müslüman...* İstanbul, 2015, s. 207.

CESARET VE KAHRAMANLIK

Karahanlı hükümdarlarının cesur ve kahraman olmaları beklenmiştir. Yusuf Has Hacib'e göre, bir hakanın soylu, cesur, kahraman, yiğit, yürekli olması beklenmektedir.²⁹⁶ Askerlerin korkak olmaları ya da savaşta daha cesaretlenmeleri için hükümdarlarına ihtiyaçları vardır ve bu nedenle hakan askerlerden cesur ve kahraman olmalıdır. Kılıç, balta, ok, yay varken kuvvet ve cesaret de olursa bir hükümdarın başa çıkmayacağı bir durum ortada kalmamış oluyordu.²⁹⁷ Hükümdarın cesareti ve kahramanlığı devletin ve ordunun bekası açısından çok ehemmiyetli bir durum olarak görülmüştür. Savaş meydanında hükümdarın alacağı kararların ve yapacağı işlerin önemi bir devletin devamlılığı açısından çok önemlidir.

AKILLILIK VE BİLGELİK

Karahanlı hükümdarlarının akıllı ve bilge olmaları beklenmektedir. Bir hükümdar ancak bilgisi sayesinde devletin başı olabilmektedir. Hükümdarın devletin işlerini halledebilmesi için akıllı ve bilgili olması gerekmektedir.²⁹⁸ Yusuf Has Hacib bir hükümdarın bilgisi dâhilinde hükümdar olduğunu vurgulamıştır.²⁹⁹ Bey adının bilgi ile bağlantılı olduğuna vurgu yaparak; "*bilginin lamı giderse bey*

²⁹⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 160-161, b. 1949. 1950.

²⁹⁷ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 45.

²⁹⁸ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 46.

²⁹⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul 2016, s. 164, b. 1952

kalır bu nedenle bey kişi çok akıllı olmalı ve aklın değerini bilmelidir”³⁰⁰ şeklinde hükümdara uyarılarda bulunmaktadır. Halkı yönetmenin bir yolunun bilgi olduğunu ve akılı olsa bilgisi olmaz ise yine bir hükümdarın başarılı olamayacağına vurgu yapılmaktadır.³⁰¹ Bir hükümdar için esas olan ve onda olması beklenen özellik akıl, bilgi ve zekâdır.³⁰² Akıl kadar bilginin de hükümdarın sahip olması gereken unsurlar olduğu ve hükümdarın aklının tek başına bir anlamı olmadığı, ancak bu akıllı bilgi ile birleştirir ise hükümdara faydalı olacağı vurgulanmıştır.

ERDEMLİLİK

Eski Türklerin en az alplık ve bilgelik kadar önem verdiği erdemlilik Türk hükümdarları için çok kıymetli bir özellik idi. Türkler hükümdarlarında ve bütün idarecilerinde bu vasfı görmek istiyorlardı. Hükümdarın cömert ve alçak gönüllü olması³⁰³ hükümdarın halkı tarafından sevilmesi ve kabullenilmesinde önemli bir unsurdur. Yusuf Has Hacib’in eserinde Türk hükümdarı cömert olursa adları ve ünleri dünyaya yayılır, hükümdarlar etrafına ordu ve askerlerin yığılacağı belirtilmektedir.³⁰⁴ Hükümdar olacak kişinin faziletli- erdemli olması

³⁰⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 161, b. 1953,1954.

³⁰¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 162, b. 1968.

³⁰² Nesrin Feyzioğlu, “Geçiş Döneminin Kutadgu Bilig’deki Yansımaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *KKEFD*, s. XII, KKEF Yayınları, Erzurum, 2005, s. 156.

³⁰³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, 161, b.1951

³⁰⁴ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 167, b. 2049-2050

gerekmektedir. Erdemli olmayan kişi hükümdar olamaz.³⁰⁵

Orta Çağ toplumlarında ordunun hükümdarın gücünü tesis edebilmesi ve ülkesini koruyabilmesi açısından erdemlilik önemlidir. Bir hükümdarın askeri ve siyasi bakımdan güçlü olabilmesi için erdemli olması gerekmektedir.

CÖMERTLİK VE DÜRÜSTLÜK

Karahanlı Devletinin hükümdarlarının cömert ve eli açık kimseler olması beklenmekteydi. Türk idare anlayışının da bir gereği olan hükümdarın halkı yedirip içirmesi ve cömert davranması bu düşüncenin bir sonucu idi. Kutadgu Bilig’de “*beye cömertlik, alçak gönüllülük gerek, cömert olursa beyler adları dünyaya yayılır ve çok asker etraflarında toplanır. Bey vuruşarak kazanır ve bu kazandığını askerleri ve halkına yedirir ise hükümdarlığının ve ününün cihana yayılacağı ve hükümdarın ancak bu erdemi ile başarılı olacağı*” aktarılmıştır.³⁰⁶ Hükümdarın cömert ve eli açık kimseler olması Türk devlet ananesinin de bir sonucudur. Hükümdarın tok gözlü ve eli açık³⁰⁷ olması Karahanlı Devletinin en önemli hükümdar telakkilerinden biridir.

Türk devlet telakkisinde bir hükümdarda görülmek istenen davranışlardan biri de sözü doğru ve dürüst bir kişiliktir. Düzgün tavır

³⁰⁵ Saadettin Gömeç, “Kağan ve Katun”, *AÜDTCFD*, Dil Tarih Coğrafya Yayınları, Ankara, 1988, s. 82.

³⁰⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 167, b. 2049-2050-2051-2052-2053.

³⁰⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 164, b.2000-2002.

ve erdemli olma tüm hükümdar için önemlidir.³⁰⁸ Karahanlı hükümdarlarından da doğru ve dürüst olmaları halkına karşı cömert olması beklenmektedir.

ACELECI OLMAMAK

Devlet yöneticilerinden sabırlı, sakin ve ihtiyatlı olması beklenmektedir.³⁰⁹ Sabırlı ve sakin olmak hükümdarın vasıfları arasında olması beklenen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Yusuf Has Hacib'e göre; “*acele korkudan gelir ve herkes için kötüdür ve bu duygu hükümdar için daha da kötüdür. Hükümdarın yüzünü sarartan; acelecilik, zevzeklik, herkesekötü davranma*”³¹⁰ gibi huyların hükümdarı başarısızlığa götürdüğü ve saygınlığının yok olduğunu söylemektedir.

HALKI REFAH İÇİNDE YAŞATMAK

Türk devletinin idare felsefesinin temeli halkı zengin kılarak, refah içinde yaşatmaktır. Orhun Abideleri'nde, Bilge Kağan yazıtında; “*Tanrı buyurduğu için, devletim, kismetim var olduğu için, ölecek milleti besledim dirilttim, çıplak milleti elbiseli kıldım*”³¹¹ ifadeleri yer almaktadır. Türk hükümdarından halkı beslemesi, giydirmesi ve tehlikeler karşısında koruması beklenmektedir. Karahanlı

³⁰⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 161, b. 1956-1957.

³⁰⁹ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 51.

³¹⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2015, s. 164, b. 1996.1997.1998

³¹¹ *Orhun Abideleri*, İstanbul, 2003, s. 27. Orhun Abidelerinde Bilge Kağan Anıtı Doğu Cephesi. Türk hükümdarlarının Türk Devlet Geleneğine göre halkı koruması, giydirmesi ve beslemesi gerekmektedir. Karahanlı Devletine de intikal eden bu anlayış tüm Türk devletleri için geçerli bir algı olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Orhun Abideleri, edit. Muharrem Ergin.

hükümdarlarının genellikle halkı doğurup giydirmek olarak söylenile gelen bu görevi, en geniş ölçüde devam ettirilmiştir.³¹² Hükümdarın savaşıarak ganimet elde etmesi ve bu elde ettiği ganimeti ise yine halk ve askerlerine dağıtmasının gerekliliği ile hükümdarın ancak halkı refah içinde yaşatırsa ve malı eksik olmaz ise bu kazanılanın tüm halka ve hükümdarın çevresindekilere yeteceği belirtilmektedir.³¹³ Halkı refah içinde yaşatan hükümdar hem siyasi hem de askeri gücünü korumayı başarır hem de halkı tarafından sevilen, saygı duyulan ve benimsenilen bir kişi haline gelir.

TÖREYİ DÜZENLEYİP ADALET TEMİN ETMEK

Türk hükümdarlarından beklenen en önemli uygulama ise töreyi düzenleyip adaleti tesis etmek olmuştur. Orhun Abideleri'nde; *“Babam kağan kırk yedi yıl ordu sevk etmiş, illiyi ilsiz kılmış, kağanlıyıkagağansız kılmış ve töreyi tesis etmiş”*³¹⁴ ifadeleri bulunmaktadır. Anlaşıyor ki Türk devletlerinde yazısız hukuk kurallarını içeren töre, hükümdarın tesis etmesi gereken en önemli görevlerinden biri olarak görülmektedir. Kutadgu Bilig'de töreyi ve adaleti KünToğdı olarak hükümdar temsil etmektedir. KünToğdı'nın Ay Togdı ile konuşmasında; *“doğruluk üzerine keserim ben işi. Uzatmam davacının işini. Güçlülük karşılaşıp kapıma gelenleri adalet buldururum, o kişi şeker gibi tatlı olur, acı otu ise zorba ve*

³¹² Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 57.

³¹³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2015, s. 167-168, b. 2053-2053-2054-2055-2056.

³¹⁴ *Orhun Abideleri*, İstanbul, 2003, s. 16.

dürüstlükten çıkanlar içer”³¹⁵ şeklindeki söylemi hükümdarın adaletin tesisi ve kaynağı olmasından ötürü yasa ile ne yapması gerekiyor ise yapması ve kısa sürede adaleti temin etmesi gerektiği vurgulanmıştır. “Gerek oğlum olsun gerek yakın gerek yabancı gerek yolcu olsun konup geçici hepsi birdir bana”³¹⁶ ifadeleri de hükümdarın adaleti herkes için eşit olarak uyguladığının bir ifadesidir. Güneş hükümdarı temsil etmektedir ve hükümdar herkese eşit olduğu ve herkesin kendisine adaletli hüküm konusunda güvenmesi gerektiğine vurgu yapar.³¹⁷ Karahanlı Devlet anlayışında hükümdar kişi ayrımı yapmaksızın adaleti tesis etmeli ve korumalıdır. Bir devletin köklü ve saygın olması ancak o devlet içinde adaletin sağlanması ile mümkün olabilmektedir.

SAVAŞ GÜCÜ OLUŞTURMAK VE FETİHLER YAPMAK

Tarihi geleneklere göre Karahanlı hükümdarlarının da savaş gücü bulundurması ve fetihler yapması önemli idi. Eski Türk devletlerinde olduğu gibi Karahanlı Devletinin de siyasi ve ekonomik gücü fetih ve ganimetlere dayanmaktadır. Gerek devletin kuruluşu gerekse asayiş ve düzeni açısından silahlı bir gücün olması gerekmektedir. Hükümdarın bir hâkimiyet alanı oluşturabilmesi silahlı ve askeri güç ile mümkün olabilmektedir. Bu nedenle Karahanlı hükümdarları da askeri güce ve fetih politikasına önem

³¹⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 80, b.811.812.813.814815.

³¹⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 81, b.817.818.819.

³¹⁷ Necla Pekolcay, “Kutadgu Bilig’den Mevlana’ya Türk Düşüncesi”, *Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, s. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 13

vermişlerdir.³¹⁸ Yusuf Has Hacib' egöre bir ülke kılıç ile tutulur, kalem ile yönetilir, kılıç il alır zafer getirir kalem ise il düzenler bu nedenle kılıçtan kan damlarsa hükümdar il alabilir³¹⁹ bu ise hükümdarın siyasi hâkimiyetinin genişlemesine ve sahip olduklarının artmasına vesiledir.

ZALİM OLMAMAK

Hükümdarın en önemli özelliklerinden biride zalim olmamak ve zulüm etmemektir. Yusuf Has Hacib'e göre; “*bey sakıngan ve uyanık olmalı,*³²⁰ *ili ve töreyi sakınmalı,*³²¹ hakkaniyetli davranmalıdır. Eserde, zorbalık ve zalimlik yanan ateşe benzetilmiştir.³²² Bu zorbalığı halkın kaldıramayacağı ve kabul etmeyeceği vurgulanmıştır.³²³ Bir ile hâkim olmak isteyen kimsenin adaletli ve zalim olmaması gerektiği yasayı doğru uygulayıp halkını koruması gerektiği vurgulanmıştır.

Karahanlı Devletin'nin yönetimi ise merkeze bağlı ikili teşkilat şeklindedir. Asıl başkanı olan hakan doğuda oturur ve Arslan Kara Han adı ile büyük hakan olarak çağrılır iken ortağı ise batıda oturur ve Buğra Kara Han adı ile anılmaktadır. Arslan Kara Han ölünce yerine Buğra Kara han geçmektedir ve bu iki baş hükümdardan başka dört alt hükümdar daha bulunmaktadır. Bu han soyu kademe kademe terfi

³¹⁸Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 63-64.

³¹⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 231, b. 2711.2712.2713.2714.2715.

³²⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 165, b.2014.

³²¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 165, b. 2015.

³²² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 166, b. 2030,2031.

³²³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 166, b. 2032,2033.

etmekteydi ve tahta çıkanlar Karahanlı sülalesine mensup prenslerden oluşmaktaydı.³²⁴ Karahanlı Devleti bir hakan ve ona tabii han olan yabgu tarafından idare edilmekte idi ve bu ikili sistem hâkimiyet sisteminde bir değişiklik değil idi.³²⁵Merkezi otorite ve kağanın hâkimiyeti mutlaktır. Karahanlı Devleti'nin kuruluşunda en geniş boy olan Karluklar Uygur devletinin bünyesinden getirdikleri; “kağan”, “katun”, “tegin”, “İrkin”, “Üge”, “tarkan”, “eltebir”, “sagun”, “tarım”, ve “biruk” gibi unvanları kullandıkları bilinen bir durumdur. Bu dönemde de kağanların oturdukları saraylara Ordu denildiği bilinmektedir.³²⁶ Karahanlı Hükümdarlarına “Ay Iduk Kut, Iduk Kut, İdikut şeklinde hitap edildiği bu hitabın ilahi menşei hâkimiyet kudreti, hükmetme yetkisi ve Tanrı tarafından bahşedilen yetki anlamların geldiği bilinmektedir.³²⁷ Hükümdar yönetim hakkını Tanrıdan aldığını vurgulamıştır.

Karahanlı hükümdarları arasında idari taksim de yapılmıştır. Hakandan sonra hanedan mensubu olan kimseler sahip oldukları hiyerarşik konuma göre ya tabi ya da alt tabi yani tabinin tabisi olarak kendi şehrini, vilayetini ya da bölgesini yönetebilmektedir. Bu çerçevede hanedan mensupları; buğra (deve aygırı), ilig (geyik), arslanilig, arslantegin, togantegin, tonga tegin (kaplan), yinaltegin, yağın (fil) tegin gibi unvanlar altında ve bu mekanizmanın altında

³²⁴ Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013, s.27-28

³²⁵ Ekber N. Nefef, *Karahanlılar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2005, s. 237-238.

³²⁶ Yusufcan Yasin, “Kıtan Devletinde Uygurlar ve Uygur Kültürü”, *TAD*, s. ?, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul, tarihsiz,, s.318.

³²⁷ Zeynep Altunsoy, *Türk- İslam Devletlerinde Kullanılan İdari ve Askeri Terim ve Unvanlar*, 2006, s. 24.

hiyerarşik bir sıra ile yer almaktadırlar.³²⁸ Fakat bu durum toplum için geçerli değildir. Karahanlı Devleti'nde halk sınıflara ayrılmamıştır.

Karahanlı Devleti'nin ayrımı yönetenler ve yönetilenler olarak ayrılmışlardır.³²⁹ Hükümdarın kullandığı unvanlardan bir diğeri de yabgu dur. Hakandan iki seviye aşağı olan kimseler için bu unvanın kullanıldığı bilinmektedir. Türk şehzadelerinin kullandığı bir unvan olarak yabgunun Karahanlı Devleti içinde hükümdarların ve hanedan soyundan kimselerin kullandığı bilinmektedir.³³⁰ Karahanlı Devletinde de Türk devlet anlayışına göre hükümdar;törüden ayrılmamalı, kanunları doğru tatbik etmeli ve törünün doğru ve tarafsız bir şekilde uygulanmasını sağlamalıdır.³³¹ Çağdaşı olan Sasani devletinde hükümdarın yetkisi kanunlardan üstün iken Türk hükümdarları kanun karşısında hüküm verememektedirler.

Türk devlet anlayışında hükümdarın törüden ayrılmaması ve kanunları doğru uygulaması önemlidir. Yani adaletsiz bir hükümdar yönetimde kalamamaktadır.³³² Hükümdarın halkı korumak ve kollamak zorunda olduğu, parayı ve adaleti eşit dağıtmaya bağlı olduğu Kutadgu Bilig'de; “*İlin direği, temeli, hem dibi, sağlamlığı iki*

³²⁸ Ömer Soner Hunkan, “Karahanlılar (Türk Hakanlığı): İdari Teşkilat, Kültür ve Medeniyet”, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, edit. Sadi S. Kucur, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s. 118-120.

³²⁹ İbrahim Kafesoğlu, “Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. V, edit. Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 165.

³³⁰ Mehmet Tezcan, “Yabgu Unvanı ve Kullanımı- Kuşanlardan İlk Müslüman Türk Devletlerine Kadar”, *TAED*, s.XLVIII, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2012, s. 330.

³³¹ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, “Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig”, *TAD*, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2009, s. 242.

³³² Adalıoğlu, “Bir Siyasetname.”, Ankara, 2009, s. 244

*şeye bağlıdır kökü, biri halka töreyi paylaşdırmak, birisi erata gümüş paylaşdırmak*³³³ olarak belirtilmiştir. Burada aktarılmak istenen düşünce halka adalet, askere ise paranın eşit olarak dağıtılması şeklindedir. Devletin amacı adaleti gerçekteştirmektir. Bu ise ancak kanunların düzgün bir şekilde uygulanması ile mümkün olabilmektedir. Anlaşıldığına göre Türk idare anlayışında kanun halkın bir hakkı olarak görülmüştür.³³⁴ Kanun uygulama alanı bulmak için siyasi iktidara muhtaçtır.

Bey, saltanatı halife tarafından tasdik edilmiş lakaplar kullanır. Kendi ülkesinin başkentinde sarayda ikamet eder, kendi adına hutbe okunur, sikke kestirir, fermanlara ve büyük divan kararlarına tuğraları çekilmiştir. Savaşlarda ve gezilerde başları üzerinde çetr tutulmuştur. Kendilerine ait taht ve taçları bulunmaktadır. Hükümdarın seğıilmesinde toplum tarafından kabul edilen görüşe göre ise; Allah halk arasından birini seğıer ve onu padişahlara layık hünerlerle süsler, insanlar onun adaletinde yaşasınlar, emin olsunlar diye fitne kapılarını kapatır ve hükümdarın heybet ve haşmetini kulların gözlerine yerleştirmiştir. Bununla birlikte beyi de akıllı, affedici, cömert, sabırlı, faziletli, mütevazı, tok gözlü, hayâ sahibi, tatlı dilli ve doğru sözlü kimselerden seğımektedir.³³⁵ Bey hükümdarlığı süresince düzenli bir savaş gücü bulundurup fetihler yapmak, devletve halk ile olan ilişkileri düzenlemekle de sorumlu olan kimsedir. Halk ise hükümdarın onlara bildirdiği vergiyi vermek ve kurallarına uymaları

³³³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 172-173, b.2132-2135.

³³⁴ Genç, *Karahanlı Devlet*, Ankara, 2002, s. 59.

³³⁵ Mehmet Zakir Sarıkaya, "Kutadgu Bilig'e Göre Bey'in Özellikleri", *ASBÇD*, s. XXX, 2014, s. 553-554.

zorunludur. Hükümdar da bunun karşılığında halkını tehlikelere karşı korumakla yükümlüdür.³³⁶ Bey halkın üzerindeki haklarını ancak onlara hizmet etmekle sürekli hale getirebilmektedir.

Türk hakanı yaradılışı gereği tanrı vergisine bağlıdır. Kutluluk Türk düşünce sisteminin bir bölümüdür. Hükümdar tanrı kendisine kut verildiği için hükümdar olduğunu ve bu kutu elinde tutabilmek için erdemli ve başarılı olması gerektiğinin bilincindedir.³³⁷ Eski Türk yazıtlarında sıkça gördüğümüz bilgelik sıfatı Karahanlı Hükümdarları açısından da kıymetlidir ve Karahanlı hükümdarlarının sahip olması gereken bir özellik olarak bilinmektedir. Alplik ve erdemlilik, hükümdarın halkına zulüm etmemesi de Karahanlı hükümdarlarının vazifeleri arasında yer almaktadır.³³⁸ Hükümdarın başarısı toplum üzerinde ve devlet erkânı üzerinde etkili olmasında önemlidir. Türk devlet anlayışının ve idare felsefesinin temelini halkı zengin kılarak refah içerisinde yaşatmak olarak gören hükümdarlar toplum için gerekli olan her şey ile ilgilenmekte ve halkın ihtiyaçlarının giderilmesinde öncü olmaktadır.

Hükümdarlar karizmatik bir yapıya sahip olmalarına rağmen devletin ve milletin geleceği hakkında tek başına karar verme yetkisine sahip değildir. Yöneticilerin bir takım özel hasletleri bünyelerinde barındırmaları ve güç sahibi olmaları önemle

³³⁶ Ahmet Yüksel Turan, “İlk Müslüman Türk Devletlerinin Siyasi, Kültürel ve Medeniyet Tarihi Üzerine”, tarihsiz, s. 75-77.

³³⁷ Hanefi Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler, Devlet ve Saray Teşkilatı*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2002, s. 85-86.

³³⁸ Türker, *Türklerin Araplarla...* Muğla, 2011, s. 20-22

vurgulanmıştır.³³⁹ Hükümdar yeryüzünde güneşin sembolü olarak görülmüştür.³⁴⁰ Karahanlı Devletinde hükümdar hukukun temsilcisi olarak görülmektedir.³⁴¹ Yusuf Has Hacib'in de eserinde hükümdar güneşe benzetilmiş ve aydınlığı ile halkı yönettiği ve doğru yol ile adalete benzetilmiştir. Karahanlı hükümdarın doğru yol ve adaletin temsilcisi olduğuna, halkı bir güneş gibi aydınlattığına vurgu yapılmıştır.³⁴² Köni- Törü (doğru, hakça davranma, adalet), KünToğdı olan hükümdarın koruması altındadır ve hükümdar ancak adaleti ve töreyi gereğince uygular ise yönetimde kalabilmektedir.³⁴³ Bir hükümdarın tahtta uzun süre kalabilmesi için iyi huylu ve insanların iyiliği için çalışan bir kimse olması gerektiğine, bunu ise sadece adaleti ve töreyi tesisi ederek gerçekleştirerek sağlayabileceğine vurgu yapılmıştır.³⁴⁴ Hükümdarın adaleti ve doğruluğu onun hem saltanatını kuvvetlendirmiş hem de toplum halkı tarafından hem sevilip hem de benimsenmesine neden olmuştur.

Kutadgu Bilig'de hükümdarın güneşe benzetilme nedeni de adaleti tesis etmesidir. Bu benzetmede adaletin güneşinin hükümdar ile parladığı ve hükümdarın adalet dağıtması onun güneşe benzetilmesine neden olmuştur. Bu fikrin eski Türklerdeki karşılığı

³³⁹ Saadetin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014, s. 114-115.

³⁴⁰ Gömeç, *Türk Kültürü...* Ankara, 2014, s. 116-117.

³⁴¹ Ünal Zal, "Kutadgu Bilig ve Makalat'daki Bazı Ortak Kavramlar Üzerine", *DSYHBVSBK*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s. 393.

³⁴² Yaşar Bedirhan, *Orta Çağ Tarihi*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2012, s. 158-159.

³⁴³ Ümit Hassan, "Karahanlılar ve Kutadgu Bilig", *Türkiye Tarihi*, c.I, edit. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, s. 304.

³⁴⁴ Aygün Akyol, "Türk Düşünce Tarihinde Din- Siyaset İlişkisi- Kutadgu Bilig Merkezli Bir İnceleme", 2015, s. 79.

olarak görebildiğimiz en açık paralellik gökyüzünün tek hâkimi olduğu ve güneşin gökyüzünde ışığı ile her şeye kadir olduğu anlayışıdır. Bu nedenle Türkler gökte bir güneş var ise yeryüzünde de bir hükümdar olmalıdır anlayışına sahiptirler.³⁴⁵ Hükümdar kendisine Tanrısal bir irade ile kut verildiği için Tanrının ilahi kudretinin hükümdar da cisimleştiği düşünülmektedir.³⁴⁶ Bu anlayış Türklerin devlet geleneği ve anlayışında temel rol oynamıştır. Adaletli hükümdar algısı Türk devlet geleneğinin odak noktası olmuştur. Karahanlı hükümdarlarının kullandıkları bir unvan olan İlig ise bu hükümdarların devletli olduklarını göstermek bakımından önemlidir. Unvan devletli hükümdar anlamında kullanılmıştır.³⁴⁷

Karahanlı hükümdarları yönetim ve hükmetme haklarını istedikleri gibi kullanamamışlar ve ancak kanunları gözetmek şartı ile kullanabilmişlerdir. Ayrıca kanun önünde hükümdar ve halk eşit olarak görülmüştür.³⁴⁸ Bu da hükümdarın kanunu yetkisinin altında kaldığının ve kanuna bağlı olarak görevini yürütebileceğinin bir şart olduğu göstermektedir. Adalet ve bilgiyle teçhiz edilmiş olan, bol bol ihsanda bulunması gereken hükümdarın devlet işlerini yerine getiren

³⁴⁵ Salim Koca“Kutadgu Bilig’de “Hükümdar, Vezir ve Sufi Tiplerin Tanıtılması ve Bu Tiplerin Temsil Ettikleri Fikirlerin Açıklanmasında Metaforların Rolü”,*Türkiyat Dergisi*, s. X, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2012, s. 67.

³⁴⁶ Cengiz Ekiz, “Kutadgu Bilig’den Devlet Aklına”, *Afro-Avrasya Coğrafyalarında Kamu Yönetimi Uygulamaları ve Sorunları*, edit. Fatih Yüksel, TODAİE, Ankara, 2014, s.6

³⁴⁷ Ahmet Taşağıl, “İlig”, *DİA*, c. XXII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 108.

³⁴⁸ Metin Naim Okur, *Türk Devletlerinde Yöneten- Yönetilen İlişkisi ve İktidarın Meşruiyetinin Temelleri –Büyük Hun İmparatorluğundan Tanzimat Fermanına Kadar*, 2007, s. 85-86

insanlar olarak bilinirlerdi.³⁴⁹ Hükümdarın muntazam bir savaş gücü bulundurma zorunluluğu bulunmaktaydı. Karahanlı hükümdarları içinde fetihler yapmak dini bir boyut olarak cihat anlayışına dönüşmüştür. Karahanlı halkının, Karahanlı hükümdarları üzerinde paranın ayarının korunması, adaletin tesis edilmesi, yolların emniyetinin sağlanması gibi beklentileri bulunmakta idi. Hükümdar ise halkından; emrine itaat edilmesi, koyulan vergileri düzenli vermeleri ve hükümdarın dostuna dost düşmanına düşman olmaları beklenmekteydi.³⁵⁰ Kurallar ve siyasi düzenlemeler hükümdar ve halkın uyum içinde hareket etmesi ve devletin düzenin sağlanması açısından ehemmiyetli bir durum olarak görülmektedir.

Hükümdarın sorumlulukları arasında paranın değerini korumak ve halkın geçim sıkıntısı yaşamasını önlemek bulunmaktadır.³⁵¹ Hükümdarın paranın ayarını koruması ve ekonomik istikrarı sağlaması hâkimiyeti altındaki halkın geçim sıkıntısı yaşamasını ve hayat pahalılığından etkilenmesini önlemesi gerekmektedir. Hükümdar alım gücünün düşmesini engellemek, fiyat kontrolünü sağlamak, halkın aşırı fiyatlar altında ezilmesini önlemek görevlerinden sorumlu idi. Hükümdar hem siyasi hem de sosyal hayatta yaptığı düzenlemeler ile halkı ve devletin çıkarlarını korumaktaydı. Böylelikle saygınlığının artacağına ve ününün yayılacağına inanmaktaydı.

³⁴⁹ Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Devlet Teşkilatı*, A.Ü.E.F Yayınları, Ankara, 1952, s.5

³⁵⁰ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk- İslam Devletleri Tarihi*, A.Ü.İ.F Yayınları, Ankara, 1992, s. 88-89.

³⁵¹ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 73.

Eski Türklerde hükümdarın bilgili, ahlaklı, öngörülü, iradeli ve akıllı olması gerekmektedir. Hükümdarın bu özellikleri ile devleti ve halkı koruyacağı inancı hâsıldı. Türk hükümdarlarına bilginin de kut gibi lütfedilen bir olgu olduğu kendinden önceki başarılı hükümdarlar hatırlatılarak Türk hükümdarların bilgili ve akıllı diğer hükümdarlar gibi olmaları beklenmekteydi. Ululuğun ve devletliliğin ancak akıl vasıtası ile hükümdarın vasıflarından olacağı düşünölmekteydi.³⁵²

Türklerde devlet hükümdarlarının ve maiyetinin bilgili ve akıllı olması istenmekteydi.³⁵³ Bilgi ve akıl yeryüzünde Tanrının temsilcisi olan hükümdarın kutlu özelliklerinden idi; ancak hükümdar hiçbir zaman olağanüstü bir varlık olarak görölmemiştir. Hükümdara ilahi vasıflar yüklenmemiştir ve tanrı ile hükümdar aynı görölmemiştir.

Karahanlı Devleti'nin İslam dinini resmi hale getirmesiyle hükümdar halkını tanrının kendisine emanet ettiği kullar olarak görmesine ve hem halka hem de Tanrı'ya karşı kendisininorumlu hissetmesine neden olmuştur.³⁵⁴ Hükümdarların çoğu halkın refahını ve ekonomik kalkınması ön planda tutan kimseler idiler. “*Sultan'ül-adil*” unvanı bu düşünceleri ve çalışmaları neticesinde alarak adil ve erdemli kimseler olduklarını göstermişlerdir.

³⁵² Ögel, *Türklerde Devlet...* İstanbul, 2016, s. 242-243.

³⁵³ Taneri, *Türk Devlet...* İstanbul, 2015, s.123-124.

³⁵⁴ Bedirhan, *Orta Çağ...* Ankara, 2012, s. 156-157.

Halkın huzur ve sessizliğini korumak ve sürekli tutmak da hükümdarın sorumlulukları arasındabulunmaktaydı.³⁵⁵ Hükümdar adil ve asayiş sağlayan olarak halkın koruyucusu, huzurun teminatıdır.

Karahanlı hükümdarları ise devletin hakemleri olarak mutlakıyet yolunu tercih etmişlerdir. Hükümdarlar XII. Yüzyıla gelindiğinde otoritesini ve gücünü kullanmaktan çekinmeyen kimseler olmuşlardır.³⁵⁶ Hükümdarların ilahi bir gücü ve vasfı da bulunmamaktadır. Çin’ de olduğu gibi hükümdar ilahi temelli bir kimse ya da tanrı olarak görülmemektedir. Hükümdarın Tanrı’nın oğlu olduğu gibi bir iddiada söz konusu değildir.³⁵⁷ Türklerde hükümdar Tanrı tarafından seçilen ve dünya düzeninin sağlanması ile sorumlu tutulmuş kimselerdir ve yaptıklarından da sorumludurlar.

Hükümdar yeryüzünün ve bütün insanlığın temsilcisi olarak devletin en tepesinde yer almaktadır.³⁵⁸ Hükümdar, toplum için adaletin ve kanunun direğidir. Hükümdarın tüm yaptıkları işler adaletli olmalıdır.³⁵⁹ Hükümdar halkı töreye uygun olarak yönetmek zorundadırlar.³⁶⁰ Faydalı olan para ve malı ilahi yasaklar, emir ve töre ile birleştirerek uygulayan bir hükümdarın toplumda düzen sağlayacağına inanılmaktadır. Bu şekilde toplumun dirliğini ve

³⁵⁵Taneri, *Türk Devlet...* İstanbul, 2015, s. 139-140

³⁵⁶İstenbike Togan, “On İkinci Yüzyılda Hâkimiyet Mücadelesi: Çin, Orta Asya ve Yakın Doğu’da”, *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağan*, Ankara, 1998, s. 100.

³⁵⁷ Köksal Şahin, “Eski Türklerde Merkezi İdare”, *Türk İdare Dergisi*, s. CDXLVIII, İç İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2015, s. 153-154

³⁵⁸ Yusuf Deniz, *Türk İdare Tarihi Açısından Yetki Genişliği*, 2010, s. 24-26.

³⁵⁹ Muhsin Kalkışım, “Kutadgu Bilig’de Adalet Değeri”, *Mavi Atlas Dergisi*, s. I, Gümüşhane Edebiyat Fakültesi Yayınları, Gümüşhane, 2013, s. 94.

³⁶⁰ Özlem Bağdatlı, *Kutadgu Bilig’de Devlet ve Adalet İlişkisi*, 2007, s. 100

birliğini sağlayabileceklerini bilmelidirler. Paranın ayarını korumak ve ekonomik dengeyi sağlamak da hükümdarın sorumluluğundadır. Toplumun en önemli gördüğü ve bir hükümdar da aradığı unsurlar olan paranın değerini koruma ve adaletin temini hükümdarın toplum tarafından sevilen ve saygı duyulan kimse olmasında etkisi büyüktür.

Karahanlı Devleti bünyesinde bulunan halkı korumak ve gözetmek ile kendini yükümlü görmesi hükümdarların sosyal devlet algısı içinde olduğunu göstermektedir. Karahanlı hükümdarları sosyal ve siyasi hayatı düzenleyerek Karahanlı Devletinin çıkarlarını korumakla birlikte halkının de refah içinde olmasını sağlamak istemişlerdir. Hükümdar bu bakış açısında yaşanan olumlu ya da olumsuz tüm gelişmelerin merkezine koyulmuştur. Bu algının gelişmesinde pek tabii en önemli olgu Kut anlayışıdır. Hükümdarın kutlu bir kimse olması ve yönetimde hâkim güç olması hükümdarın siyasi otoritesinin zayıfladığı dönemde saltanatının son bulmasına neden olmaktadır. Bu, halkın hükümdardan beklentilerini karşıladığı müddetçe kutunun devam ettiği, eğer hükümdar halkın memnuniyetini sağlayamaz ise de kutun kendisinden alındığına bir işaret olarak görülmektedir.

2.5.HALKIN HÜKÜMDAR ÜZERİNDEKİ HAKLARI

Eski Türklerde, kağanın görevleri arasında sayılan unsurların başında kağanın iyi kanunlar yaparak, bu kanunları adaletle uygulaması ve halkı koruması gelmiştir. Adalet ve eşitliğin sağlanması hükümdarın görev ve sorumlulukları ile ilgilidir.³⁶¹ Türk devlet anlayışında halk kendini idare edenlerden birtakım beklentiler içindedir. Halkın hükümdar üzerinde başlıca üç hakkı bulunmaktadır.

İlk olarak hükümdar paranın istikrarını ve ekonominin istikrarını korumak, hayat pahalılığını engellemekle yükümlüdür. İkinci görevi; iyi kanunlar koyup halka eşit ve adalet ile hükmetmeli zorbalık ve kargaşaya engel olmalıdır. Üçüncü görevi ise, ülke içinde dirlik ve düzeni temin ile halkın huzur ve güven içinde yaşamasını sağlamaktır.³⁶² Halk hükümdarın kendisine iyi davranmasını ve korumasını beklemektedir.³⁶³Ferdi irade ve kişiler değil; adil, eşitlikçi ve üniversal kanun anlayışı hâkim olmuştur.³⁶⁴ Karahanlı Devleti bünyesinde yaşayan halkın hükümdardan en önemli beklentisi ekonomik istikrarı sağlaması ve paranın değerini korumasıdır. Ticari hayatta hükümdarın ekonomik dengeleri koruması ve fiyat düzenlemelerinde bulunması beklenmektedir. Karahanlı Devletinde basılan ve tedavüle çıkarılan paraların bu nedenle ehemmiyeti büyüktür. Halkın alım gücünün düşmesi devlet içinde iç ve dış isyanların yaşanmasının en büyük etkenidir.

³⁶¹ Esra Yakut, “Eski Türklerde Hukuk”, tarihsiz, s. 405.

³⁶² Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 73.

³⁶³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 404, b.5461.5462.5463.5464.

³⁶⁴ İbrahim Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 31.

Hükümdarın siyasi otoritesini ve gücünü koruyabilmesi için hayat pahalılığını engellemesi ve alım gücünü belli bir seviye de tutması gerekmektedir. İyi koyulmuş olan kanunlar ise devletin adaletli bir şekilde yönetilmesi ve halkın her kesiminin haksızlığa karşı korunması açısından önemlidir.

Kanunların doğru ve adaletli uygulanması hükümdarın toplum tarafından sevilen ve saygı duyulan kimse olmasında etkisi büyüktür. Ekonomik bir istikrar ve düzen sağlayan hükümdar halkı tarafından sevilen ve saygı duyulan bir kimse olarak addedilir. Halk, hükümdardan eşit adalet ve ekonomik bir istikrarın sağlanmasını beklemektedir.

Hükümdar halkını dışardan ve içerden gelebilecek olan tehlikelere karşı korumalı ve kollamalıdır. Bunu ise askeri ve mülki güç ile sağlayabilir. Halk, korunmak ve saldırılardan emin olmak ister ve bu durum halkın tabii hakkı olarak görülür. Ülkenin güvenliği ve asayişi bu nedenle hükümdarın görev ve sorumluluğu altındadır. Hükümdar halkın emin olması ve ülke sınırlarının düşman güçlerin tarafından tehdit edilmesini engellemelidir. Hükümdardan halkın ve ülkenin korunmasına ehemmiyet vermesi beklenmektedir. Ülkenin huzur ve sükûneti hükümdarın hâkimiyet gücü ile paralellik arz etmektedir. Güçlü bir hükümdar ülkesini askeri, siyasi ve ekonomik olarak her türlü tehditten koruyabilir iken zayıf hükümdarlar ülkenin korunmasının da zayıf olmasına neden olmuşlardır. Bu ise devletlerin istilalara açık bir hale gelmesine neden olmuştur.

Halkın hükümdardan beklentisi arasında eğitmek, ihtimam ve özen göstermek olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁶⁵ Halk hükümdarın ilgi ve alakası ile ilerleme kaydettiği ve yönetildiği için hükümdar halkına karşı vazifeli ve sorumlu olmuştur.

2.6. HÜKÜMDARIN HALK ÜZERİNDEKİ HAKLARI

Karahanlı Devleti'nde hükümdarın halkına karşı sorumlulukları olduğu gibi halkın da hükümdarına karşı sorumlulukları bulunmaktadır. Hükümdarın yayınladığı ve adına yarlığ denilen fermanlara halkın uyması gerekmektedir. Halk hükümdarın gönderdiği emirlere sorgusuz bir şekilde itaat etmeli ve uymalıdır. Hükümdarın halkından bir diğer beklentisi ise vergilerini ödemeleridir. Devletin mükellefiyetlerini yerine getirebilmesi için bu gelirlere ihtiyacı vardır. Hükümdarın halkından beklediği bir diğer husus ise halkının, hükümdarın dostuna dost düşmanına düşman olmasıdır. Humaru ile devlet bünyesine hazine aktarmak da devletin halk üzerindeki bir hakkı olarak bilinmektedir.³⁶⁶ Hükümdarın halkının güvenliği ve huzurunu sağlamakla yükümlü olduğunu bilmekteyiz. Halk ise hükümdarın koyduğu kurallar olan fermanlara uymalı ve hükümdarın emirlerine itaat etmelidir. Bu hükümdarın halkı ile arasındaki uyumu sağlaması açısından önemlidir. Hükümdar bu fermanları sadece devlet ve halkın düzenlenmesi için koymamıştır. Halkın kendi arasında yaşaması muhtemel olan sorunlar ve kavgalar için de bu kurallar gereklidir.

³⁶⁵ Ögel, *Türklerde Devlet...* İstanbul, 2016, s. 144

³⁶⁶ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 73.

Toplumun düzeni ve huzur içinde yaşamlarını idame ettirmeleri için hükümdar kanunlar ve düzenlemeler yapmıştır. Devletin uyguladığı vergiler ise asayiş ve devlet işleri açısından ehemmiyetlidir. Hükümdarın dostuna dost düşmanına düşman olmaları durumu ise devletin içerden alabileceği tehlikelerin önüne geçile bilmesi için alınan bir tedbir olduğunu düşündürmektedir.

Toplumun her türlü desteğini aldığı devletine karşı sahip çıkan ve saygı duyan bir karakter göstermesi gerekmektedir. Karahanlı toplumunda zengin olan kimselerden devletin bu kimselerin mallarının belli bir kısmını devlet bünyesine alarak hazine malı saydığı da bilinmektedir. Humaru yöntemi ile devlet halkından ölen ve varlıklı olan bu kimseleri mallarını kendi hazinesine aktararak ekonomik olarak bir geliri de halkın bünyesinden bu şekilde sağlamaktadır.

2.7. HÜKÜMDARIN GÜNLÜK HAYATI

Karahanlı Devletinde hükümdarının günlük hayatları genel hatlarıyla resmi, özel ve devlet erkânı ile geçirdiği zamanlardan oluşmaktadır. Hükümdarın günlük yaşantısında da kendisi için kullanılagelen unvanlar aynen kullanılmaya devam etmiştir. Hükümdar devlet görevlileri ve elçiler ile olan temaslarını genellikle sarayında, saray da olmadığı zamanlar ise otağında yaptığı bilinmektedir. Bu görüşmelerde hükümdarın hâkimiyet alametlerinden olan; hilat, taht taç, çetr gibi alamet unsurlarını kullandığı bilinmektedir. Hükümdarın resmi hayatının geçtiği bir yer olup olmadığı henüz tespit edilememiştir.³⁶⁷Hükümdarın günlük hayatı ile ilgili en farklı bilgi İbn-i Fadlan' da geçmektedir.

Müellifin aktardığı bilgiye göre; *“Halife Hişam b. Abdülmelik İslam dinine davet maksadı ile Türk hükümdarına adam gönderdi. Gönderilen kişi şöyle der; Hakanın yanına girdiğimde eğer yapıyordu. Tercümana “Bu Adam kim?” dedi. O da “Arap hükümdarının elçisi.” dedi. Hükümdar; “Benim hizmetkârım olan mı dedi?”, Tercüman “evet” dedi. Hakan benim ekmeği az eti bol bir evde oturmamı emretti. Günlerden bir gün, her biri bir sancak taşıyan on kişiyle atına bindi. Etrafı orman olan bir tepeye çıktı. Güneş doğunca yanındaki on kişiden birine sancağı açmasını emretti o sancağı açınca “cahcah” diyerek hükümdarın önüne geldiler ve hükümdara selam verdiler”*³⁶⁸ demektedir. Burada hükümdarın devlet yönetimi ve siyasi meseleler

³⁶⁷ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 99.

³⁶⁸ İbn-i Fadlan, *İbn-i Fadlan...* İstanbul, 2010, s. 50.

dışında kendisine ait şahsi yaşantısını görmekteyiz. Hükümdar kendi halinde iken eğer dahi yapan bir kimse olarak karşımıza çıkmaktadır. Hükümdarın askeri sınıf tarafından karşılanma yöntemi de bu bakımdan kayda değerdir.

Hükümdar resmi hayatında bir kimse ile görüşmek arzusunda bulunur ise bu kimsenin okumasını yani davet edilmesini istemektedir. Hükümdarın vezir ve diğer devlet görevlilerini huzuruna çağırmasına “ündemek” (ünlemek) denildiği de bilinmektedir. Hükümdar bu devlet görevlilerini protokol dâhilinde kabul etmektedir. Davet etme işine “okumak”, bu görevi yapan kişiye de okıtçı denilmektedir. Bir kimse hükümdarın karşısına çıkmak isterse bunu hacib veya diğer devlet büyüklerine bildirir ve bu mesele hükümdara arz edilirdi. Buna da “ötünmek” denilmiştir. Hükümdar bu kimseyi kabul eder ise de hacib onu hükümdara sunmaktadır.³⁶⁹ Hükümdarın karşısına çıkabilmek için protokol gereklerinin yerine gelmesi ve hükümdarın da bu durumu onaylaması gerekmektedir.

Hükümdarın sadece âlimler için iyi bir muamele ve karşılama yapılması gerektiği üzerine durulmuş bilgili ve âlim kimselerin mutluluk vereceği onların ne derlerse yapılması gerektiği, hükümdarın âlimler önlerinde eğilmeleri gerektiği vurgulanmıştır.³⁷⁰ Hükümdarın bilgi ve bilgili kimselerin desteğine ve bu şekilde kendisinin de bilgili bir şekilde devletini yönetebileceğine değinilmiştir.

³⁶⁹ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 101.

³⁷⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s.410, b. 5551-5552.

Hükümdarın özel hayatı hakkında çok fazla bir bilgiye sahip değiliz. Hükümdarın özel hayatında vezirler ile görüştüğü ve sohbet ettiği bilinmektedir. Hükümdarın diğer saray görevlileri ile de olan iletişimlerinde hükümdarın çalışanlarını ve saray hizmetlilerini övmesinin faydalı olacağı söylenmektedir. Saray görevlilerinin övülmesi ve takdir edilmesi onların hükümdara sadakatli ve bağlı olmalarının en önemli gerekçesi olarak görmek mümkündür. Hükümdarlar saray ve çevresinde hayatlarını geçirmekte, saray yöneticileri ile devlet meselelerini görüşmektedir. Karahanlı hükümdarları saray erkânı ve devletin merkez noktası olmuştur; devletin her türlü durumlarının takipçisi ve düzenleyicisidir.

2.8. HATUNLAR VE TİĞİNLER

Karahanlı Devletinde hükümdardan sonra sarayda en çok önem arz eden kimselerin başında hatunlar ve tiginler gelmektedirler. Hatunlar hükümdarın eşleri olarak sarayda önemli bir mevkie sahiptirler. Tiginlerise hükümdarın tahttaki varisleri olarak aldıkları eğitim ve saraydaki konumları nedeniyle sarayın en önemli kimseleridirler.

Hatun, Türk ve Moğol lehçelerinde hatun, hatyn, hotun, katun, katyn kadın gibi çeşitli şekillerde bulunan ve hatun şeklinde kayıt olunan bir kelimedir. Kelime üzerine kesin bir etimolojik tahlil yapılmamıştır. Eski Türkçe 'deki kağatun kelimesinin sonradan bu şekle dönüştüğü düşünülmektedir. Hatun kavramı, tarih boyunca Türklerle temas etmiş, Asya ve Avrupa milletlerinin dillerine Türk hükümdarının karısı, Türk kadını, saygın kadın, yönetici kadın gibi

anlamlarıyla geçmiştir. Hatun kelimesi Hunlardan beri hükümdarın karısının kullandığı resmi bir unvan olmuştur. Eski Türklerde hatunlarında devlet yönetiminde söz sahibi oldukları bilinmektedir. Eski Türk geleneklerinin tesirinin güçlü bir şekilde hissedildiği Karahanlı Devleti'nde de hakandan sonra en yetkili kişi hatun olmuştur. Karahanlı sarayında hatuna *kuñuyveya* *kuñuy hatun* da denilmektedir.³⁷¹

Hatunların devlet makamında ve yönetimde mevkileri bulunmaktadır. Türk hatununun ordu kumanda ettiği dahi bilinmektedir.³⁷² Türklerde sarayda hanedan soyundan olan tüm kadınlar için hatun terimi kullanılmıştır. Karahanlı Türklerinin kadınlarına *Terken Katun* şeklinde hitap etmiş olabilecekleri muhtemeldir. *Terken Hatun* baş hatunların kullandıkları unvanlar iken, diğer hatunlar için *kuñuy* kullanılmakta idi. Bu ise onların daha alt hatunlar olduklarını göstermektedir.³⁷³ Türk devlet geleneğinin bir parçası olarak Karahanlı Devletinde de hatunlar yönetimde söz sahibi olmuşlardır ve hakandan sonra en yetkili kişilerdir. Hatunlar içinde de hükümdarın ilk eşi olan hatun "*baş hatun*" ya da "*has hatun*" dur.

Hatunlar genellikle sarayın özel bölümü olan haremın düzenleyicisi olmakla birlikte kurultay ve toylara katılan da bir kişidir. Hatunların devlet makamında ve yönetim de etkili olmaları siyasi hayatta kadınların da etkin olduğunu ve Karahanlı Devletinde kadının

³⁷¹ Abdülkadir Özcan, "Hatun" *DİA*, c.XVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 499

³⁷² Gömeç, *Türk Kültürünün...* Ankara, 2014, s. 142-143.

³⁷³ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 125-126.

eski Türk devletlerindeki şekliyle varlığını devam ettirdiği görülmektedir. Hatunlar hükümdarın yokluğunda devletin yönetiminde görev almakta ve devleti yönetme için idari kuvvet kullanabilmekte idi.

Kaşgarlı Mahmut'a göre Tigin ise, sözlük anlamıyla kul köle anlamlarını ifade etmektedir. Daha sonraları Türk Hakanlığı tarafından köleleri anlatmaktan çıkıp Afrasyab neslinden olan oğullar için kullanılan bir unvan olmuştur. Tiginler, babalarına olan saygıları nedeniyle hitap ederken köleniz (kulunuz) şunları yaptı, şunları kıldı şeklinde alçak gönüllü davranırlar ve babalarına olan saygılarını gösterirlerdi.³⁷⁴Tiginler bir ordunun başına kumandan veya bir vilayete vali olurlardı. Tiginler bu görevleri alabilirler ise şad unvanını alırlar ve vali olabilirlerdi. Şehzadelerin başarılarına göre unvanlar aldıkları bilinmektedir. YollugTegin, Kültegin, Tonga Tegin gibi birçok yerde tegin unvanı kullanılmıştır. İslami dönem Türk devletlerinde bu unvana rastlanılmaktadır. Türk Hakanlığı soyunda hakanların soyundan gelen hatunlar ve bunların çocuklarına tarım unvanı da verilmektedir. Devletin içinde itibarlı aileler isteseler dahi çocuklarına “*tarım*” unvanını verdiremezlerdi. Arslan han döneminde teginlerini için yınaltegin ve yığan tegin kademeleri oluşturulmuştur.³⁷⁵ Ancak Kül Tigin, YollugTigin gibi unvanlar Köktürk Devletinde de hanedan azası için unvan niteliğinde kullanılmıştır. Tiginleri de bey

³⁷⁴ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat 'it...* İstanbul, 2005, s. 546.

³⁷⁵ Ömer Soner Hunkan, “Tegin”, *DİA*, c.XL, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011, s. 312

unvanına erişeceklerine vurgu yapılmıştır.³⁷⁶ Köktürk Devletindeki bu durum Karahanlı tiginlerinin unvanları ile karıştırılmamalıdır. Yusuf Has Hacib'tetigin bey, köle bey, şeklinde tiginler geçmektedir.³⁷⁷ Onların yükselecekleri ve hizmetleri ile kendilerine minnettar kalınacakları belirtilmektedir.

Hatunlar ve tiginler Karahanlı Devletinin hükümdarından sonra gelen en önemli hanedan üyelerindedirler. Hükümdarın ailesi olarak sarayda önemli bir mevki ve güce sahiptirler. Karahanlı tiginleri taşrada görev almalarından dolayı burada devlet yönetimi ve hükümdarlık bilgilerini öğrenerek yönetime bu donanımları ile geçerler. Tüm Türk devletlerinde de olduğu üzere Karahanlı tiginleri de taşrada yönetimde bulunarak devlet yönetme tecrübesine erişirler idi.

³⁷⁶ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 128-129.

³⁷⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 307, b. 4068-4069.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARAHANLI SARAYINDA SARAY GÖREVLİLERİ

3.1. ULU HACİB, HACİBLER, BUYRUKLAR

Kaşgarlı Mahmut'ta tayangu olarak geçen hacib mabeyinci olarak açıklanmıştır. Arapça hacib olarak yaygınlaşınca tayangu ile yer değiştirmiştir. Kelimenin esas hali, Kök tayandı, o bana tayandı şeklindedir. Çünkü hakanlar haciblere ihtiyaç duyarlar. Hakanın tebaası arzuhâllerini hakana sunmak ve yanıt almak için mabeyinciye bağlıdır. ³⁷⁸ Karahanlı hükümdarları da tebaası ile iletişim kurabilmek için hacibleri görevlendirmiştir. Hacibler, hükümdarın halkı ile arasında iletişimin sürekliliğinin sağlanması açısından en yetkili kişilerdir.

Sözlükte, araya girmek, mani olmak, birinin bir yere girmesini engellemek, örtmek, gizlemek manalarına gelen hacb mastarından türetilen bir ismi- faildir. Bir kimsenin bir yere girmesine engel olan kimse, kapıcı demektir. Hacibliğin tarihçesi Sasani devletine kadar geri götürülmüştür. Haciblik makamı Emevi devlet geleneğinden kendisinden sonraki devlet olan Abbasilere de geçmiştir. Karahanlı Devletinde hacib, idare edenin idare edilenle münasebetini düzenleyen kişidir. Devlet ve saray görevlilerine maruzatta bulunacak kimseyi önce hacibin kendisi kabul eder, hazinedar ve kâtip gibi yüksek rütbeli görevlilerden, elbiseci ayakkabıcı gibi diğer görevlerde bulunan kimselere kadar herkesi dinlerdi. Bilhassa, fakir, dul, öksüz ve

³⁷⁸ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat 'it...* İstanbul, 2005, s. 544

yetimlerin istek ve arzularını hükümdara arz etmek onun başlıca vazifesiydi. Hak talebinde bulunanları kabul ederek divanlara yönlendirende yine hacibtir. Huzura kabul esaslarının düzenlenmesinde görevli olan da hacibtir. Hacib elçilerle de ilgilenmektedir. Karahanlı ve Selçuklu saray haciblerine hacib'ülhüccab veya ulughacib denildiği de bilinmektedir.³⁷⁹

Has Hacib halkın şikâyet ve isteklerini hükümdara bildiren kimsedir. Has Haciblerin altında başka hacibler de bulunmaktadır. Sarayda bu haciblerin başı olan Has Hacibler sadece hükümdara bağlı kimselerdirler. Hacibin görevleri arasında törenleri düzenlemek, törenlerde herkesi sırasına göre dizmek, elçi kabul etmek, haksızlığa uğrayanları mezalim günlerinde hükümdarın huzuruna çıkarmak sayıla bilinir.³⁸⁰ Hacibler toplumun devlet ile arasındaki bağın düzenlenmesinde etkili kimseler olmuşlardır.

Haciblik saray protokolünde hükümdardan, devlet protokolünde ise vezirden sonra gelen en önemli görevlidir. Hacibler; hükümdarın, devlet adamları, memurlar ve halk ile irtibatını sağlayan görevlilerdir. Bunun yanında askeri alanda da görev aldıkları bilinmektedir.³⁸¹ Haciblerin hükümdardan sonra sarayda en yetkili kişi olması da kayda değerdir. Haciblerin sarayda hükümdardan sonraki

³⁷⁹ Aydın Taneri, "Hacib", *DİA*, c. XIV, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s.509.

³⁸⁰ Hasan Karaköse, *Orta Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2012, s. 132.

³⁸¹ Aydın Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Samaniler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2013, s. 315.

kimse olmaları onların saray teşkilatında yetkili ve devlet meselelerinde etkin kimseler olmasında etkili olmuştur. Haciblerin emrine buyruklarda verilmiştir.

Hacibler bütün devlet teşkilatında en yetkin kimse olmuşlardır.³⁸² Yusuf Has Hacib'e göre; Ulu hacibler, güvenilir, kökü soyu temiz, iyi tavırlı, dini bütün, gözü tok, alçakgönüllü, rüşvet almayan, terbiyeli, halk için iyilik isteyen, sözünün eri, zeki, nazik, beye yardımcı bir kişiliğe sahip olmalıdır.³⁸³ Hükümdara hizmet etmek isteyen vezirler dahi bütün buyruklarını ulu Hacibe bildirirler ve hacib bu bildirimleri hükümdara arz etmek suretiyle bildirmektedir. Bu açıdan inceler ise vezirlerin dahi hükümdar ile görüşmek istediklerinde hacibe başvurdukları ve hacibin aracılığı ile hükümdarla görüşebildiği kanaatine varabiliriz. Hacibler hükümdarların devlet erkânı ile görüşmelerinden önce aracı koştukları kimseler olarak, haciblerin birçok konuya vakıf ve bilgili insanlar oldukları görülmektedir.

Haciblerin bir diğer görevi ise; elçiler ile ilgili idi. Hacibler yabancı elçileri gidiş- gelişlerinde karşılamak ve izin vermek gibi birçok hakka sahiptirler. Elçilerin kalacakları yerlerden yeme içmelerine kadar birçok durum haciblere bağlı idi. Bu nedenle hacibler kanunları iyi bilmelilerdir. Hacibler, hükümdarın sözünden katiyen çıkmamalı, görmemesi gereken uygunsuz şeylere göz yummasını bilmeli, zamansız huzura girmemeli, kendisine hâkim olmalı, Türk

³⁸² Yazıcı, *İlk Türk- İslam...* Ankara, 1992, s. 89.

³⁸³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 194, b.2436-2437-2438-2439-2440-2441-2442-4443-2446-2447.

idare, örf ve anlayışını iyi bilmelidir. Hacibler, saç sakalı düzgün, yüzü ve kıyafeti güzel, erkek sesli ve açık sözlü olmalıdır. Dilini sakınıp gözetmeli, arzu ve heveslerini kontrol altında tutmasını bilmelidir.³⁸⁴ Haciblerin böylelikle devlet meseleleri ve hükümdar ile olan özel konuşmalarında sır tutması ayrı bir önem kazanmıştır. Hükümdarın Haciblerle olan görüşmelerinde ona verdiği bilgileri ve devlet meselelerini gizli tutmalı bunun içinde kendisini kontrol etmesini bilen kimseler olmaları gerekmektedir.

Sarayın haciblerinden olan Yusuf Has Hacib ise; Balasagunda başlayıp Kaşgar'da tamamladığı eseri ile Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Han'ın huzuruna çıkararak, eserini takdim etmiş ve beğenildiği için Has Hacib unvanını alarak mabeynci olarak sarayda görevlendirilmiştir.³⁸⁵ Hacibler Karahanlı Sarayında hükümdarların yardımcıları ve hükümdar ile toplum arasındaki yol göstericiler olarak da değerlendirilebilir.

³⁸⁴ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 138-7-138.

³⁸⁵ Melis Mutlu Özgeriş, "Karahanlılar Döneminde Sultan ve Devlet Adamları Etrafında Oluşan Edebi Çevreler", *TED*, s.II, Türkiye, 2013, s. 144.

3.2. KAPUCIBAŐI

Özel işlerini yaparken Hz. Peygamberin kapıda bir görevli bulundurduğu, hulefa-i raşidinden her birinin kapucubaşlarından olduğu, Emeviler döneminde ise bu yapının Sasani etkisinde kurumsallaştığı, asıl gelişmenin ise Endülüs Emeviler'i döneminde yaşandığı bilinmektedir.³⁸⁶ Kapucubaşı, sarayda hacibten sonra gelen kişidir. O sarayın her türlü işinden sorumludur.³⁸⁷ Kapucubaşının görevleri arasında, çeşitli hizmetler için saraya adam almak, her türlü saray hizmetlilerinin huzura takdimi, onların terfi ve tayin işleri, bütün şahsi problemler, saray işlerinin usulünce yürütülmesi, sevk ve idare işleri, gerek sarayın içinde gerek saray dışında hükümdarın her türlü tehlikeye karşı korunmasının sağlamaktır.³⁸⁸

Kapucubaşları, Karahanlı Saraylarının kontrol ve denetiminden de sorumlu kimselerdir. Yiyecek ve içeceklerin kontrolü, hükümdara getirilen tepsilerin kontrolü, hükümdarın yemeklerine kimsenin dokunmasını engellemek görevleri arasındadır. Hükümdarın güvenliği sağlamak esas görevi olduğu için, gece nöbetçilerini uygun yerlere dikmekte onun görevleri arasından idi. Kapucubaşları, güvenilir, doğru, içten, hükümdara yakın ve onu koruyan bir kimse olmalıdır. Kapucubaşları avda ve ya cirit oyunları esnasında hükümdarı takip etmeli hükümdarın başına bir terslik

³⁸⁶ Abdülkadir Özcan, "Kapıcı", *DİA*, c. XXIV, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2001, s. 345.

³⁸⁷ Bedirhan, *İlk Müslüman...* İstanbul, 2012, s. 160.

³⁸⁸ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s.138-139.

gelmesini önlemelidir.³⁸⁹ Kapucibaşları, hükümdarın güvenliğinden ve sarayın asayişinden sorumlu kimsedir. Karahanlı sarayında kapucibaşları, hükümdardan ihsanlar koparmak, hizmetlilerin isteklerini ve arzularını hükümdara sunmaktır. Hükümdarın yemeklerini kontrol etmek, uygun olmayan şeylerin kaldırılmasını sağlamak, hükümdarın yemeklerine dokunulmasını önlemekte görevleri arasındadır.

Karahanlı Devletinde kapucibaşları, hükümdarın saray içinde ve dışında korunmasından ve güvenliğinin sağlanmasından sorumlu kişiler olarak sarayda görev almaktadırlar. Hükümdara yakınlığı bakımından devlet teşkilatında üçüncü, saray teşkilatında ise ikinci önemli isimdir. Kapucibaşları, Karahanlı saraylarının asayiş ve düzenlemesi ile ilgilenmiştir. Hükümdarın bizzat uğraşmadığı bazı konularda ise kapucibaşını görevlendirmesi ve ona yetkiler vermesi Karahanlı Devletinde kapucibaşlarının önemini ve görevini arttırmıştır.

³⁸⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 204, b. 2581-2582-2583-2584.

3.3. CANDAR

Candar, Farsça kökenli bir kelime olup; can silah, dar tutan anlamında silah tutan kimse, asker demektir. Karahanlı Devletinden sonra kurulmuş olan devletlerde de kullanılan bir kurum olmuştur.³⁹⁰ Karahanlı Devletinde hükümdarın ve sarayın muhafazasını yapan memurlara muhafızlara verilen isimdir. Candarlık görevi Tamgaç Han Ebu İshak İbrahim döneminde hırsız ve yol kesicileri ortadan kaldırtmak için yaptığı bir faaliyettir. İlk kez bu haydut ve yol kesicilerin elebaşlarına bu görevi vererek hepsini sarayda toplattığı ve ortadan kaldırdığı dönem de görebilmekteyiz. Karahanlı Devletinde ise candarlık makamının Batı Karahanlı Devletinde mevcut olduğu düşünülmektedir. Bu kimselere emir-i candar da denilmektedir.³⁹¹ Yusuf Has Hacib bu görevliden eserinde bahsetmemiştir. Bu durum geç dönemde gelişen bir kurum olduğu izlenimini vermektedir. Candar askeri bir görevlinin Karahanlı Sarayında asayiş ve düzenin sağlanması, emri altındaki muhafızları ile hükümdarı korumadır. Bu nedenle candarlık Karahanlı sarayının önemli bir mesleğidir. Candarlar, hükümdarın ve sarayda olan hükümdarın ailesinin korunmasından ve sarayın asayişinden sorumlu kimseler olarak görevlerini yürütmüşlerdir.

³⁹⁰ Aydın Taneri, “Candar”, *DİA*, c. VII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 145.

³⁹¹ Genç, *Karahanı Devlet...* Ankara, 2005, s 144.

3.4. SİLAHDAR

Farsça, silah taşıyan er anlamına gelen silahdar, Türk- İslam Devletlerinde askeri ve idari bir görevi ifade etmek için kullanılmıştır.³⁹² Karahanlı Devletinde bu teşkilata XI. Yüzyıl sonlarında ve XII. Yüzyıl başlarında rastlanılmaktadır. Karahanlı hükümdarlarının silahlarının düzenlenmesi ve bakımının yapılmasında görevli olan kişiler için bu unvanın verildiği bilinmektedir. Hükümdarın silahlarının taşınması ve bakımını yapılmasından sorumlu olan bu kimseler hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Kapucubaşının emri altında silahdarların olduğu bilinmektedir. Hükümdarın ve sarayın korunmasında etkili olan silahdarların Karahanlı Devletinde asayişini sağladıkları ve hükümdarı korudukları bildirilmektedir.³⁹³ Silahdarın, silahların alım, bakım, tamiri ile silahhanenin idaresi şeklinde görevleri bulunmaktadır.³⁹⁴ Dönemin diğer İslam Devletleri doğrultusunda böyle bir makamın Karahanlı Devletinde de bulunduğu aşikârdır.

³⁹² Şerafettin Turan, “Silahdar”, *DİA*, c. XXXVII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009, s. 191-192.

³⁹³ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s 145.

³⁹⁴ Karaköse, *Orta Çağ Tarihi...* İstanbul, 2012, s. 132.

3.5.ÂLEM BAŞ ER (ALEMDAR)

Arapça bayrak, sancak, liva anlamlarına gelen alem kelimesi ile Farsçada tutan anlamına gelen dar kelimesinden meydana gelen bir tarihi terimdir. Hükümdara ait saltanat sancaklarını taşıyan kimseler için kullanılmıştır.³⁹⁵ Karahanlı Devletinde kapıcubaşının, emrinde görev yapan kimsedir. Görevi barış zamanı hükümdarın bayrak ve sancağını korumaktır. Savaş zamanı ise orduları önünde bulunup, harekâtı sevk ve idare ile ilgilenmektedir.³⁹⁶ Harekâtı izlemenin ve geride hiçbir askerin kalmamasını sağlayarak karargâhı ve askerleri kontrol altında tutmalıdır.³⁹⁷ Hükümdarın sancağını ve tuğlarını taşıması Âlem Baş Erleri savaş meydanlarında ve seferlerde ön planda bir kimse olarak görülmelerinde etkili olmuştur. Hükümdarın sancağının ve tuğlarının Âlem Baş Er de olması savaş meydanında ordunun disiplini açısından da ehemmiyet taşımaktadır.

3.6.AŞÇIBAŞI

Karahanlı Sarayının en önemli bir diğer görevlisinin de aşçıbaşı olduğu anlaşılmaktadır. Mutfak ve kilerin idaresinin yürütülüp yemeklerin kontrol ve pişirilmesini denetleyen aşçıbaşı, saraydaki en önemli görevlilerden biridir.³⁹⁸ Aşçıbaşları sarayda kapucubaşına bağlı kimselerdir. Bu kimselerin temiz, dürüst ve seçkin kimseler olmaları gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bu kimselerin

³⁹⁵ Abdülkadir Özcan, “Alemdar”, *DİA*, c. II, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1989, s. 363.

³⁹⁶ Karaköse, *Orta Çağ Tarih...* İstanbul, 2012, s. 132.

³⁹⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s.187, b.2346-2347.

³⁹⁸ Hasan Karaköse, *Orta Çağ Tarihi...* İstanbul, 2012, s. 132.

hükümdarına gönülden bağlı kimseler olmaları olgun ve ağırbaşlı olmaları beklenmektedir. Hükümdarın aşçıbaşından emin olması ve güvenmesi gerekmektedir. Aşçıbaşlarının da bakımlı, temiz, düzgün yüzlü ve takva sahibi kimse olması istenmektedir.

Aşçıbaşının görevleri arasında; yemeklerin pişirilmesi ve sevk- idaresini kontrol altında tutmak yer almaktadır. Hükümdarın sofrasını kurdurmak, yemekleri kapucubaşının denetimine sunmak, yemekleri vaktinde ve usulü dâhilinde takdim etmek, yemeklerin zehirli olmaması konusunda kapucubaşı ile birlikte sorumlu tutulmak yer almaktadır.³⁹⁹ Aşçıbaşı hükümdarın beslenmesi konusunda görevli olduğu için hükümdarına karşı sadık ve edepli kimse olması gerekmektedir. Karahanlı Devletinde aşçıbaşları hükümdarın en önemli görevlilerinden biridir.

3.7. İLBAŞI

Bu görev hakkında kaynaklarda çok fazla bir bilgi geçmemektedir. Kutadgu Bilig’de “Kimi at aygır üzerinde ilbaşı” şeklinde bir ifade geçmektedir. İlbaşılık ile ilgili olarak söylenebilecek en önemli husus bu kimselerin saray kapucubaşlığına kadar yükselebilecekleri üzerinedir. İlbaşları sarayda kapucubaşlarının himayesinde görev almaktadırlar.⁴⁰⁰ Diğer saraylarda emir- ahur olarak geçtiği ifade edilen bu grup Karahanlı Devleti bünyesinde çok etkin bir sınıf oluşturamamıştır.

³⁹⁹Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 148.

⁴⁰⁰Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 150.

3.8. CÂMEDAR

Farsça “*came*” (elbise) ve “*dar*” (tutan) kelimelerinden oluşan sözcük Karahanlı Devletinde bir görev olarak verilmiştir. Camedarlık saraydaki en önemli görevlerden biri olarak görülmektedir. Hükümdarın elbiselerine bakmakla ve korumakla görevli kimseler bu görevi yürütmekteydi. Camedarlık makamı daha sonrasında yükselen bilinen bir makam haline gelmiştir. Camedarlar hükümdarların giyim- kuşamlarından sorumlu kimseler olarak diğer devletlerde de varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁴⁰¹Camedar saray terzisi olarak da belirtile bilinir. Hükümdarın ve ailesinin kıyafetlerini ve diğer giyim işlerini halletmekle sorumlu kişidir.⁴⁰²Camedarlar sarayda hükümdarın ve sarayda yaşayan görevlilerin elbiselerini dikmek ve bu elbiseler için kumaşları hazır etmek gibi sorumlulukları olan kimselerdirler. Karahanlı hükümdarlarının giydikleri kıyafetlerin hazırlanması ve temizlenmesi bu görevliler sorumluluğundadır. Camedarlar hükümdarların kıyafetlerini korumak ve düzenli bir şekilde saklamak zorundadırlar. Bu nedenle Camedarlar geniş mekânlarda çalışmaktadırlar. Böylelikle hükümdarın eşyalarının güvenliğini sağlar iken bu eşyaların kaybolmamasında ve hükümdarın sağlığına bir zarar gelmesinin de önünü almış olmaktadır.

⁴⁰¹ Aydın Taneri, “Camedar”, *DİA*, c. VII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, s. 45.

⁴⁰²Karaköse, *Orta Çağ Tarihi...* İstanbul, 2012, s. 133

3.9. İDİŞÇİ BAŞI (İÇKİCİ BAŞI)

İçki ve diğer meşrubat işlerine nezaret eden kimse olarak kaynaklarda geçen kimsedir.⁴⁰³ İdişçi Baş kelime anlamı olarak, kadehi bardak benzeri bir şeyler için kullanılmıştır. Hükümdarın sofrasında ya da ziyafetlerinde meşrubatlarının hazırlanmasında görevli kimse için söylenen bir unvandır. İdişçi başlarının kıyafetlerinin düzgün, olması gerekirdi. Genç ve güzel yüzlü olmaları, boyu fidan, görünüşleri ile göze hitap eden kimseler olmaları gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁰⁴ İçkici baş çok akıllı ve çok bilgili olmalı titiz ve doğru olmalıdır. İçkiyi kendisi hazırlamalı, mühür vurup korumalıdır. Hükümdarın güvendiği ve sadakatli bir kimse olmalıdır.⁴⁰⁵ İdişçi başının görevlerini sıra ile incelemek gerekir ise; lüzumlu olan meşrubatı hazırlamak ve bu meşrubat için gerekli malzemeyi temin etmek, sofrada kuru meyve çerez ve benzeri şeyleri hazır bulundurmak, içki, macun ve diğer gıdaları kapıcubaşının denetimine sunmak olarak sıralana bilinir.⁴⁰⁶ İçkici başının akıllı olması, içki için lazım olan malzemeleri temin etmesi hükümdarın yiyip içeceği gıdaları hazırlaması, içkiye karacağı otları kendisinin hazırlaması ve temizlemesi gerekmektedir. Kendisinin giyim ve temizliğine dikkat etmesi, hükümdarın onun elinden yeme içme isteğini etkileyeceği için temizliğine önem gösteren bir kimse olması istenmektedir. Böyle olan içkici başının hükümdar tarafından güven duyulan ve sevilen kimse

⁴⁰³Karaköse, Orta Çağ Tarihi... İstanbul, 2012, s. 133.

⁴⁰⁴ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 148-149.

⁴⁰⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 226-227, b. 2896-2897-2900-2092.

⁴⁰⁶ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 151.

olmasında etkili olduğu bilinmektedir.⁴⁰⁷ İdişçi başları hükümdarın içeceklerinden sorumlu kimseler olmalarından dolayı önemli kişilerdirler. Karahanlı hükümdarlarının içecekleri ve yiyecekleri bu kimselerin sorumluluğu altındadır. Bu nedenle güvenilir ve dürüst kimseler olmalarına ihtimam gösterilmiştir.

3.10. DİĞER SARAY HİZMETLİLERİ

Karahanlı Sarayında makam sahibi kimseler haricinde saraya hizmet etmekle görevli kimseler de bulunmaktadır. Karahanlı Sarayında bu tür görevlilerden bazıları, döşekçiler, tuğcular, kuşçular, ok ve yaycılar olarak sırala bilinir. Sarayda bu görevlilerin yaptıkları işler hakkında bilgiler çok detaylı değildir. Döşekçilerin, sarayın mefruşatı ile ilgilenen kimseler oldukları ve sarayın düzeninden sorumlu oldukları bilinmektedir. Kuşçular ise Karahanlı Devletinde av kuşları olan doğanları yetiştirmek ile görevli kimselerdirler. Bu kimselere doğancılar da denilmektedir.⁴⁰⁸ Doğancıardan anlaşıldığı üzere hükümdarın avlara gittiği ve bu amaçla bu kuşları beslettiği düşünülmektedir.

Okçu-yaycılar hakkında kaynaklarda pek bilgiye rastlanılmamaktadır. Karahanlı Sarayında görev alan okçuların avlarda hükümdara yardımcı oldukları düşünülmektedir. Karahanlı sarayında hükümdarın yolunu açan dur başların olduğu ve bu kimselerin hükümdar yürürken onun yolunu açtıkları ve yolun

⁴⁰⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 224-227, b.2889-2896-2903-2917-2920-2921-2926.

⁴⁰⁸ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 154-155.

güvenliğini sağladıkları bilinmektedir. Sarayda hükümdarın huzuruna istediği kimseleri tartıgçı vasıtasıyla huzura çağırıldığı gulamların da saray hizmetinde önemli roller aldıkları belirtilmektedir. Sarayın diğer hizmetlilerinin sarayda saygılı, hürmetli, kibirli olmama, uygunsuz hareketlerde bulunmaları gerektiği görevlilerin yapması gereklerden olarak bilinmektedir.

Sarayın mali işlerinden sorumlu kimseler olan hazinedarlar, ağıçı adı ile bilinmektedirler. Hazinedar, Karahanlı Devletinde bütün kayıt işlerini yürüten kâtibin bir devlet memuru olarak devlet muhasebesinde ve hazine işlerinde denetimden sorumlu kimse olarak bilinmektedir. Tüm mali işlerden sorumlu olan hazinedar, hazineyi koruma, geliştirme ve dürüst bir olmakla yükümlüdür.⁴⁰⁹

Hükümdarın bir görevliyi huzuruna davet etmesi üzerine her kim davet edilmiş ise derhal orada bulunması gerektiği sarayın usullerince hareket etmesi gerektiğinin önemli olduğu bilinmektedir. Tüm saray görevlilerinin dürüst ve güvenilir olmaları bu nedenle ehemmiyetli bir durum olarak görülmüştür.

⁴⁰⁹ Ahmet Vecdi Can- Selahattin Karapınar, “Kutadgu Bilig’de Muhasebe, Ticari Hayat ve Etik İle İlgili Beyitler ve Güncel Yorumu”, *S.Ü.S.B.E.D.*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Sakarya, tarihsiz, s. 74-75.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:

KARAHANLI SARAYINDA MERKEZ VE TAŞRA TEŞKİLATI

4.1. YUĞRUŞ (VEZİR)

Vezir, aslı Farsçada olup Avesta'da “*vicira*” karar vermek hükmetmek, Pehlevi dilinde “*viçir*”, karar veren hükmeden, kelimelerinden Arapça 'ya geçmiş Araplaşmış, oradan da Türkçe 'ye geçmiş bir kelimedir. Arapçada kökü “*v-z-r*”, “*yüklendi*” kökünden gelmektedir. Padişahın hemen hemen bütün işlerini yüklenen ve hükümdarlık ile ilgili meselelerde görüş ve tedbiri ile hükümdara yardımcı olan kimse manasına gelmektedir. Vezir kelimesinin kökeni hakkında farklı görüşler öne sürülmüştür. Sasani devlet teşkilatından Türk devlet teşkilatına geçen bir kurum olduğu düşünülerek kelimenin Farsçadan geldiğine ve daha sonra kelimenin Araplaştığı düşünülmektedir. Devlet memuru olarak vezir, icrai, teşri ve kazai salahiyetleri kayıtsız şartsız elinde bulunduran ve hükümdarlık vekili sıfatı ile devletin bütün işlerinin sevk ve idare eden kimsedir. Karahanlı Devletin de de vezirlik hükümdarlıktan sonraki en yüksek makam olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴¹⁰

⁴¹⁰ Fatih Yahya Ayaz, “Vezir”, *DİA*, c. XLIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 79-80.

Karahanlı Devletinin hükümdardan sonraki yetkili kişi ve hükümdarın vekili sıfatı ile devlet işlerini yürüten vezirin başlıca görevi ülkede huzuru, refahı, dirlik ve düzeni sağlamak, ülkenin sınırlarını genişletmeyi ve devletin hazinesi geliştirmeyi, devlet memurlarını yönlendirmeyi⁴¹¹ esas almış olmasına ehemmiyet verilen bir saray görevlisi olarak bilinmektedir.

Kaşgarlı Mahmut'ta yağruş, Türklerde halkın arasından gelen ve vezirlik makamına yükselen kimseye verilen bir unvandır. Bir kimse bu işe yatkın değil ise geniş bir yandaş kitlesine sahip de olsa atlı bir savaşçıya (süvariye) ya da benzerlerine bu unvan verilmez. Bu makam hakandan hep bir seviye aşağıdadır. Yağmurda, karda ve sıcakta başı üzere kurulan kara ipekten bir çadırı vardır.⁴¹² Türk kökenli olmayan kimseler vezirlik makamına yükselemezlerdi.⁴¹³ Yağruşlar, dinlerine ve inançlarına sadık, sabırlı ve sükûn olmalıdırlar. Ağırbaşlılık, hükümdara ve halka bağlılık, adaleti daimi bir şekilde göz önünde tutmak yağruşun gayesi olmalıdır.⁴¹⁴ Yağruş, Karahanlı Devletinde hükümdar adına devleti yönetme yetkisine sahiptir.

Yağruşluğa atanan kimse için uygun bir unvan ile tuğ, davul, zırh, hilat, süslü at takımları ve vezirlik mührü verilmektedir. Devletin bütün işlerinden hükümdara karşı sorumlu olan birinci kişidir. Divanların toplantıları yağruşun başkanlığında toplanmakta idi.

⁴¹¹ Abdülkerim Özaydın, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Vezirlik", *DİA*, c. XLIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 82-83.

⁴¹² Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat 'it...* İstanbul, 2005, s 706.

⁴¹³ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 169.

⁴¹⁴ Ahmed b. HemdemSüheylî, *Nevadır-ı Süheylî...* İstanbul, 1980, s. 111-112.

Divanda maliye, iç ve dış yazışmalar, askeri işler yuğruşun kontrolünde yapılmakta idi. Divanda alınan kararlar yuğruş tarafından hükümdara arz olunmakta idi. Adalet işleri, kadılar ve ordu kadıları mahkemeleri yuğruşa bağlı bu kimseler aracılığı ile yürütülmektedir. Devletin bir meselesi önce yuğruştarafından incelenir ve hükümdara yuğruş tarafından arz edilir idi.⁴¹⁵ Hükümdarın naibi olarak yuğruş hükümdardan sonra devlet meselelerinde en yetkili kimse olarak görev almaktadır.⁴¹⁶

Hükümdar tarafından yuğruş, unvan, mühür, tuğ davul, zırh gibi alametler ile övülmüştür. Yuğruşların hükümdarlarının sözleri doğrultusunda görev yapmaları, güven ortamı oluşturmaları, halkın zenginleşmesi için çabalamaları ve yasaların düzenli bir şekilde uygulanmasını sağlamak görevleri arasındadır.⁴¹⁷ Yuğruşlar, hükümdarın kendilerine izin verdikleri ölçüde yuğruşlukkapusunda görev almaktadırlar. Kadın- erkek köleleri, mal varlığı, at aygır gibi hayvanları ve serveti bulunan yuğruş, bunları hükümdarın lütuf etmesi neticesinde elde etmektedir. Yuğruşların Karahanlı Devleti'nde başlıca görevleri; Memleketi tanzim ederek doğru kanunlar ile idare edip, düzeni sağlamak, halkı huzura kavuşturmak, kötülerin musallat olmalarını engellemek, hükümdar adına iyilik yapmak, zengin bir hazine toplamak, ülkeyi genişletmek, hizmetinde bulunanlara iyilik göstererek, kendisine ısındırmak olarak belirtilmektedir.⁴¹⁸

⁴¹⁵Karaköse, *Orta Çağ Tarihi...* Ankara, 2012, s. 133

⁴¹⁶ Uluçay, *İlk Müslüman...* İstanbul, 2013, s. 28.

⁴¹⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 96-97, b. 1036-1038-1039.

⁴¹⁸ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 170-171.

Yuğruş, bugünkü anlamında devletin bütün işlerinden birinci derece de hükümdara karşı sorumlu kişidir. Divanlar yuğruşun başkanlığında toplanmaktadır. Divanda maliye, iç ve dış yazışmalar, askeri işlerden sorumlu vezirler bulunmaktadır. Burada alınan kararlar hükümdara yuğruş tarafından arz edilir ve ondan sonra uygulamaya konulmaktadır.⁴¹⁹ Vezirlerin başarılı ve iyi, kifayetli ve âlim olduğu, mülk ve devlete zeval gelmemesinden hükümdarın işlerinin fesada uğramamasına düşkünlüğünden anlaşılmaktadır.⁴²⁰ Vezirlerin yeri geldiği zamanlarda elçilik heyetleri ile de ilgilendikleri bilinmektedir.⁴²¹ Hükümdara vezir olacak kimselerin özellikleri hükümdar tarafından belirlenmekte ve seçilmektedir.

Yusuf Has Hacib'e göre yuğruş, hükümdarın halka uzanan elidir. Onun eserinde; her beye bir vezir gerektiği ve hükümdarın rahat olabilmesi için vezire ihtiyacı olduğu belirtilmektedir. Vezirlerin, bu görevi ifa edebilmesi için, aklı, gönlü yeterli, her işi bilen, hükümdarın yüzünü güldüren, soylu, gınahtan sakınan kimseler olmaları beklenmektedir.⁴²² Hükümdarın yardımcısı olarak bu vasıflara sahip olması beklenen yuğruş, hükümdarın adaletini dünyaya yaymasında yardımcı olması beklenen kimsedir.

⁴¹⁹Karaköse, *Orta Çağ Tarihi...* İstanbul, 2012, s. 133

⁴²⁰Nizamülmülk, *Siyaset...* İstanbul, 2015, s.29.

⁴²¹ Usta, *Türklerin İslamlaşma...* İstanbul, 2013, s. 328.

⁴²² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 176, b2181-2182-2183-2185-2186.

Yuğruş, gözü tok, mal hırsı bulunmayan, edepli ve seçkin bir kişiliğe sahip olmalıdır. Doğru ve dürüstlüğüyuğruşun en önemli vasıfları olmalıdır.⁴²³ Yuğruş, memleketi tanzim etmeli ve halkı huzura kavuşturmalıdır. Kötülerin halkın üzerine baskı kurmasını ve zarar vermesini engellemeli, zengin bir hazine toplayarak ülkesini genişletmeli, hizmetinde bulunanlara iyilik göstererek, kendisine ısındırmalıdır.⁴²⁴ Böylelikle vezirin kendisini kolay kabullendirmekle birlikte, otoritesini emri altındaki görevlilere hissettirip, bu kimseleri kontrol altında tutmakta kolay başarı sağlar.

Yuğruş, eli yüzü düzgün kimselerden olmalıdır. Bu vezirlerin heybetli görünmeleri gerekmektedir. Vezirler, hesap bilmeli, zeki olmalı, yazı bilmelidir. Vezir aynı zamanda alçakgönüllü ve yumuşak dilli olmalıdırlar. Olgun, erdemli, anlayışlı, bilge olan vezirlerin halka yararlı hükümdarına da bağlı olması beklenmektedir. Halk arasında cömert, akıllı ve sadakatli olan vezirler sevilmektedir.⁴²⁵ Karahanlı hükümdarları vezirlerinden, hesap bilmesini, istenmesinin en önemli nedeni, bir ülkenin para ve hazine ile yönetilmesinden ileri geldiğindedir. Hükümdar ülkesinde ekonomik zorlukların yaşanmasından ve isyanların yaşanmasının önüne geçilmesinin en gerekli yönü olarak ekonominin dengede tutulmasını görmüşlerdir.

⁴²³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 177, b. 2187-2188-2189-2191-2199-2200.

⁴²⁴ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 172-173.

⁴²⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 179-180, b. 2217-2218-2221-2229-2230-2231-2232.

Vezirlerin, cömert ve sadakatli olmaları da devletin devamlığı açısından önemlidir. Hükümdarın devlet meselelerinde en yakınında olan vezirler, devletin sırlarını ve hükümdarın kendilerine verdikleri bilgileri gizli tutmalı ve gerekli sorumluluğu üstlenmelidir. Vezir, hükümdarın devlet yönetiminde en güvendiği kişi olarak, kendisini kontrol etmesini bilmeli ve gerekli görülen durumlarda hükümdara yardımcı olmalıdır. Hükümdarın isteklerine cevap veren hükümdar, devlet yönetiminde hükümdarın en önemli yardımcısıdır. Karahanlı vezirleri gerek hükümdarın gerekse ülkenin dirliği ve düzeni için çalışan, halkın refahı için gerekli düzenlemeleri yapan saray görevlisi olarak Karahanlı Devlet teşkilatında yerini almıştır.

4.2. ELÇİ

Elçi kelimesi, halk, ülke, devlet anlamlarına gelen, Türkçe, el (il) kökünden türetilmiştir. Bu şekliyle özel isim olarak ilk kez Uygurlarda kullanılmıştır. Kelimenin Arapça karşılığı resuldür. Sonraki asırlarda sefir kelimesi elçiler için kullanılmıştır. İslam'ın etkisi ile eski Türk gelenekleri unutulmamakla birlikte elçilikler devletlerin dış işlerinde en önemli kişiler olmuşlardır.⁴²⁶ Karahanlı Devletinde de elçilere özel bir ihtimam gösterilmiştir.

Yusuf Has Hacib'de elçilere ayrı bir önem vererek eserinde kapucubaşından hemen sonra yer vermiştir. Elçinin asıl görevi ilden ile giderek gittiği yerlerde hükümdarını temsil etmektir. Elçiden gittiği yerde hükümdarının yüzünü ağartması beklenmektedir.⁴²⁷ Elçiler

⁴²⁶ Mehmet İpşirli, "Elçi", *DİA*, c. XI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 6.

⁴²⁷ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 177

devletin diğere devletlerde temsil edilmesinde en önemli saray görevlileri olmuşlardır.

Elçiler, bilgi ve akıl sahibi olmalıdırlar. Seçkin ve her türlü işten anlamaları gerekmektedir. Akıllı, tedbirli, gözü gönlü tok, candan bağlı, güvenilir ve dürüst biri olması gerekmektedir. Beyinin yararını gözetmelidir.⁴²⁸ Elçilerin güvenilir ve sır tutan kimselerden seçilmesi devletin ve hükümdarın bekası için önemli bir olgudur.

Elçilerin konakladıkları ve vardıkları yerlerde kendilerine yapılan tüm muameleler hükümdara yapılmış var sayılmaktadır.⁴²⁹ Hükümdarın elçiye kusur eylememesi bu görüşten ötürüdür ki önemlidir. Elçi, zeki olmalı, yazmalı, okumalı, erdemli olmalıdır. Çok kitap okumalı hem yazmalı hem de okumalıdır. Tıptan anlamalı düşünmelidir. Her türlü erdemi bilmelidir. Hesap ve geometriden anlamalıdır. Tavla ve satrancı iyi bilmelidir. Cirit ve ok atmayı bilmelidir. Avcılık yeteneği olmalıdır. Bütün dilleri hem yazmalı hem de okumalıdır.⁴³⁰ Elçilerden genel kültürlü ve yetenekli olmaları beklenmektedir.

Elçiler, boş, kötü bir insan ise hükümdarında saygınlığının kötü yönde etkilenmesine neden olmaktadır. Yusuf Has Hacib'e göre; elçiler, her türlü işi yüreğinde tutmalı, gittiği yerlerde kendisini saydırmalı, bildiği şeyleri saklayıp gizlemeyi bilmelidir. Elçilerin

⁴²⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 205-206, b. 2597-2599-2600-2607.

⁴²⁹ Nizamülmülk, *Siyaset...* İstanbul, 2015, s.133

⁴³⁰ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 207-208, b. 2628-2629-2630-2631-2632-2633-2634-2635-2636.

belleği iyi olmalı, ne söz işitirse onu aklında tutmalıdır.⁴³¹ Zamanın hâkim anlayışına göre, kendisine emanet edilen sözleri elçiler olduğu gibi aktarmalıdır. Dürüst bir şekilde görev yapan elçiye zeval gelmeyeceği inancı hâsıdır.

Elçilerin, güzel yüzlü ve boylu poslu olması beklenmektedir. Elçilerin saç sakalı düzgün, mert ve himmet sahibi kimseler olmaları gerekmektedir.⁴³² Elçiler hükümdarların diğer devletlerde temsilcileri olmaları hasebiyle kendilerine dikkat etmeleri ve düzgün olmaları gerekmektedir. Elçilerin dürüst ve güvenilir olmaları hükümdarın saygınlığı açısından ehemmiyetli bir durumdur. Kaşgarlı Mahmut 'ta elçi için yalawar terimi kullanılmaktadır.⁴³³ Hakanın yolladığı elçi olarak geçen bu kavram hükümdarın yolladığı elçilere verilmektedir. Elçiler Karahanlı Devleti'nde hükümdarın dış işlerinde en güvendiği yardımcısı olması bu kimselerin ihtiyat sahibi ve sorumlulukla donatılmış olmalarını gerekli kılmaktadır. Hükümdarın sözlerini taşıması nedeniyle de hükümdarına saygılı ve onun yararını gözeten bir kimse olması gerekmektedir. Karahanlı Devletinin elçilerinden beklediği özellikler dönemin siyasi dünyasının hâsıl görüşleridir.

⁴³¹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 208, b. 2640-2641-2642-2661-2662.

⁴³² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 209, b.2663-2664-2665.

⁴³³ Kaşgarlı Mahmut, *Divanı- Lügat 'it...* İstanbul, 2005, s. 651.

4.3. HAZİNE DAR VE KÂTİPLER

Farsça kökenli bir kelime olan hazinedar, çeşitli devletlerde, farklı tabirler ile anılmışlardır. İslami devletlerin birçoğunda görevli olarak karşımıza çıkan hazinedar ilk olarak İslam Devletinde görülmüştür. Abbasi Devletinden de diğer devletlere geçen hazinedar hükümdarın hazinesinin ve devletin malını korumak ve takip etmekle sorumlu kimsedir.⁴³⁴ Hazinedarlar devletin mali işlerinden sorumlu kimseler olarak görev almaktadırlar.

Yusuf Has Hacib'e göre hazinedar; çok dürüst, güvenilir ve doğru biri olmalıdır. Hakanının gönlüne girmeli ve onu memnun etmelidir. Çok mal görmüş ve gözü doymuş bir kimse olmalı, Tanrıdan korkmalıdır. Hazinedar içten bağlı, sözünün eri, doğru ve dürüst, zeki, uyanık, edepli ve tedbirli olmalıdır.⁴³⁵ Hazinedarın güvenli ve akıllı olması devletin gelirlerinin ve hükümdarın mülkünün korunması bakımından önem arz etmektedir.

Kaşgarlı Mahmut'ta, hazinedar için "ımgâ" tabiri geçmektedir.⁴³⁶ Hazinedarlardan içki içmemeleri, edepli ve tedbirli olmaları beklenmektedir. İçkili insanın cömert davranıp malı çevresine dağıtacağı ve hazineyi koruyamayacağı belirtilmektedir. Hazinedarlar, uyanık ve malı sayılı tutan kimseler olmalıdırlar, hesapları gizli tutmalı, giriş- çıkışları kontrol etmeli, yazarak kayıt

⁴³⁴ Erdoğan Merçil, "Hazinedar", *DİA*, c. XVII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s. 141.

⁴³⁵ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 216, b. 2758-2759-2761-2762-2763-2764.

⁴³⁶ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat 'it...* İstanbul, 2005, s. 280.

altına tutmalıdır.⁴³⁷ Hazinedarlar devletin ekonomik açıdan düzenli bir şekilde yönetilmesi ve hazinenin kontrollü bir şekilde harcanmasında görevlidirler.

Hazinedarlar, gözünü iyi gözetmeli, dilini sıkı tutmalıdır. Alışverişte olgun davranmalı tatlı dilli olmalıdır. Cömert olmalı ve sözünde durmalıdır.⁴³⁸ Hazinedarlar hükümdarın mülkünü ve devletin gelirlerini kontrol altında tutan ve aynı zamanda koruyan kimselerdir. Bu nedenle kendileri güvenilir ve ahlaklı olmalıdırlar. Hazinedarlar, devletin mallarını kendi malları gibi savurmamalı ve gerekli durumlarda bu malları koruma altına almalıdırlar.

Devletin ekonomik olarak kalkınması, askeri ve sivil gücünü oluşturması hazinedarın ekonomik düzeni sağlaması ile bağdaşmaktadır.⁴³⁹ Hazinedar, devletin ekonomisi ve kalkınmasında doğrudan görevli bir saray üyesidir.

Kâtip, sözlükte ketb, fiilinden türetilmiş bir ismi-i faildir. Yazı işleri ile uğraşan kimselere bu unvan verilmektedir. Hulafa-yıRaşidin döneminde her halifenin özel bir kâtibi bulunduğu bilinmektedir. Emeviler döneminde bir kurum halini alan kâtiplik Abbasiler döneminde divan halini almıştır.⁴⁴⁰ Karahanlı Devletin de de kurum halinde mevcut olan kâtiplik devletin önemli bir teşkilatını oluşturmuştur. Kaşgarlı Mahmut'ta bitigçi olarak geçen kavram, yazı

⁴³⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 217, b.2768-2769-2772-2774.

⁴³⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 218-219-, b. 2795-2800-2804-2806-2809.

⁴³⁹ Usta, *Türklerin İslamlaşma...* İstanbul, 2013, s. 319.

⁴⁴⁰ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Kâtip", *DİA*, c. XXV, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, s. 49-50.

yazan kimse olarak belirtilmektedir.⁴⁴¹ Karahanlı Devletinde resmi yazışmalardan sorumlu kimse olarak bitigçi karşımıza çıkmaktadır.⁴⁴² Yusuf Has Hacib'e göre "bitigçi", dürüst ve dini bütün olmalıdır. Yazıcıların, dili sıkı olmalıdır. Kusursuz bir yazı yazma ve ifade gücüne sahip olmalıdırlar. Kâtiplerin, açgözlü ve bilgisini kötüye kullananları, altın ve gümüşe aldananları sahibinin başını da kendi başını da tehlikeye atanlarından. Kâtiplerin içki içmemesi ve temiz tavırlı olmaları gerekmektedir. Kâtiplerin gece gündüz hükümdarın kapısında bulunmaları da gerekmektedir. Kâtipler güvenilir ve ahlaklı kimseler olmalıdırlar.⁴⁴³ Hükümdarın kendilerine verdiği bilgileri iyi saklamalı ve gerektiği durumlarda gereken kişilere iletmelidir.

Karahanlı Devletinin hazinedarları ve kâtipleri hükümdarın güvenini kazanmış ve devletine bağlı kimseler olmaları hükümdarın malının ve hayatının güven altında olmasının en büyük etkenidir. Hükümdarlar, hazinedarları vasıtasıyla devletin güven ve istikrarını sağlamakla birlikte hem halkın hem de askerinin kendisine bağlılığını sağlayabilmektedir. Böylelikle ülkesini genişletmekte ve kontrol altında tutabilmektedir.

Hükümdarların hazinelerinin güçlü olması fetih hareketlerinin fazla olmasına ve hem ekonomik kalkınmasına hem de ülke sınırlarının genişlemesinde etkisi büyüktür. Hazinesi güçlü olan hükümdarlar ülkesinde daha kolay hâkimiyet sağlamakla birlikte

⁴⁴¹ Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat 'it... İstanbul*, 2005, s. 190.

⁴⁴² Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 174.

⁴⁴³ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 213-214, b.2676-2677-2691-2692-2693-2695-2704-2725-2730-2731.

ülkesini daha rahat koruyabilmektedirler. Bu gelişmeler ise hazinedarlık kurumunun ve hazinedarın devlet bünyesinde önemini arttırmaktadır.

Kâtipler ise hükümdarın özel bilgilerini bilen kimseler olmaları hasebiyle hem esir olmamaları hem de sır tutan bir yapıya sahip olmaları gereken kimselerdir. Kâtiplerin iyi yazı yazmaları, her dile hâkim olmaları hükümdarın yazışmaları açısından ehemmiyetlidir. Ayrıca kâtipler sır saklamalı ve kendisini kontrol etmesini bilmelidirler. Bu durum kâtiplerin başarısını ve hükümdar nezdinde güveninin artmasında en mühim etkenlerdendir. İyi bir yazıcı olan kâtiplerin maddi unsurlara karşısında kendisini kontrol altında tutması da yine kâtiplerin görevleri arasındadır.

4.4. MEMURİYET VE UNVANLAR

Karahanlı Devletinde kıdemler ve rütbeler saray içinde bir hiyerarşi sisteminde gelişme göstermiştir. Devlet memur alımından, görevlilerin rütbelerinin yükselişine, hizmetlerine değin bir sistem içinde olan görevliler yaptıkları işlere göre unvanlar ve memuriyetler almışlardır. Hükümdarın etrafında gelişen bu sistemin içeriği hakkında bilgiler yetersiz olmakla birlikte, iki ana kaynak üzerinden bir değerlendirmesi yapılabilmektedir. Kaşgarlı Mahmut ve Yusuf Has Hacib ‘in eserleri doğrultusunda Karahanlı Devleti’nde verilen unvanlar hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.

Karahanlı Devleti’nde görevlilerin seçiminde iki usul bulunmaktadır. Bu görevliler küçük yaşta göreve alınıp yetiştirilenler ve daha sonradan görev alanlar olarak ayrılmaktadır. Kapuda hizmet etmek isteyenlerin, küçük yaşta eğitime başlamaları gerekmektedir. Kapuda hizmet etmek isteyenlerin, önce töre ve usulü bilmeleri üzerinde önemle durulmuştur. Hareketlerini düzenlemeli, tavır ve tarzları bilmeli, erkenden kalkıp hizmette hazır bulunması gerekmektedir.⁴⁴⁴ Bu hususlara dikkat eden kimseler sarayda görevli olarak kalabilmektedir. Bu başarıları müteakiben, hükümdara arz ve hitap usulleri öğrenilmektedir. Bu kimselerin ikballeri, cesur ve savaşçı ise okçu veya yaycı, doğru tabiatlı ise tamgacı, tavrı ve hareket düzgün ise saki, yazı ve hesap işlerinde iyi ise hazinedar, yazı ve zekâsı iyi ise de kâtip olmakla görevlendirilmiştir.⁴⁴⁵ Bir kimsenin

⁴⁴⁴ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s 157-158.

⁴⁴⁵ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 158-159.

sarayda görev alması ya da yükselmesi göstereceği ikballere bağlıdır. Başarılı olan kimseler hızla yükselirken bu durum tam tersi bir seyir de izleyebilmektedir. Hizmet oğlanlığından en yüksek rütbeli devlet görevliliğine kadar herkes sarayda yetişmektedir. Bu nedenle saraylar sadece hükümdarın ailesi ile kaldığı ve devlet meselelerinin görüşüldüğü bir yer olmaktan ziyade bir okul konumunda olmuştur.

Karahanlı Devletinde de rütbeler arasında bir sıralanma bulunmaktadır. Bu sıralama; Hakan, Er Ögi, İl Beyi, Yuğruş, Yabgu, Çavlı Bey, Tegin Bey, Çağrı Bey, İnanç Bey, Kök Ayuk, Öge şeklindedir. Hanedan mensubu şehzadelere Tegin ya da Tekin unvanı verilmektedir. Tekin unvanı hanedandan vezir aşağısı bir kimse ise bu lakabı almaktadır. Genel kabul bu kimselerin şehzadeler olduğu yönündedir.⁴⁴⁶Kanımca da şehzadeler için bu terim kullanılmıştır. Şehzadeler için tekin unvanının Karahanlı sarayında kullanıldığı bilgisine farklı kaynaklardan da vakıfız.

Karahanlı Devletinde hiyerarşi hükümdar ve sonrasında gelen kimseler doğrultusunda sıralanmaktadır. Hükümdarın akabinde devlet yönetiminin en yetkili kişisi olarak yuğruş ve diğer saray görevlileri ile ve vilayetlerde görev alanlar sıralanmaktadır. Karahanlı sarayında ilk sıra yuğruşa verilmiştir. Yuğruştan sonra il beyleri, eyalet valileri teşkilatta sıralanmaktadır. Diğer görevlilerin dereceleri saray içindeki konumları ile ölçülmekte idi. Karahanlı Devletinde kendisine bağlı birçok bey ve tabi devlet için Sagun ve Köl İrkin gibi unvanlar kullandıkları bilinmektedir.

⁴⁴⁶ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 160-161.

Yusuf Has Hacib sarayda görev yapan saray erkânı için, türlü işlerle devletine fayda sağlayan kimselerin, kutunun günden güne gelişeceği ve işinin ilerleyeceği belirtilmektedir. Devlet içinde görev alacak kimselerin, liyakatli olması, iyi yetişmesi, büyüğe küçüğe saygılı olması gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁴⁷ Devlet içinde yükselmenin akıl ve liyakat ile gerçekleşeceği Karahanlı Devletinde temel bir esas olarak kabul görmüştür. Hizmet için gelen insanların töre bilmesi ve sözü düzgün tavrı olmalıdır. Töre ve usul bilmeyen kimselerin ise hükümdara ve devlete bir faydasının olmayacağı belirtilmiştir.⁴⁴⁸ Saray içinde liyakat sahibi ve erdemli kişiler her daim önemsenmiştir.

Karahanlı sarayının görevlileri her daim hizmete hazır, erdemli, liyakatli, sabırlı, hükümdarını ve devletini gözeten, adalet ve düzen için sorumluluklarını yerine getiren kimseler olarak sarayda hayatlarını hem idame ettirmeli ve her daim sadakatli bir şekilde saray içindeki vazifelerini yerine getirmelidirler.

⁴⁴⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 312, b. 4150-4154.

⁴⁴⁸ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 302, b. 3998-3999-4001-4002.

4.5. TAŞRA TEŞKİLATI

Karahanlı Devleti'nin taşra teşkilat hakkında detaylı bilgilere sahip değiliz. Karahanlı Devletinde taşrada da Türk devlet idare geleneğinin bir gereği olarak yukarıda da teferruatlı olarak bahsettiğimiz, ikili teşkilat ve kut anlayışı devam etmiştir. Karahanlı yönetiminde iki kısımda ayrılan devlet, hanedanın üyeleri tarafından yönetilmekte idi. Her şehzadenin yönetimde hakkının bulunuyor olması devletin eski Türk ananelerinden izler taşıdığı ve devam eden bir unsur olarak taşra teşkilatında da karşımıza çıkmaktadır.

1042 yılından itibaren iki ayrı devlet olan Karahanlı Devleti'nde taşra, şehzadeler ve askeri valilerin kontrolü altında yaşamakta idi. Askeri valiler İlig Han Nasr döneminden itibaren vilayetlerde askeri anlamda yönetimde görev almakta idiler. Şehir ve vilayet hâkimlerinin emrinde birer küçük divan bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Hanedan üyeleri ve valilerin idare ettiği taşralarda bu idari görevlilerin emirlerine birer divanı da tahsis edilmiş vaziyette idi. Başiboş dolaşanların kontrolü için bölgede asayiş kuvvetleri, camilere yönelmeleri için ibadethaneler tahsis edilmiştir. Taşraya hükümdar varlığı ferman, yarlıg, mektup gibi belgelerin süratle ulaştırılması ile sağlanmıştır.

Hükümdarın buyrukları ve istekleri burada uygulamaktadır. Devletin ilk yıllarında ikili teşkilat sistemi ile yönetime tabi olması devletlerin taksim edilerek yönetildiğini göstermektedir. Boyların kendi beyleri himayesinde yaşadığı bir toplum olan Karahanlı halkı,

devlete bağılıkların beyleri vasıtasıyla sürdürmektedirler.⁴⁴⁹ Karahanlı yöneticileri vilayetlerde merkezi yönetimin varlığını hissettirebilmek için Hanedan üyelerinden olan kişileri taşraya vali olarak göndermekte ve bu bölgelerin de merkeze bağılı kalmasını sağlamak arzusunda görülmektedir.

Taşrada kurulan mahkemeler ve adli organlar ile varlığını hissettiren devlet, otoriteyi devlet memurlarını bölgeye atayarak sağlamakta ve taşranın güvenliğini böylelikle tahsis etmektedir. Taşranın idaresinin en önemli unsuru toprak idaresidir ve bu konuda kaynaklarda fazla bir bilgiye sahip değiliz. Karahanlı Devletinde toprak işleri ile ilgili en önemli belgeler, XI. ve XII. yüzyıllarda karşımıza çıkan tarla satış belgeleridir. Bu belgeler Karahanlılar döneminde halkında şahsi mülk edinebildiği ve bu malları kullanmanın tasarrufunun kendi ellerinde olduğu düşüncesini akla getirmektedir.⁴⁵⁰

Karahanlı Devletinde adalet işleri kadılar tarafından, maliye işleri imgalar ve amiller tarafından yürütülmektedir. Halkın esnaf ve tüccar denetimi muhtesiplerce, posta ve haberleşme işleri eşkinciler ile sağlanmaktadır. Asayiş bölgedeki askerler ve bugünkü muhtar gibi bir göreve sahip olan “*kökyuk*” adı verilen kimselerce sağlanmaktadır.⁴⁵¹ Taşradaki adli varlığı devletin sahip olduğu geniş coğrafyayı yönetmesinde ve imarı sağlamasında en mühim güç olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁴⁴⁹ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 190-191.

⁴⁵⁰ Genç, *Karahanlı Devlet...* Ankara, 2002, s. 192.

⁴⁵¹ Karaköse, *Orta Çağ Tarihi...* İstanbul, 2012, s. 133-134.

Boyların taşrada yaşıyor bulunmaları ve kendilerini bir beyin yönetiyor olması Karahanlı Devletinde beylere ve valilere verilen önemi arttırmıştır. Beyine bağlı olan bir toplum beyin kendilerini yönlendirmesi ve tahriklerine de açık bir toplumdur. Bu nedenlerdendir ki Karahanlı hükümdarları beylerin kendilerine bağlı ve sadakatli olmalarını istemektedirler.

Yusuf Has Hacib'in eserinde; *“halka zorbalık edenler, kent içinde hırsız ve eşkıyaları durduramayan taşra görevlilerinin yerlerinden alınıp, halk zenginleştirilir, il düzenlenir ise hükümdarın ve taşra görevlilerinin adının iyi anılacağı ve hazinenin zenginleşeceğine”* vurgu yapılmıştır. Kentlerde yaşayan hırsızları, zorbaları ve yol kesicileri önler ise hükümdarın hâkimiyetinin daha da güçleneceği ve halkın huzur ve refahının daha da artacağı belirtilmektedir.⁴⁵²

Taşralar, Karahanlı Devletinin ekonomik ve idari anlamda kaynağı olmaları ve yoğunluğun bu coğrafyada bulunması hasebiyle de ayrı bir önem arz etmektedir.

Merkeze uzak olan bu vilayetlerde devletin varlığının hissedilmesi ve devletin egemen güç olması toplumsal sorunların, kitlesel hareketlenmelerin de önlenmesi açısından önemli idi.

⁴⁵² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu...* İstanbul, 2016, s. 408-409, b. 5541-5542-5543-5544-5545.

DEĞERLENDİRME

Türkler, tarihin ilk çağlarından itibaren kendileri için birçok sıfat ve unvanı isimlerinde kullanmışlardır. Karahanlı Devletinin de kullanmış olduğu kara sıfatı Karahanlı Devletine manevi ve siyasi bir kimlik kazandırmıştır. Karahanlı Devleti birçok Türk boyunun bir arada yaşadığı, etnik unsurlarının ağırlığını Türklerin oluşturduğu ve yöneticilerinin de Türk olmaları hasebiyle bir Türk devletidir. Karahanlı Devletini oluşturan boyların bir arada yaşaması ve devlet bilincine erişmesi ile Karahanlı Devleti inkişaf etmiştir. Köktürk Devletinden ayrılmaları ve bağımsız bir yapıya bürünmeleri bu boyların devlet kurmadaki ilk adımı olan bağımsızlıklarını elde etmeleri ile başlamıştır.

Bilindiği üzere ve yukarda da bahsettiğimiz Türk boyları olan Karluk, Yağma, Basmıl ve Çiğiller etraflarındaki diğer küçük boyları da bir çatı altında birleştirerek, Karahanlı Devletinin insan unsurunu oluşturmuşlardır. Ülkelerini ve sınırlarını belirleyen bu boylar, Yağma boyu ve liderleri önderliğinde Karahanlı Devletini kurmuşlardır. Karahanlı Devleti kurulduğu dönemden itibaren, Çin, Köktürk ve Kırgızlar gibi kuruldukları coğrafyada yaşayan diğer devletler ile iletişim halinde olmuşlardır. Bu görüşmelerin bazıları savaş ve bazıları da ittifaklar şeklinde olmuştur. Karahanlı Devleti, Bilge Kül Kadir Han önderliğinde kurulmasından sonra kuruldukları coğrafyada hızlı bir yayılma göstermişlerdir. Karahanlı hükümdarları, devletlerini kut inancı doğrultusunda yönetmişler ve eski Türk devlet gelenekleri devam ettirmişlerdir.

Karahanlı Devletinin tarihinde en önemli dönüm noktası 751 yılında, sonradan dâhil oldukları bir savaş olan Talas Savaşı'dır. Ezeli bir düşman olarak gördükleri Çin karşısında Arap orduları ile aynı safta ittifak tutan Karahanlılar, Çin'in savaşı kaybetmesi ve Türkistan sınırlarından çekilmesinde etkili olmuşlardır. Daha sonraki yıllarda Araplar ile olan sosyal ve ticari münasebetler ile de Türkler İslam dini ile tanışmışlar ve İslamiyet'i kabul etmişlerdir. Türklerin İslamlaşması ile birlikte Karahanlı Devleti yeni bir hüviyet kazanmıştır. İslami Türk devletlerinin temellerini atan Karahanlı Devleti İslam devletinin gerekleri ile eski Türk devletlerinden kalan yönetim, kültür ve sosyal anlayışlarını yeni dinleri ile sentezlemişler ve Müslüman Türk devletlerinin çekirdeğini oluşturmuşlardır. Hızlı bir gelişme sergileyen Karahanlılar, Türkistan ve Fergana bölgelerine kısa bir sürede hâkim olmuşlar ve Samani, Gazneli gibi çağdaşı olan devletler ile hâkimiyet mücadeleleri yapmışlardır. Karahanlı Devletinin bu parlak yılları; Buhara, Kaşgar gibi Türkistan'ın önemli şehirlerini fethi ve bu bölgeleri birer ilim ve irfan merkezi haline getirmeleri ile devam etmiştir. Bu coğrafyalarda kurdukları medrese ve diğer yapılar ile hâkim unsur olduklarını kanıtlamışlardır.

Karahanlı Devletinin 1041- 1042 yılları arasında yaşamış olduğu buhranlar ve coğrafyada diğer devletlerin aşırı güçlenmeleri Karahanlıların ele geçirdikleri sınırlardan çekilmelerinde ve hâkimiyetlerinin zayıflamasında etkisi büyüktür. Karahanlı Devleti oluşturulduğu saray ve devlet teşkilatı ile de kendisinden sonraki Türk ve İslam devletlerinin temsilcileri olmuşlardır. Kut anlayışını devam

ettirmeleri, hükümdarın görev yetkilerinin kanuna göre düzenlenmesi gibi dönemin çağdaş devletlerinde olmayan birçok unsuru bünyesinde taşımıştır. Türk Hakanlığının yönetimimin merkezi tüm Türk devletlerinde olduğu gibi hükümdardır. Hükümdarlar her alanda yetki sahibi kimseler olmalarına karşın Karahanlı Devletinde kanun karşısında bir üstünlükleri yoktur. Hükümdarların yetkilerinin ve sorumluluklarının fazla olmasının eski Türk devlet gelenekleri ile de bağlantısı bulunmaktadır. İslami dönem devlet törenleri ve İslam öncesi devlet törenleri aynı anda uygulanmıştır. Karahanlı Devleti yöneticileri halkına sahip çıkan, koruyan, gözeten ve adaleti tesis eden kimseler olmaları kaydıyla yönetimde kalabilmekte ve halk tarafından kabul görmekteydiler. Hükümdarlar birçok görev ve sorumluluğa sahip idiler. Bu görevler hakkında teferruatlı bir bilgi yukarıda verilmiştir. Hükümdarın ve ailesinin yaşamı, devlet içindeki konumları da yine töre olarak adlandırdığımız hukuk kuralları çerçevesinde geliştirilmiştir. Sarayın ve devletin merkezi olan hükümdardan beklenen özellikler ve tutumlar bir devlete fayda sağlar bir anlayış tutumu içindedir.

Hükümdarın eşi ve çocukları devletin merkezinde önemli yerleri olan kimseler olarak kıymetlidir. Tahta çıkacak olan varislerin yetişmesinde sancaklarında yapacakları uygulamalara değin birçok husus önceden belirlenmiş ve uygulanmıştır. Sarayın en önemli ve mabeyn işlerinden sorumlu olan hacibler hükümdarın en sadık görevlileri olmalarından dolayı üzerinde en çok durulan isimlerdirler. Haciblik, Karahanlı sarayının bir kurumudur ve uzun yıllar görevini

ifa etmiştir. Hacıbelerin görev ve sorumlulukları hükümdarın ve devletin bekası açısından büyük önem arz etmiştir. Sarayın görevlilerinden kapucubaşları ise sarayın asayişi ve hükümdarın korunmasında sorumlu kimseler olarak görev yapmaktadırlar. Hükümdarın yakın korumaları olan Kapıcubaşları, hükümdarın yaşamı ve yeme içmesine değin her türlü güvenlikten sorumlu kimseler olarak sarayda görev yapmaktadırlar.

Candarlar, hükümdarı koruyan ve güvenliğini sağlayan silahlı askerler olarak sarayın muhafızlarını oluşturmaktadırlar. Hükümdarın ve saray cemiyetinin güvenliği ve sarayın asayişi bu görevlilerin sorumluluğu altındadır. Silahdarlar sarayın muhafızlarıdır. Hükümdarın ve saray görevlileri ile sarayda yaşayanların güvenliğinden sorumludurlar. Karahanlı Devletinde savaş meydanlarında devletin ve hükümdarın temsilcisi olan alemdarlar da sarayda yaşayan bir diğer grup saray görevlisidir. Aşçıbaşları hükümdarın ve sarayın beslenmesinden sorumlu görevlilerdir. Sarayda güvenilir kimselerden seçilen aşçılar sarayın beslenmesinden sorumludurlar.

Camedarlar sarayın perdelerinin temizliği ve düzenin sağlanmasında görevlidirler. Hükümdarın odasının havalandırılması ve aydınlatılmasında görevlidirler. İçkicibaşları ise hükümdarın meşrubat ve içeceklerinin hazırlanmasında sorumludurlar ve güvenilir olmaları önemlidir. Hükümdarların içeceği meşrubatlar bu kimseler vasıtasıyla hazırlandığı için bu görevlilerin hükümdarın hayatına dikkat eden ve koruyan kimseler olmaları ehemmiyetli bir durumdur.

Sarayda yaşıyan ve hükümdara hizmet eden diğler saray görevlilerinin hükümdara sadakatli, bağılı ve hükümdarın güvenini kazanmış olmaları gerekmektedir. Hükümdarlar bu saray görevlileri ile olan diyaloglarında sarayın ve kendi hayatının bekası açısından temkinli davranmışlardır.

Merkez teşkilatının başında görevli olan yuğruşlar hükümdarın güvendiğı ve ehliyet sahibi kimselerden seçilmiştir. Sarayın iç ve dış işlerinde etkili olan bu görevliler, hükümdarın vekili durumundadırlar. Elçiler, hazinedar ve kâtipler hükümdara bağılı ve liyakat sahibi kişilerden seçilmiş görevliler ile devlet yönetiminin güçlü ve başarılı olacağı hâkim bir görüş olarak kabul edilmiştir.

Hazinedarlar hükümdarın mallarının ve devletin mallarının koruyucuları olarak görülmüşler ve güvenilir insanlardan tercih edilmişlerdir. Sarayda verilen unvanlar ve memuriyetlerin birçoğunda liyakat ve ehliyet ön planda tutulmuştur. Bu ise devletin başarılı ve güçlü olmasında etkili olarak görülmüştür.

Karahanlı Devleti kurulduğı yer ve yönetim şekli olarak yeni bir düzen ve yapıyı kendi içinde inşa etmiştir. Bu gelişme Karahanlıların yönetimi ve siyasi devlet algısında da etkili bir unsur olmuştur. Karahanlılar etraflarında bulunan diğler devletleri kendi etkileri altına almayı başarmaları ve kendilerine gelen etkilerde de olumlu bir yöne kanalize siyasi çizgi çizmelerinde etkili olmuştur. Bu başarıları devletin ayakta kalmasında en önemli unsurları temsil etmiştir.

Karahanlılar, kuruluşları, kurumları, sosyal ve iktisadi hayatları, merkez ve taşra teşkilatları ile başarılı bir yönetim sistemini kurmuşlar ve hamiyetleri altındaki coğrafyalarda yönetimlerini başarı ile sürdürmüşleridir. Tarih sahnesinden 1212’li yıllarda çekilen Karahanlılar derin bir kültür mirası ve teşkilatçı bir devlet yapısı ile kendisinden sonra gelen diğer devletlerin çekirdeğini oluşturmuşlardır.

TABLÖLAR

EK-I

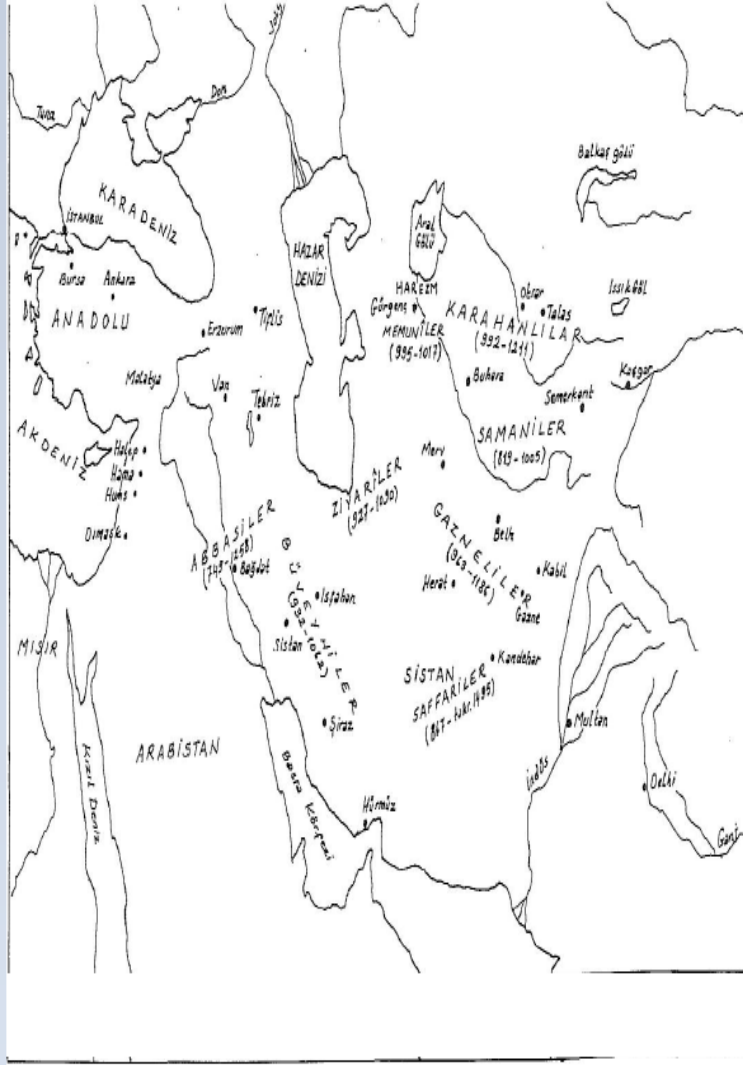
KARAHANLI DEVLETİ HÜKÜMDARLARI (DOĞU & BATI KARAHANLILAR)

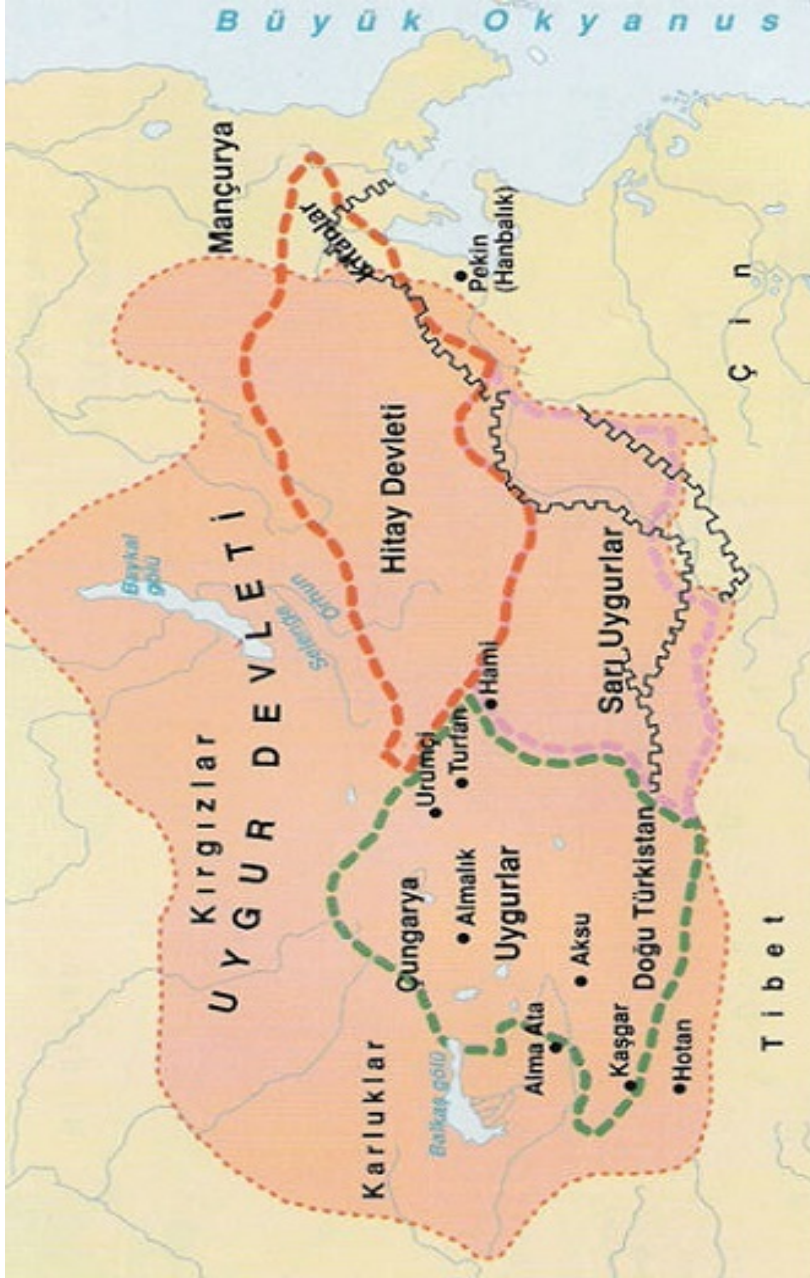
	KURULUŞ VE DAĞILMA HÜKÜMDARLARI	SALTANAT YILLARI
1	Kül Bilge Han	840-893
2	Oğulcak Han ve Arslan Han	880-940
3	Abdülkerim Satuk Buğra Han	940-955
4	Baytaş Musa Han	955-990
5	Nasr bin Ali Han	990-999
6	I.Ahmet Han	999-1017
7	Mansur Han	1015-1024
8	II. Ahmet Han	1024-1031
9	Yusuf Han	1031-1032
	DOĞU KARAHANLI HÜKÜMDARLARI	SALTANAT YILLARI
1	Süleyman Han	1031-1058
2	I.Muhammed	1057-1058
3	I.İbrahim	1057-1062
4	Mahmut	1062-1080
5	Ömer	1088-1089
6	Hasan	1069-1103
7	Ahmed	1103-1128
8	II.İbrahim	1128-1160

9	II. Muhammed	1160-1180
10	Yusuf	1179-1205
11	III. Muhammed	1204-1211
	BATI KARAHANLI HÜKÜMDARLARI	SALTANAT YILLARI
1	I.Muhammed	1041-1052
2	I.İbrahim	1052-1068
3	I.Nasr	1068-1080
4	Hıdır	1080-1081
5	I.Ahmet	1018-1089
6	Yakup	1089-1095
7	I.Mesut	1095-1097
8	Süleyman	1097-1097
9	I.Mahmut	1097-1099
10	Cibrail	1099-1102
11	II. Muhammed	1102-1130
12	II. Ahmet	1129-1132
13	Hasan	1130-1132
14	II. İbrahim	1132-1135
15	II. Mahmut	1135-1141
16	III. İbrahim	1141-1156
17	Ali	1156-1160
18	II. Mesut	1160-1178
19	IV. İbrahim	1178-1204
20	Osman	1203-1212

Ek- III

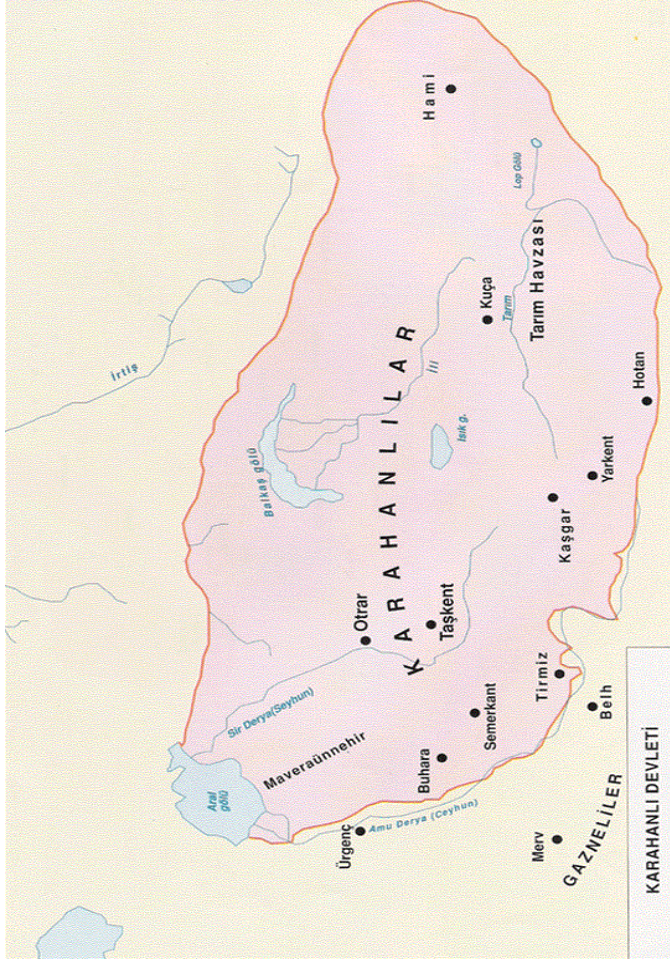
Ek. III: Harun BURAKGAZİ, Selçuklu- Karahanlı İşikleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2012.





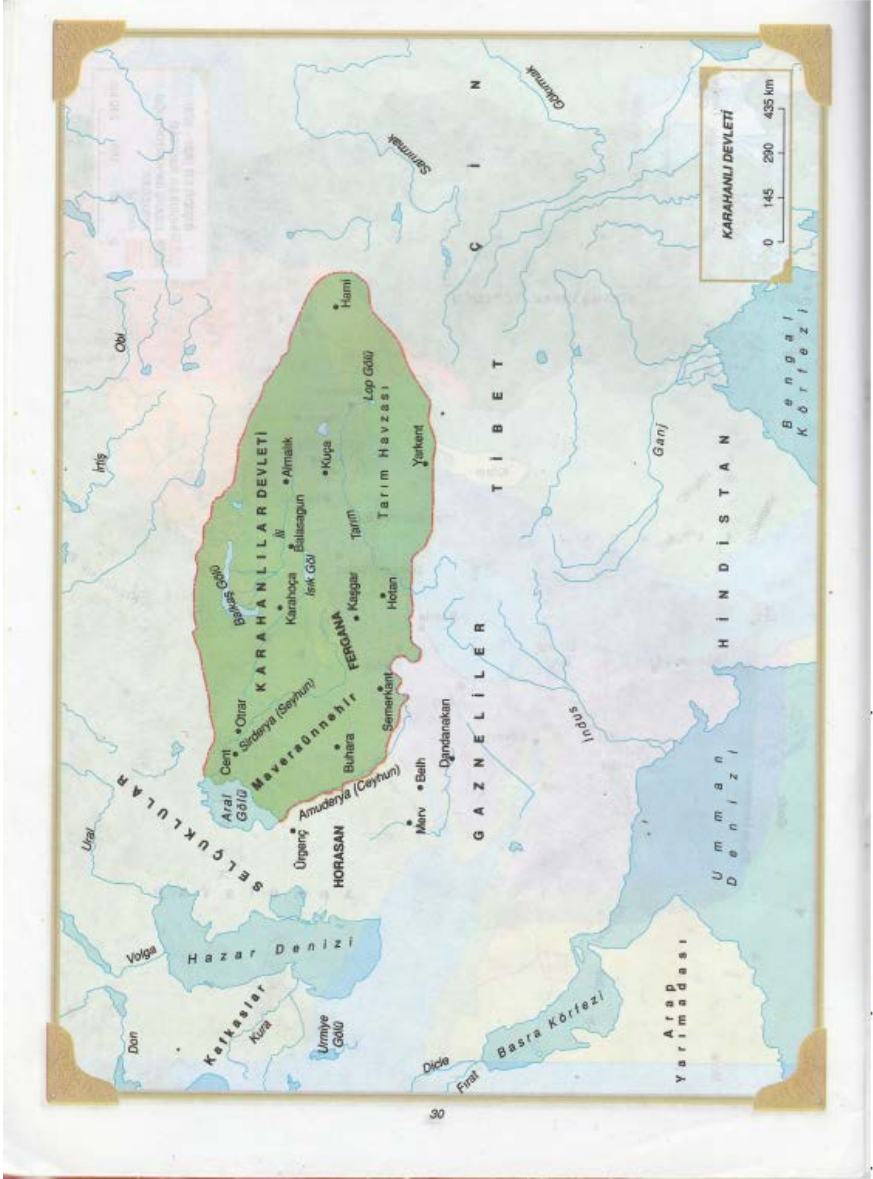
Ek.V: Erişim Tarihi 12.08.2016-Erişim Adresi:<http://www.nkfu.com/wp-content/uploads/2009/11/uygur-devleti.jpg>

Ek- VI



Ek.VI: Erişim Tarihi: 12.08.2016. Erişim Adresi:

<http://www.alsayvan.net/attachments/harita-kadastro-148886134778259/karahanli-har-devleti-haritas-.gif>



Ek- VII: İbrahim Halil ÇELİK, Tarih Atlası, Farksız Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 30

Ek. VIII



Karluk Parası (Ön ve Arka Yüz)

Ek.VIII:Hüseyin SALMAN, "Karluk Devleti'nin Kuruluşu ve Tarihi Meselesi, TAD, S.1, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2014, s. 7.

KAYNAKÇA

- Ahmet b. Mahmut, *Selçukname*, c.I, haz. Erdoğan Merçil, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1980.
- Ahmet b. Mahmut, *Selçukname*, c.II, haz. Erdoğan Merçil, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1980.
- Ahmet b. HemdemSüheyli, *Nevadır-ı Süheyli (Türk- İslam Tarihinden)*, c.I, haz. Şemsettin Kutlu, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1980
- Babür Gazi Zahireddin Muhammed, *Babürname*, çev. Reşit Rahmeti Arat, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Devlet Şah, *Devlet Şah Tezkiresi*, c.I, çev. Necati Lugal, Kervan Kitapçılık Yayınları, İstanbul, 1977.
- Ebul Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakkime (Türklerin Soy Kütüğü)*, haz. Muharrem Ergin, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1980.
-, *Huddü'ül Âlem Mine'lMerikile'lMagrib*, haz. Vladimir Minosky, çev. Abdullah Duman- Murat Ağarı, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat-it Türk*, çev. Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurtsever, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Nizamülmülk, *Siyasetname*, çev. Mehmet Taha Ayar, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.

Nizamülmülk, *Siyasetname*, çev. Nurettin Bayburtlugil, haz. Nizamettin Bayburtlugil, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014.

ReşideddinFazlullah, *Cami' üt Tevarih (Oğuzname)*, haz. Zeki Velidi Togan, Enderun Yayınları, İstanbul, 1982.

Sıbtİbnü'ülCevzi, *Miratü'z Zaman Fi Tarih-i Ayan'da Selçuklular*, haz. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.

....., Satuk Buğra Han Menkıbesi ve Tarih, *Selçuklular ve İslamiyet*, edit. Osman Turan, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015, sa. 159-199.

.....*Orhun Abideleri*, haz. Muharrem Ergin, Hisar Yayınları, İstanbul, 2003

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev. Ayşegül Çakan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

Ebu Abdullah Muhammed İbn-i Battuta Tanci, *İbn-i Battuta Seyahatnamesi*, c.I, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

İbn-i Fadlan, *İbn-i Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*, çev. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010.

PoloMarko, *Marko Polo Seyahatnamesi*, c.I, Haz. Filiz Dokuman, Kervan Kitapçılık Yayınları, İstanbul, 1980.

Agacanov. S. G, *Oğuzlar*, çev. Ekber N.Necf, Ahmed AnnaBerdiyev, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002.

Anadol. C, *Tarihe Hükmeden Millet Türkler*, Bilge Karınca Yayınları, İstanbul, 2006.

Barthold. W, *İlk Müslüman Türkler*, haz. Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2015.

Barthold. W. *Tarihte Türk Dünyası*, haz. Nurer Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul, 1990.

Bayat. F, *Büyük Türk Bilgini ve Ansiklopedisti Kaşgarlı Mahmut*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2008.

Bedirhan Y, *Orta Çağ Tarihi*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2012.

Bilici. Z.K, *İslam Kültür Dünyasına Geçiş ve Türkler*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

Çay. A. M, *Türklerin Müslüman Oluşu ve İlk Müslüman Türk Devleti Karahanlılar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

Divitçioğlu. S, *Köktürkler (Kut, Küç, Ülüg)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

.....S, *Orta Çağ Türk Toplumlari Hakkında*, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2016.

.....S, *Orta Asya Türk İmparatorluğu (VI-VIII Yüzyillar)*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.

Durant. W, *İslam Medeniyeti*, çev. Orhan Bahaeddin, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1980.

Frye. R. N, *Bukhara The Medieval Achievement* (*Orta Çağ Başarısı Buhara*), çev. Hasan Kurt, Yayınevi Yok, Norman, 1965.

Genç. R, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002.

Gibb. H. A. R, *Orta Asya'da Arap Fetihleri*, çev. Hasan Kurt, Çağlar Yayınları, Ankara, 2005.

Grousset. R, *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur*, çev. Reşat Uzman, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.

Gündüz. T, *Bozkırın Efendileri (Türkmenler Üzerine Makaleler)*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016

Golden. P. B, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.

Gömeç. S, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2014.

Huncan Ö. S, *Türk Hakanlığı (Karahanlılar)*, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2015

Kafesoğlu. İ, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010.

..... İ, *Türk- İslam Sentezi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.

.....İ, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980.

.....İ, *Umumi Türk Tarihi Hakkında, Tespitler, Görüşler, Mülahazalar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.

- Karatay. O, *Türklerin Kökeni*, Kripto Yayınları, Ankara, 2016.
- Karaköse. H, *Orta Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayınevi, Ankara, 2012.
- Kavakçı. Y. Z, *XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde İslam Hukukçuları*, Sevinç Matbaası Basımevi, Ankara, 1976.
- Karayev Ö, *Türkler ve Kağanlıkları*, çev. Mustafa Kalkan, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.
- Kösoğlu. N, *Hukuka Bağlılık Açısından Eski Türklerde, İslam'da ve Osmanlı'da Devlet*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013.
- Köymen, A. M, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Devlet Teşkilatı*, Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1952.
- Ligeti. L, *Bilinmeyen İç Asya*, c.I, çev. Sadrettin Karatay, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1990.
- Merçil. E, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2013.
- Necef. E. N, *Karahanlılar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2005.
- Ögel. B, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ötüken Yayınlar, İstanbul, 2016.
- Palabıyık. H, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler, Devlet ve Saray Teşkilatı*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2002.
- Roux. J. P, *Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl*, çev. Aykut Kazancıgil- Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2015.

Sümer. F, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boyları, Teşkilatları, Destanları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1972.

Şeşen. R, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, İslami Araştırmalar Yayınları, İstanbul, 1998.

Uluçay. Ç, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013.

Usta. A, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Samaniler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2013.

Taneri. A, *Türk Devlet Geleneği, Dün- Bugün*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.

Tanilli. S, *Yüzyılın Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş: Orta Çağ*, c.II, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995.

Taşığıl. A, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2016.

Tekin. Z, *Türk Eğitim Tarihi*, Karabük Üniversitesi Uzaktan Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Karabük, 2007.

Tekinoğlu. H, *İlk Müslüman Türk Devleti Karahanlılar*, Kamer Yayınları, İstanbul, 2015.

Tektaş. N, *Tanrının Askerleri- III*, Hayat Yayın Grubu, İstanbul, 2013.

Turan. O, *Selçuklular ve Türk İslam Medeniyeti*, Milli Kültür Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1965.

..... O, *Selçuklular ve İslamiyet*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015.

.....O, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2009.

Togan. Z. V, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, c.I, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1981.

Touatı. H, *Orta Asya'da İslam ve Seyahat*, çev. Ali Berktaş, Y.K.Y, İstanbul, 2004.

Yazıcı. N, *İlk Türk- İslam Devletleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1992.

Ali b. Salih el- Muheymid, “Karahanlılar ve İslam’ın Yayılmasındaki Katkıları”, *Mecelletü Camiati'l –İmam Muhammed b. Suud'il – İslamiyye Dergisi*, s.XVI, çev. Ali Aksu, Sivas, y.y, sa. 273-318.

Adalıoğlu. H. H, “Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. ?, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2009, sa. 237-253.

Alyılmaz. C, “Orhun Yazıtları”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.III, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 1385-1404.

Apak. Â, “Emeviler Devrinde Türk- Arap İlişkileri ve Türklerin İslamlaşma Sürecinin Başlangıcı”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.IV, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002,sa. 324-335.

Arat R. R, “Karluklar”, *İslam Ansiklopedisi*, c.VI Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1977, sa. 351-352.

Arslan. İ, “Türk İslam Devletlerinin İslam Halifeleriyle Münasebetleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s.XXVII, Rize, 2013, sa.93-106.

....., “İlk Türk- İslam Devletlerinde Hükümdarlık ve Hâkimiyet Sembolleri”, *EKVA Dergisi*,s. LI, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Rize, 2012, sa. 73-92.

Arslanapa M. Erol- Ferenci. Ali, “Orta Asya, Kuzey Hindistan, İran ve Mısır’da Türk- İslam Mimarisi”, *Sanat Tarihi II*, edit. Canan Parla, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, sa. 146-150.

....., “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Kültür ve Sanat”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.VI, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 9-45.

Ayan. E, “Karahanlıların Selçuklu Egemenliğine Girme Süreci”, *Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. III, Manas Üniversitesi Yayınları, Kırgızistan, 2015, sa. 1-29.

....., “Büyük Selçuklu Devleti’nin Temelleri Atılırken Siyasi Meşruiyet Süreci”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, s. V, Ordu, 2002, sa. 17-37.

....., “Karahanlı Hanedan Üyelerinin Gazneliler ve Selçuklularla Sıhriyeti”, *Manas Üniversitesi Sosyal Araştırmalar*

Dergisi,s. V, Kırgızistan- Manas Üniversitesi Yayınları, Kırgızistan, 2015, sa. 392-408.

Aykut. A. S, “İbn-i Battuta”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XIX, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999, sa. 361- 368.

Aynakulieva. G, “Eski Türk Şehri Özkent”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*,s.L, Dil Tarih Coğrafya Yayınları, Ankara, 2013, sa. 117-134.

..... “Fergana’da Yerleşim Yerleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.V, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 377-387.

Ayaz. F.Y, “Vezir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XLIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, sa. 79-86.

Bahadır. G, “Orta Çağ Anadolu’sunda Türk- İslam Medeniyetinin Oluşması (636-1100)”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.XVI, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Antakya, 2011, sa. 113-126.

Baktır. M, “Hutbe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XVIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, sa.425-428.

Baş. E, “Karahanlılar”, *İslam Tarihi*, edit. Eyüp Baş, Grafiker Yayınları, Ankara, 2013, sa. 595-624.

Bedirhan. Y- Öztop. F, “İpek Yolu Bağlamında Göktürkler Devrinde Çin’in Türkistan’ı İstila Politikası”, *Türk- İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. II, y.y, 2015, sa. 299-307.

Berkli. Y, “Mezar Taşlarında Görülen Kılıç, Hançer, Ok- Yay ve Bayrak Motiflerinin Sembolik Anlamları”, *EKEV Araştırma Dergisi*, s.XXXI, Rize, 2007, sa. 67-80.

Bozkurt. N, “İpek Yolu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, sa. 369-373.

....., “Taç”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2010, sa. 362-363

....., “Tıraz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XL, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, sa. 247-254.

....., “Kılıç”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, sa. 405-407.

....., “Ok”, *TDV İslam Ansiklopedisi*,c.XXXIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, sa. 333-335.

Bozkuş. M, “Türklerin İslamiyet’i Kabul Etmesi ve Aleviliğin Türkler Arasında Yayılması” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s.II, Sivas, 1998, sa.409-418.

Can. A.V-Karapınar. S, “Kutadgu Bilig’de Muhasebe, Ticari Hayat ve Etik İle İlgili Beyitler ve Güncel Yorumu ”*Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.?, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Sakarya, (t.y), sa. 68-100.

Canatan. K, “Geleneksel Bir Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak “Siyasetname” Büyük Devlet Adamı

Nizamülmülk'ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine”, *Turkish Studies Dergisi*, S. IV, (y.y), 2009, sa. 194-220.

Candan. B, “Türk Kültüründe Kütüphaneler ve Eğitim Hayatımıza Etkileri: Cumhuriyet Öncesi Dönem”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.IV, Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Çankırı, tarihsiz, sa.105-124.

Ceylan. Ertuğrul, “Çin Kaynaklarına Göre İslamiyet'in Çin'e Girişi”, *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Dil Tarih Coğrafya Yayınları, Ankara, 2016, sa. 27-36.

Ceylan. A, “İslam Öncesi Türk Hukukunda Danışma Meclisi”, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, (t.y), sa. 1-15.

Çakan. V, “Orhun Uygur Devleti'nin Ordusunun Silahlanması ve Eğitimi Üzerine Bir İnceleme”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s.X, (y.y), 2006, sa.165-175.

Çelik. Z, “Anadolu Halkının Tahta Çıkacak Selçuklu Hükümdarlarını Karşılama Törenleri s(İbn-i Bibi Evreninde)”, *History Studies Dergisi*, S.III, (y.y), 2011, sa. 85-95.

Çeşmeli. İ, “Orta Asya Mimarisi 7-13.Yüzyıllar”, *Mimarlık ve Dekorasyon Dergisi*,s.CXLI, Cem Ofset Yayınları, İstanbul, 2005, sa. 38-46.

Çetin Y, “Erken Dönem İslam Cami Mimarisinde Maksure Kubbesi Geleneğinin Türk Cami Mimarisindeki Toplu Mekân Anlayışına

Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Akademik Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*,s..XXXV, (y.y), 2015, sa. 115-126.

Çoruhlu. T, “Tuğ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, sa. 330-332.

....., “Hançer”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XV, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1957, sa. 548-560

Demir. M, “Türk- İslam Medeniyetinde Şehirleşme”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, s..I, c.XVI, Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, sa. 156-165.

Divitçioğlu. S, “Türkler ve Kağanlıklar”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.II, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa.363-377.

Esin. E. “Farhar-u Halluk”, *Türkiyat Mecmuası*, s.XVIII, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976, sa.79-106.

....., “Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, s.X, Dil Tarih Coğrafya Yayınları, Ankara, 1952, sa.135-215.

....., “Orduğ (Başlangıcından Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri)”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*,s.?, Ankara, 1952, sa. 135-215.

Emet. E, “Karahanlılar ve Uygurlar”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. IV, edit. Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 847-858.

Ekiz. C, “Kutadgu Bilig’den Devlet Aklına”, *Afro- Avrasya Coğrafyalarında Kamu Yönetimi Uygulamaları ve Sorunları*, edit. Fatih Yüksel, Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, Ankara, 2014, sa. 720-737.

Erarslan. A, “Orta Çağ Türk Mimarlığında Eyvan Kullanımında Mekân ve İşlev İlişkisi”, *MegaronDergisi*, s.III, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümü Yayınları, İstanbul, 2012, sa. 145-160.

Ersan. M, “Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, s.I, (y.y), 2006, sa. 73-106.

Erarslan. K, “Yusuf Has Hacib”, *İslam Ansiklopedisi*, c.XIII, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1986, sa. 438-440.

Ercilasun. A. B, “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil ve Edebiyat”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.V, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 1441-1536.

Erdoğan. A, “İslamiyet’ten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy, Kurultay ve Kengeş Örneği”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. I, Kahramanmaraş, 2014, sa.39-52.

Erdem. S, “Bayram”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.V, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1952, sa. 257-259.

Ertuğ Z. T, “Saray”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, c. XXXVI, Ankara, 2009, sa. 117-121.

....., “Sorguç”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XXXVII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009, sa. 378-380.

Ferrari. N. K, “Türk- Osmanlı Saray Literatürü (12.- 20. Yüzyıl)”, *Türkiye Araştırmalar Literatür Dergisi*, s.XIII, y.y, 2009, sa.205-240.

Feyzioğlu. N, “Geçiş Döneminin Kutadgu Bilig’deki Yansımaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kazım Karabekir Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 2005, sa. 151-165.

Genç. R. , “Karahanlılar Döneminde Kırgızistan”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, s.?, (y.y), (t.y) sa.1-4. Erişim Tarihi: 27.03.2016.

....., “Karahanlılar Tarihi”, *Genel Türk Tarihi*, edit. Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 693-713.

....., “Harun Buğra Han”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, sa. 257-258.

Göde. K. , “Türklerde Saray Teşkilatı ve Hayatı”, *E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.III, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Kayseri, 1989, sa. 433-445.

....., “Türklerde Devlet Anlayışı Mete’den Atatürk’e”, *E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Kayseri, 1989, sa.155-177.

....., “Hz. Peygamber Devrinde Göktürkler ve Türk Kültürü”, *Türkiyat Mecmuası*, s.?, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1952, sa. 83-93.

Gömeç. S. , “Kara Unvanı ve Karahanlıların Menşei Üzerine”, *History Studies Dergisi*, s.II, y.y, 2010,sa. 29-33.

....., “Kağan ve Katun”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*,s.?, Dil Tarih Coğrafya Yayınları, Ankara, 1988, sa. 81-90.

Gökbilgin. M. T. , “Saray”, *İslam Ansiklopedisi*, c.X, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1979, sa. 205-206.

Gündüz. T. , “Oğuzlar”, *Genel Türk Tarihi*, c.III, edit: Hasan Celal Güzel- Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa.47- 70.

Güneş. C. , “Türklerin İslamlaşma Süreci Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, *Mavi Atlas Dergisi*, s.II, Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Gümüşhane, 2014, sa. 101-117, Erişim Tarihi. 22.08.2016.

Hassan. Ü , “Karahanlılar ve Divan-ı Lügat-it Türk ”, *Türkiye Tarihi*,c.I, edit. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, sa. 321-330.

Hassan. Ü, “Karahanlılar ve Kutadgu Bilig”, *Türkiye Tarihi*, c.I, edit. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, sa. 302-320.

Hizmetli. S, “Marko Polo”, *TDV İslam Ansiklopedisi*,c.XXVIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2003, sa.41-43.

Hunkan. Ö. S, “Batı Türk Hakanlığı (Batı Karahanlılarının) Kurucusu Meselesi”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*,s.X, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne, 2015, sa. 81-96.

....., “Orta Çağ Semerkant’ın da İlk Modern Türk Üniversitesi: Tamgaç Han İbrahim Medresesi”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, c.IV, Edirne, 2014, sa. 17-44.

....., “Orta Asya’da X-XIII. Yüzyıllarda “Türk” Adı Üzerine Bazı Kayıtlar”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.II, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2005, sa. 5-12.

....., “Karahanlılar (Türk Hakanlığı): İdari Teşkilat, Kültür ve Medeniyet”, *İlk Müslüman Türk Devletleri*,edit. Sadi s.Kucur, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, sa.114-132.

....., “Kaşgarlı Mahmut ve XI. Yüzyılda Türkler”, *Kaşgarlı Mahut Kitabı*, edit. Sema Barutçu Özönder, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2008, sa. 3-27.

....., “Tarih-i Beyhâkî’de Sözü Edilen Türkistan Hanları “Han ve İlig” Hakkında”, *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, s. I, Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları, Ankara, 2009, sa. 19-28.

-----, “Maveraünnehir ‘de Ali Tegin Oğulları: Kutluk Ordu Devleti (1020-1041)”, *Bilig Dergisi*, s.XL, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Kırgızistan, 2007, sa.35-77.

....., “Kaşgarlı Mahmut’a Göre Türk Hakanlığı (Karahanlılar)”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*,s.XXXIX, Bakanlar Medya Yayınları, İstanbul, 2009, sa. 11-30.

....., “Satuk Buğra Han”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XXXVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009, sa.181-182.

....., “El- Kandi Fi Zikri UlemaiSemerkand’ da Türk Hakanlığı (Karahanlılar)”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*,s.IX, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne, 2015, sa. 1-17.

.....,“Ortak ve Farklı Yönleriyle Orta Asya’da Devletler Üzerine Eleştirel Değerlendirme”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s.VII, Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne, 2014, sa. 75-85.

....., “Tegin”, *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.XL, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2011, sa. 312

İpşirli. M, “Elçi”, *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.XI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, sa. 3-15.

İzgi. Ö, “Kuruluş Devrinde Uygurların Kitanlara Tesirleri ve Uygur, Gazne, Kitanlar Arasındaki Münasebetler”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, s.VII-VIII. İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1977, sa. 7-16.

Jürgen. P, “Karahanlılar”, çev. Şeyda YILMAZ, *Türkler Ansiklopedisi*, c.IV, edit Hasan Celal GÜZEL, Kemal ÇİÇEK, Salim KOCA, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 460-468.

Kaçalin. M, “Divan-ı Lügat ’it Türk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.IX, Ankara, 1994, sa. 446-449.

.....,“Kutadgu Bilig”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XXVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, sa. 478-480.

....., “Orhon Yazıtları”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, sa. 390-393.

Kafesoğlu. İ, “Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.V, edit. Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa.168-178

Kalafat. Y, “Türk Halk İnançlarında Kara”, (y.y), (t.y), sa.275-284.

Kalkışım. M, “Kutadgu Bilig’de Adalet Değeri”, *Mavi Atlas Dergisi*, s.I, Gümüşhane Edebiyat Fakültesi Yayınları, Gümüşhane, 2013, sa. 91-98.

Kanar. M, “Firdevsi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, sa. 125-127.

Karadoğan. A, “Köktürk Yazıtlarındaki “Türük Oğuz Beyler Eşidin ve Oğuz Yeme Tarkınç Ol Temiş” Cümlelerinde Geçen Oğuz Kelimesi Üzerine”, *Bilig Dergisi*,s.XXXVII, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Kırgızistan, 2006, sa. 13-20, Erişim Tarihi.26.06.2016.

Karadeniz. H. B, “Türklerde Kut Kavramı ve Osmanlı Kutsiyet Elde Etme Çabaları”, *Akademik Bakış Dergisi*,s.VII, Türk- Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırgızistan, 2005, sa.1-14.

Karahan. A, “Karahanlı Türkçesi Yazı Dili Hangi Lehçeye Dayanıyordu?”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*,s.III, Türkiye, 2014, sa.13-28.

Karakaş. S, “Kut- Tanrı İlişkisi Bağlamında Türklerde Yönetim Erkinin İlahi Temelleri”, (y.y), Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, Ankara, (t.y), s.29-44.

....., “Erken Dönem Türk Yönetim Tarihinde Cumhuriyet Düşüncesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s.XXXIII, (y.y), (t.y), sa. 341-350.

Kemaloğlu. M, “Karahanlıların Menşei ve Kuruluş Faraziyeleri”, *Hikmet Yurdu Araştırmalar Dergisi*,s.XI, İstanbul, 2008, sa.415-424.

Kirişçiöğlü. F, “Saka (Yakut) Türklerinde Kut- Sür İnancı”, (y.y),(t.y), sa. 1-25.

Kitapçı. Z, “Orta Asya’nın Müslüman Araplar Tarafından Fethi”, *Genel Türk Tarihi*, c.III, edit: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 655-665.

....., “Türklerin Müslüman Oluşu”, *Türkler Ansiklopedisi*,c.IV, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 455-470.

Koca. S, “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilat”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.V, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 250-281.

....., “Toy”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XLI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2012, sa. 270-272.

....., “Orta Asya Mahalli Türk Hükümdar ve Aristokratları Arasında İslamiyet: İlk Müslüman Türk Hükümdarlar”, *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, s.?, (t.y), (y.y), sa. 1139-1204,

....., “Eski Türklerde Bayram ve Festivaller”, (t.y), (y.y), sa. 1-14.

....., “Kutadgu Bilig’ de “Hükümdar, Vezir ve Sufi Tiplerin Tanıtılması ve Bu Tiplerin Temsil Ettikleri Fikirlerin Açıklanmasında Metaforların Rolü”, *Türkiyat Dergisi*, s.X, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2012, sa.62-79.

Koçak. K, “İslamiyet’ten Önceki Türk Devlet Geleneklerine Göre Orun ve Ülüş (Mevki ve Pay)”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, s.III, (y.y), 2011, sa. 30-34.

Koçak. K, “Türk Kültürünün Bin Yıllık Baş Yapıtı: Kutadgu Bilig’den Bu Güne Ulaşan Gelenekler”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, S. XIII, (y.y), 2013, sa. 56-66.

Koçsoy. Ş, “Türk Tarihi Kronolojisi”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.I, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa.34-248.

Koyuncu. M, “Türkler ve İslam Dünyası”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.IV, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 336-351.

Köprülü. F, “Orta Zaman Türk Hukuki Müesseseleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.V, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002,sa.438-463.

Köprülü O. F, “Bayrak”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992, sa. 247-254.

Kurt. H, “Maveraünnehir’eİslamın Girişi”, *Türkler Ansiklopedisi*, c. IV, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 279-289.

Kurat. A. N, “Gök- Türk Hakanlığı”, *Türkler Ansiklopedisi*,c.II, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.a.75-123.

Küçükbaşçı. M. S, “Kâtip”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXV, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, sa. 49-52.

Mandaloğlu. M, “İslamiyet’ten Önce Türklerde Toplantı ve Törenler”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*,s.II, İstanbul, 2012, sa. 211-232.

Maraşlı. S, “Türk Alp Geleneğinin Orta Çağ Anadolu Tasvir Sanatına Yansımaları”, *Siberian Studies Dergisi*,s.III, y.y, 2013, sa.17-42.

Merçil. E, “Taht”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XXXIX, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, sa.434-436.

....., “Hazinedar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XVII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, sa. 141-143.

Mert. O, “Orhun Yazıtlarında Boyları Bir Araya Getirme Çabaları”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, s. IV, Türkiye, 2015, sa.1-15, Erişim Tarihi. 22.04. 2016.

Muhammedoğlu. A. S, “İbn-i Fadlan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1999, sa. 477-479.

Ocak A.Y, “Türkler ve İslamiyet: Türklerin Müslümanlığı Tarihine Dair Bir Sorgulama”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.XIII, Bolu, 2013, sa.251-260.

Ocak. A, “Selçukluların Seleflerine Göre Medeniyetteki Yeri ve Önemi”, *History Studies Dergisi*,c.IV, (y.y), 2012, sa. 2193-2208.

Ödekan. A, “Karahanlı Mimarisi”, *Türkiye Tarihi*, c.I, edit. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000, sa. 337-390.

Öncül. K, “Kültürel Süretilik ve Kut Taşıyıcılığı”, *Turkish Studies Dergisi*, s.V, (y.y), 2010, sa. 1279-1287.

Öz. M, “Tarih Perspektifinden Türk Kimliği Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türkiyat Araştırmalar Dergisi*,s.VIII, Türkiyat Enstitüsü Araştırmaları Yayınları, Ankara, 2008, sa. 219-226.

Özcan. A, “Culüs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.VIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, sa. 108-114.

....., “Hatun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XVI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, sa. 499-500

..... “Kapıcı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXIV, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2001, sa. 345-347.

..... “Alemdar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. II, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1989, sa. 363-364

Özkan. İ, “Abdülkerim Satuk Buğra Han Destanı”, *Türk Bilig Yayınları*, Ankara, 2013, sa.1-22.

Özaydın. A, “Türklerin İslamiyet’i Kabulü”, *Genel Türk Tarihi*, c.III, edit: Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa.615-649.

....., “Nizamülmülk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XXXIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, sa. 194-196.

....., “Nevbet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XXXIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, sa. 38-41.

....., “İlk Müslüman Türk Devletlerinde Vezirlik”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XLIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, sa. 82-87.

Özkan M, “Tarihi Perspektiften Bilim Dili Olarak Türkçe”, (t.y), (y.y), sa. 141-158.

Özey. R, “Tarihte Türk Devletleri ve Hâkimiyet Alanları”, *Türkler Ansiklopedisi*,c.I, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2002, sa.349-367.

Özgeriş. M.M, “Karahanlılar Döneminde Sultan ve Devlet Adamları Etrafında Oluşan Edebi Çevreler”, *Türk Eğitim Dergisi*, s.II, Türkiye, 2013, sa. 139-151.

Özyetkin. A. M, “Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı”, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Literatürü Bölümü Yayınları, Ankara, (t.y), sa. 1-28.

Pekolcay. N, “Kutadgu Bilig’ den Mevlana’ya Türk Düşüncesi”, *Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, s.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 9-20.

Polat. S, “Karahanlı Devleti’nde Eğitim Faaliyetleri”, *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, s. I, (y.y), 2015, sa. 42-52.

Pritsak. O, “Karahanlılar”, *İslam Ansiklopedisi*, c.VI, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, Ankara, 1977, sa. 251-273.

Rızaei M, “Tarih-i Beyhâkî ’de Türkçe Unsurlar Üzerine”, *Turkish Studies Dergisi*, s.VIII, Ankara, 2013, sa.1087-1095.

Salman. H, “Karluklar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*”, c.XXIV, İstanbul, 2001, sa. 509-510.

....., “Katavan Savaşında Karlukların Rolü”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.II, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2014, sa. 67-77.

....., “Karluk Devleti’nin Kuruluşu ve Tarihi Meselesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. I, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2014, sa. 1-7.

Sarıkaya. S, “Türkleri İslamlaşma Sürecinde Mezheplerin ve Tarikatların Yeri ve Önemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.V, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 941-963.

Sarıkaya. M. Z, “Kutadgu Bilig’e Göre Bey’in Özellikleri”, *Akademik Sosyal Bilimler Çalışmaları Dergisi*, s.XXX, (y.y), 2014, sa. 551-568.

Sayan. Y, “Türkmenistan’ın X.-XIX. Yüzyıllar Mimari Anıtları”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.VI, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 91-108.

Sazak. G, “Arkeolojik Bulgular Üzerinden Türk Hükümdarlarının Kutsal Eşyaları”, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul ,(t.y), sa. 1-20.

Sofuoğlu. C, “Kur’an ve Hadis Kültürünün Kutadgu Bilig’deki İzleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.V, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 909-926.

Sümer. F, “Oğuzlar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XXXIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, sa. 325-330.

Şahin. K, “Karahanlılar Dönemi DarülMerda Hastane, Vakfiyesi”, *Eğitim Bilimleri Dergisi*, c.XV, Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, Antalya, 1982, sa:299-244.

Şahin. K, “Eski Türklerde Merkezi İdare”, *Türk İdare Dergisi*, s. CDXLVIII, İç İşleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2015, sa. 149-164.

Şeker. M, “Hi’lat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XVIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, sa. 22-25.

Şener. H. İ, “Karahanlılarda Dil ve Edebiyat”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.V, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 1498-1513.

Şeşen. R, “Buhara”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.VI, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992,sa. 363-367.

Seyitdanlıoğlu. M, “Eski Türklerde Devlet Meclisi Toy Üzerine Düşünceler”, (t.y), (y.y), sa. 1-12.

Uludağ. S, “Ağıt”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. I, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1988, sa. 470-473.

Taflıoğlu. M. S, “Modern Türk Tarihinde Türklerin Müslüman Oluşu”, *Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi*,c.IV, s.XVI, y.y, 2012, sa. 31-42.

Taneri. A, “Çetr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.VIII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, sa.293-295.

.....“Camedar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.VII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, sa. 45.

....., “Candar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.VII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1993, sa. 145-146.

....., “Hacib”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XIV, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, sa. 508-511

....., “Musamerat’ülAhbar’ın Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı Bakımından Değer”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.?, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1952, sa. 127-171.

Taşağı. A, “Göktürk Kağanlığı ve Göktürkler”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.II, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa.15-48.

....., “Talas Savaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XXXIX, İstanbul, 2010, sa.501.

....., “Töles Boylarının Stratejik Önemi (6.ve 7. Yüzyıllar)”, *Fatih Sultan Mehmet İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Dergisi*, s.III, İstanbul, 2014, sa. 311-322.

..... “Göktürk Boylarının Oynadığı Tarihi Roller Hakkında”, (y.y), (t.y), sa. 3039-3046.

....., “İlig”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XXII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, sa. 108.

Tekin. T, “Karahanlı Dönemi Türk Şiiri”, *Türk Dili Dergisi*, s. Özel Sayı I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1974, sa. 81-157.

Tekin. O, “Sikke”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XXXVII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009, sa. 179-184.

Teres. E, “Divan-ı Lügat’ it Türk’te Yağma Boyu ve Yağma Diyalektine Ait Kayıtlar”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. XVIII, İstanbul, 2014, sa.221-233.

Tezcan. M, “Eski İrānlılarda Xvarene Anlayışı ve Bunun Türklerdeki Kut İle Mūnasebeti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, s.II, (y.y), 2007, sa. 167-194.

Tezcan. M, “Yabgu Unvanı ve Kullanımı- Kuşanlardan İlk Müslūman Türk Devletlerine Kadar”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*,s.XL VIII, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2012, sa.305-342.

Tuğ. K, “XVII. Ve XVIII. Yūzyıllarda Doğu Türkistan’da Eđitim”, *Eđitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*,s.I, Kırgızistan, 2013, sa. 298-307.

Turan. O, “Türkler ve İslamiyet”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.IV, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 290-304.

Turan. A. Y, “İlk Müslūman Türk Devletlerinde Siyasi, Kültürel ve Medeniyet Tarihi Üzerine”, (y.y), (t.y), sa. 67-100.

Turan. Ş, “Silahdar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.XXXVII, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009, sa. 191-193.

Türker. Ö, “Türklerin Araplarla İlk Mūnasebeti ve Orta Asya’nın İslamlaşma Süreci”, tarihsiz, sa. 1-14.

Togan. İ, “On İkinci Yūzyılda Hākimiyet Mücadelesi: Çin, Orta Asya ve Yakın Doğu’da”, *Prof. Dr. Dursun Yıldırım’a Armađan*, Ankara, 1998, sa. 93-102.

Toker. İ, “Renk Simgeseliği ve Din: Türk Kültüründe Renkler”, (y.y), (t.y), sa.93-112.

Tolan. Ö., “Avrupa Hunlarında Devlet Teşkilatı ve Sosyo- Ekonomik Yapı”, *Tarih Okulu Dergisi*, s.XX, y.y, 2009, sa. 97-127.

Top. M, “Orta Çağ Türk Mimarisinde Mihrab”, *Türkler Ansiklopedisi*,c. VI, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, sa. 129-141.

Yakupoğlu. C, “Türkistan’ın Türk Boylarından Çiğiller ve Anadolu’da İskân İzleri”.

Yakut. E, “Eski Türklerde Hukuk”, (t.y), (y.y.), sa. 401-426.

Yardımcı. M, “Renk Dünyamız ve Türk Kültüründe Renkler”, (y.y), (t.y), sa.1-11.

Yasin. Y, “Kıtan Devletinde Uygurlar ve Uygur Kültürü”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.?, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul, (t.y), sa.315-327.

Yılmaz. C, “Nizamülmülk’ün Siyasetnamesine Göre Büyük Selçuklu Devleti’nin Yönetim İlkeleri”, *İlim ve Sanat Dergisi*, s.XXXV-XXXVI, Vefa Yayıncılık, İstanbul, 1993, sa. 99-107.

Yiğit. İ, “Mevali”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. XXIX, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, sa.424 -426

Yolalıcı M. E, “Türk Tarihinin Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*,s.I, (y.y), 2008, sa. 471-484.

Abdulkelimi. B, *Uygur Türklerinin Dini İnanışları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2006.

Ahmedova. Z, *Türklerin Arasında İslamiyet'in Yayılmasında Tasavvufun Rolü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Amanoğlu. E, “Orhon Yazıtlarındaki Bulak Boy İsmi ve Türk Tarihine Yansımaları”, *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, c.I, edit. Ülkü Çelik Şavk, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2011, sa. 51-54.

Akbal İ- Küçükarslan Z, “Gazali'nin Siyasi Düşüncesinde Devlet, Devlet Adamı ve Bürokrasi Meselesi, *Birinci Türk- İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı*, edit. Mehmet Akıncı- Gökçe Nur Şafak, Aksaray Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Aksaray, 2016, sa. 193-216.

Akbaş. M, *XI ve XII. Yüzyılda Nişabur*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Konya, 2011.

Ainiding. N, “Karahanlı Dönemi Uygur Türklerinde İslam Dini Eğitimi ve Din Adamları”, *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı*, c. I, (y.y), (t.y), sa.177-184.

Akyol. A, “Türk Düşünce Tarihinde Din- Siyaset İlişkili- Kutadgu Bilig Merkezli Bir İnceleme”, *Türk- İslam Siyasi Düşüncesi Konferansı Bildiriler Kitabı*, edit. Mehmet Akıncı- Gökçe Nur Şafak, Aksaray Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Aksaray, 2015, sa. 75-90.

Akyol. Y, *Büyük Selçuklu Devletinin Doğu Politikası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Konya, 2013.

Altınöz. Y, *Yusuf Has Hacib' in Kutadgu Bilig'i ve Nizamülmülk'ün Siyasetnamesi Işığında Türk Hâkimiyet Anlayışı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Elazığ, 2005.

Altunsoy. Z, *Türk- İslam Devletlerinde Kullanılan İdari ve Askeri Terim ve Unvanlar*, Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Tokat, 2006.

Aydemir. Ö. K, “Kutadgu Bilig ile Dile Gelen İktidar”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Eskişehir, 2013, sa. 31-40.

Bağdatlı. Ö, *Kutadgu Bilig'de Devlet ve Adalet İlişkisi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2007.

Baldauf. I, “Kuzeydoğu Afganistan Özbek Lehçeleri Bir Çalışma Raporu”, çev. Semih Tezcan, *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, c.I, edit. Ülkü Çelik Şavk, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2011, sa.105-120.

Burakgazi. H, *Selçuklu- Karahanlı İlişkileri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum,2012.

Bayraktar. N, “Orhun Yazıtlarında Geçen Renk Adlarının Anlamları Üzerine”, *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, c.I, edit. Ülkü Çevik Şavk, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2011, sa. 121-128.

Coşar. H, “Türk- İslam Siyasi Düşünce Tarihi Açısından Manas Destanı ve Kırgızlar”, *Birinci Türk- İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Kitabı*, edit. Mehmet Akıncı- Gökçe Nur Şafak, Aksaray Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Aksaray, 2015, sa. 381-392.

Çınar K.A- Çınar S, “İslam Öncesi Türk Devletlerinde Siyasal Ahlak Algısı, Orhun Abideleri Örneği”, *Birinci Türk- İslam Siyasi Düşünce Bildirirler Kitabı*, edit. Mehmet Akıncı- Gökçe Nur Şafak, Aksaray Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Aksaray, 2015.

Deniz. Y. *Türk İdare Tarihi Açısından Yetki Genişliği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.

Güney. A, *Türk Siyasal Kültüründe Devlet Anlayışı*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Isparta, 2002.

Gömeç. S,- Feyzioğlu. H. S, “Boyla ve Baga Unvanı”, *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*,c.I, edit. Ülkü Çevik Şavk, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2011, sa. 391-396.

Huncan. Ö. S, “Türk Hakanlığı (Karahanlılar) ‘nda Hanedan ve Bürokrat- Ulema Çatışması: İlk Bürokrat Ulema İhtilali”, *XV. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010, sa. 653-663.

Karatayev. O, “Türk Kağanlıklarında ve Bugünkü Türk Devletlerinin Yönetim Sistemlerindeki Genellemeler”, *XXI. Yüzyılda Türk Dünyası*

Sempozyum Bildiriler Kitabı (02-05 Aralık 2010), edit. Levent Erarslan, Estergon Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2011, sa. 85-90

Kavuncuoğlu. S, “Türk-İslam Tasavvurunda Adalet Düşüncesi ve Siyasetnamelere Yansıması”, *Türk- İslam Siyasi Düşünce Konferansı Kongresi Bildiriler Kitabı*, edit. Mehmet Akıncı- Gökçe Nur Şafak, Aksaray Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Aksaray, 2016, sa. 655-664.

Kaya. Ç, *VIII. ve X. Asırlar Arasında Türkistan Coğrafyasında Oğuzlar*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Edirne, 2014.

Kocarik. H, *Hazarlarda Devlet Yönetimi*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Kilis, 2013.

Koçak. K, *Eski Türklerde Devlet Gelenekleri ve Törenleri (Tarih Öncesi Devirden Türklerin İslam Dini Medeniyetine Girişine Kadar)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2011,

Orhan. S, *Hudud’ulÂlem’e Göre X. Asırda Türk Boyları*, Türkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2007.

Okur. M. N, *Türk Devletlerinde Yöneten- Yönetilen İlişkisi ve Meşruiyetinin Temelleri- Büyük Hun İmparatorluğundan Tanzimat Fermanına Kadar*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Konya, 2007.

Özbayraktar. R A, *Abbasilerin İlk Döneminde Maverünnehir*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Konya, 2014.

Özçınar. M. F, “Yusuf Has Hacib ve Kınalızade Ali Efendi’de Mürüvvet Erdemi ve Yöneticilik”, *Birinci Türk- İslam Siyasi Düşünce Kongresi Bildiriler Kitabı*, edit. Mehmet Akıncı- Gökçe Nur Şafak, Aksaray Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Aksaray, 2016.

Pırlanta. İ, *Fethinden Samaniler Döneminin Sonuna Kadar Nişabur*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

Salman. H, “Karahanlı ve Gazneli Devletlerinin Kuruluş ve Yıkılışındaki Problemler”, *Kuruluş ve Yıkılış Süreçlerinde Türk Devletleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, edit: Mehmet Alpargu, M. Bilal Çelik, Sakarya Üniversitesi Basımevi, Sakarya, 2007.

Seçkin. Z, “Devlet Yönetiminde Kınalızade’nin Ahlak Anlayışı”, *Birinci Türk-İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı*, edit. Mehmet Akıncı- Gökçe Nur Şafak, Aksaray Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Aksaray, 2015, sa. 90-101.

Türker. Ö, *Türkler ve Moğollarda Tarih Yazıcılığı (7-13. Yüzyıllar)*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Muğla, 2011.

Yakıt. İ, “Türk- İslam Düşüncesinde Devlet Kavramı”, *Birinci Türk İslam Siyasi Düşüncesi Kongresi Bildiriler Kitabı (8-10 Ekim 2015)*, edit. Mehmet Akıncı- Gökçe Nur Şafak, Aksaray Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Aksaray, 2015, sa. 1-11.

Yıldırım. E, *Türk Kültüründe Renkler ve İfade Ettiği Anlamlar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012. Erişim Tarihi: 15.06.2016. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Yılmaz. S, “Türklerin Araplarla İlk Münasebeti ve Orta Asya’nın İslamlaşma Süreci”, *Uluslararası Türk Arap Müşterek Değerler ve Kültürel Etkileşim Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, edit: Mehmet Sıddık Yıldırım, Yunus Emre Enstitüsü, Ürdün Üniversitesi, Amman, Ürdün, 2014.

ZAL. Ü, “Kutadgu Bilig ve Makalat’daki Bazı Ortak Kavramlar Üzerine”, *Doğumunun Sekiz Yüzüncü Yılında Hacı Bektaşî Veli Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, sa. 389-420.

Şemsettin Sami, *Kamus-ı Türki*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2014.

ÖZGEÇMİŞ

1994 yılında Antalya’da doğdu. İlköğretimini ve lise tahsilini Antalya’da tamamladıktan sonra 2017 yılında Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden mezun oldu. 2017 yılında Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Eğitimine devam eden yazar, Ortaçağ Türk-İslam devletleri siyasi, kültür ve düşünce hayatı üzerine çalışmalar yapmaktadır. Ulusal ve uluslar arası yayınları olan yazar şuanda Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Ortaçağ Tarihi alanında yüksek lisans eğitimine devam etmektedir.



IKSAD
Publishing House



978-625-7029-42-1